

KORAK

ČASOPIS ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BOSNU I HERCEGOVINU

BROJ 28 - GODINA X
JULI-SEPTEMBAR 2012.
ISSN 1512-9411

U ovom broju:

Okrugli sto Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH o paradržavnim tvorevinama
**U RATU ORUŽJEM RUŠILI,
A SADA POLITIČKIM SREDSTVIMA RAZBIJAJU BOSNU I HERCEGOVINU**

Neobjavljeni intervju predsjednika Alije Izetbegovića o Srebrenici
STRADANJE SREBRENIČANA – NAJVEĆA NESREĆA U NAŠIM ŽIVOTIMA

Izjava zastupnika komandanta 28. divizije Ramiza Bećirovića
ODBRANA I PAD SREBRENICE, PROBOJ PREMA TUZLI

KORAK

ČASOPIS ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BIH

BROJ 28 – GODINA X; JULI – SEPTEMBAR 2012.; ISSN 1512-9411

Sarajevo, 2012.

Izdavač:

Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, Nedima Filipovića 19
Tel.: (033) 658 015, fax: (033) 658 015
E-mail: zatebebih@bih.net.ba; www.zatebebih.ba

Za Izdavača:

Mustafa Polutak

Redakcija:

Dr. Orhan Bajraktarević, Mirsad Begić, Zahir Dervišević, Neven Kazazović,
mr. Safet Kešo, dr. Džemal Najetović, mr. Emir Ramić, Samija Rizvanović i
mr. Husnija Sejdinović

Glavni urednik:

Šefko Hodžić

Sekretar Redakcije:

Dževad Hadžić

Lektor i korektor:

Nazif Osmanović

Dizajn i računski prelom:

Kenan Branković

Štamparija:

Štamparija Fojnica

Za Štampariju:

Šehzija Buljina

Prva strana korica:

Branilac Proskoka, juli 1993.

Zadnja strana korica:

Borci 81. brdske brigade 1. korpusa za vrijeme bitke na Bijeloj lijesci, juli
1993. godine (gornja slika); "Plave ptice" 1. slavne brigade na Žuči, 1993.
godine (donja slika)

SADRŽAJ

Uvodnik NOVI FORMAT KORAKA	7
Okrugli sto Udruženja U RATU ORUŽJEM RUŠILI, A SADA POLITIČKIM SREDSTVIMA RAZBIJAJU BOSNU I HERCEGOVINU	9

ODBRANA BIH – UMIJEĆE SJEĆANJA

Neobjavljeni intervju predsjednika Alije Izetbegovića o Srebrenici STRADANJE SREBRENIČANA – NAJVEĆA NESREĆA U NAŠIM ŽIVOTIMA	15
Izjava zastupnika komandanta 28. divizije Ramiza Bećirovića ODBRANA I PAD SREBRENICE, PROBOJ PREMA TUZLI	21
Dr. Muhamed SMAJIĆ SREBRENICA - PARADIGMA NEUSPJEHA UJEDINJENIH NACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI	38
General Mustafa POLUTAK ZNAČAJ IGMANSKOG BOJIŠTA ZA ODBRANU SARAJEVA I BOSNE I HERCEGOVINE	43

General Vahid KARAVELIĆ ODBRANOM SARAJEVA ODBRANJENI BIH I CIVILIZACIJSKE TEKOVINE SAVREMENOG SVIJETA	48
Mr. Mesud ŠADINLIJA DVIJE DEцениJE OD FORMIRANJA PRVOG KORPUSA ARBIH	52
Selim ISIĆ SVILA BLOKADA I OSLOBAĐANJE PODVELEŽJA	64
Mr. sci Amir KLIKO VELIKI MARŠ KRAJIŠNIKA I VELIČANSTVENA SMOTRA NA POLJU PETROVAČKOM	68
Šefko HODŽIĆ "IGMAN" IZ BUŽIMA	72
Šefko HODŽIĆ UBIJEN ZBOG VEDROG DUHA I LJEPOTE	75
Avdo HUSEINOVIĆ KĆERI BOSANSKE HEROJSKI SE BORILE I GINULE ZA ODBRANU DOMOVINE	79
General Fikret MUSLIMOVIĆ ZLOČINI JNA U RAVNOM I OKOLNIM SELIMA DO NOVEMBRA 1991.	84

TEMA KORAKA - POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA (III)

Akademik, prof. dr. Ejup GANIĆ KAKO SU SRBI OTIŠLI IZ SARAJEVA	87
Akademik, prof. dr. Ljubomir BERBEROVIĆ ZASLUŽNI ZA ODBRANU I OČUVANJE MULTIETNIČKE, MULTIKULTURNE I MULTIRELIGIJSKE PRIRODE GRADA	93

Prof. dr. Omer IBRAHIMAGIĆ PRAVNI I POLITIČKI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA	99
Prof. dr. Vlatko DOLEČEK PRIMJER INTELEKTUALNOG OTPORA AGRESIJI	102
Prof. dr. Milan POPOVIĆ O SAUČESNIČKOJ ODGOVORNOSTI DELA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE	105

TEMA KORAKA - SREDNJA BOSNA PRKOSNA (II)

Dr. Halid GENJAC PRIPREME ZA OTPOR AGRESIJI NA PODRUČJU OPĆINE TRAVNIK	111
General Džemal MERDAN PRIPREME ZA ODBRANU I POČETNA BORBENA DEJSTVA U ZENIČKOJ REGIJI	120
Kemal TERZIĆ DONJI VAKUF U „VUNENIM VREMENIMA“	126

KULTURA I NAUKA

Asaf DŽANIĆ SCENARISTIČKI POSTUPAK ABDULAHA SIDRANA	131
Svoni HANT ŽIVA BOSNA ILI MRTAV NATO	136
Prof. dr. Džemal NAJETOVIĆ ZLOČINCI U RATU, SAMOUBICE U MIRU	143
Muhamed IBRAHIMOVIĆ KO JE TAJ BOŠNJAK I ODAKLE	146

MEĐUNARODNI ODNOSI

Prof. dr. Džemal NAJETOVIĆ
SVJETSKI DAN KUDSA – SIMBOL MUSLIMANA SVIJETA 149

Seyed ESMAIL YASINI
DA LI SU UBISTVA MUSLIMANA U MIJANMARU GENOCID? 153

MLADI I RAT

Š. RAZIĆ
ČAS HISTORIJE NA PROSKOKU 157

Uvodnik

NOVI FORMAT KORAKA

Odlučili smo da od ovog broja povećamo format *Koraka*. Odluku o povećanju formata našeg časopisa donijelo je, na prijedlog Redakcije, Predsjedništvo Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH koje je i izdavač časopisa.

Stručno bi se reklo da je *Korak* do sada štampan na formatu A5, a od sada će na formatu B5. Ovakav format imaju većina časopisa i knjiga.

Razumije se, formati časopisa, kao i knjiga, su stvar ukusa onih koji ih pišu i uređuju. Do sada je *Korak* uređivalo više redakcija, pa je štampan i na više formata. Prvi brojevi *Koraka* su štampani kao revija, na velikom formatu. Onda mu je format drastično smanjen, a povež bio najjednostavniji.

Redakcija ja na čelu sa Asafom Džanićem, nakon izvjesnog vremena, uz novu koncepciju, usvojila i novi, moderni izgled i format časopisa. I takav je izlazio godinama.

Čitaoci su se sigurno navikli na ovo lijepo, „džepno“ izdanje *Koraka*, pa, vjerovatno, i emotivno vezali za njega. Možda će nam neko i zamjeriti zbog ove promjene.

Zašto smo, onda, promijenili format *Koraka*?

Zato što smo uvjereni da je *Koraku*, nakon deset godina izlaženja, ovaj format postao „pretijesan“. Jer, njegova je koncepcija za sve ove godine usavršavana, obojačivana, širio se broj njegovih saradnika, apsorbovao je nove ideje, a njegov „stan“, odnosno format ostao je isti. Odlučili smo da mu taj „stan“ zamijenimo većim kako bi bilo više prostora za saradnike, za tekstove, za fotografije...

Nismo, niti ćemo suštinski mijenjati njegovu koncepciju, a ni njegovo prepoznatljivo - lijepo lice.

Dakle, *Korak* je ostao isti, samo je dobio novi, veći stan.

A u tom većem „stanu“, odnosno formatu, ovaj novi broj *Koraka* čitaocima nudi tridesetak zanimljivih tekstova, od kojih su neki prave ekskluzive. Naši čitaoci će tako

u ovom broju prvi pročitati dijelove do sada neobjavljenog intervjua predsjednika Alije Izetbegovića o Srebrenici, pročitajte i izjavu komandanta odbrane Srebrenice za vrijeme njenog pada Ramiza Bećirovića, koju je dvadesetak dana poslije proboga Srebreničana na slobodnu teritoriju, dao Vojnoj bezbjednosti Drugog korpusa. Objavljujemo i, vjerovatno, posljednji tekst koji je napisao Asaf Džanić – o Abdulahu Sidranu. Ali, ništa manje nije zanimljivo ni ostalih tridesetak tekstova.

Drago nam je da nam se javljaju novi autori i nude tekstove.

Očekujemo i pisma čitalaca, njihove primjedbe i sugestije, koji će nam dobro doći u uređivanju Koraka.

Korak vas poziva u svoj novi, veći dom.

Šefko HODŽIĆ

Okrugli sto Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH o paradržavnim tvorevinama

U RATU ORUŽJEM RUŠILI, A SADA POLITIČKIM SREDSTVIMA RAZBIJAJU BOSNU I HERCEGOVINU

Paradržavne tvorevine u funkciji ratnog uništavanja RBiH i kao izvorište poratnih opstrukcija provedbi Dejtonskog mirovnog sporazuma i njenog uključivanja u Evropsku uniju - naziv je „okruglog stola“ Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, koji je 19. septembra ove godine održan u Bošnjačkom institutu u Sarajevu. Ovim „okruglim stolom“ Udruženje je potaklo razgovor o ciljevima i posljedicama stvaranja i djelovanja paradržavnih tvorevina (RS, HZHB i APZB) u Bosni i Hercegovini u periodu oružane agresije i njihovom poslijeratnom razbijanju naše države političkim sredstvima. Jer, kako je naglašeno, u cijelom poratnom razdoblju, a naročito zadnjih nekoliko godina, građani Bosne i Hercegovine sučeljavaju se sa zabrinjavajućim egzistencijalnim, političkim, ekonomskim i socijalnim teškoćama, a država Bosna i Hercegovina, zbog sistemskih blokada, nije u stanju da ih rješava, niti da sprovede neophodne ustavne reforme kao preduslov njenog bržeg pripremanja za prijem u Evropsku uniju i NATO.

„Naše udruženje je došlo na ideju da ovim „okrugli stolom“, uz pomoć stručnjaka, pravnika, historičara, vojnika, komandanata i publicista, pokaže ciljeve paradržavnih tvorevina od njihovog formiranja prije rata i u ratu, te danas ciljeve sljedbenika onih koji su stvarali paradržavne tvorevine da bi razbili BiH“, kazao je general Mustafa Polutak, predsjednik Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu. On je dodao da veliki broj političara i drugih ličnosti u RS-u, kao i dio hrvatskog rukovodstva u BiH, zajedno nastupaju radi omalovažavanja BiH kao države i njenog napretka, te na tome rade gdje god mogu, a krajnja namjera im je podjela Bosne i Hercegovine i pripajanje njenih dijelova Srbiji i Hrvatskoj.

Sa „okruglog stola“ (Snimio: Didier Torche)

General Polutak je govorio o genezi velikosrpske i velikohrvatske ideje o podjeli Bosne i Hercegovine. Podsjetio je da su se Milošević i Tuđman dogovorili o podjeli Bosne i Hercegovine 25. marta 1991., a još nije bilo ni dogovora o disoluciji Jugoslavije. “Cilj formiranja paradržavnih tvorevina Republike Srpske i Herceg-Bosne bio je razbijanje države Bosne i Hercegovine i priključenje tih dijelova Srbiji, odnosno Hrvatskoj”, kazao je on. “Kad to u početku nisu mogli da ostvare drugim sredstvima, krenuli su u otvoreni rat.”

“Projekat velike Srbije”, rekao je general Polutak, “osmišljen je u Srbiji i Crnoj Gori, a plan agresije na Bosnu i Hercegovinu uradio je Generalštab Jugoslovenske armije, a izveli ga JNA i VRS, kao što je i projekat velike Hrvatske urađen u Hrvatskoj, a plan napada na BiH uradila Hrvatska vojska i izvela ga uz pomoć HVO.” On je naglasio kako ni RS, ni HB nisu mogle same ništa uraditi u BiH bez pomoći Srbije i Hrvatske, a Karadžić i Boban su izvršavali ono što su od njih tražili Milošević i Tuđman.

On je, takođe, kazao da je mnogo više stranih plaćenika bilo u VRS i HVO-u nego u Armiji RBiH.

General Hasan Efendić, autor knjige “Paradržavne tvorevine - oslonac uništenja BiH”, koja je poslužila kao osnova ovog “okruglog stola”, je kazao:

“Treba da se zna da je sadašnju Bosnu i Hercegovinu napravila međunarodna zajednica i dala je ratnim protivnicima da je do kraja razgrade po Dejtonskom mirovnom sporazumu. I dokle smo došli? Otprilike tamo gdje smo bili 1991. i počet-

kom 1992. godine. Međunarodna zajednica je dužna da riješi rašomonijadu u Bosni i Hercegovini.“

Efendić je napao naše političare koji bi, kao je rekao, “prodali Bosnu i Hercegovinu za ministarsko mjesto“.

Dr. Džemal Najetović je zatražio poništavanje Sporazuma o specijalnim paralelnim odnosima između SRJ i RS, koji je potpisan u Beogradu 28. februara 1997., kojim su prekršeni principi Dejtonskog mirovnog sporazuma, “jer su pristupili institucionalizaciji saradnje na najvišem političkom nivou o pitanju koje bitno osporava teritorijalni integritet BiH“.

“U tome se“, kazao je on, “vidjela njihova ambicija da institucije koje se formiraju po ovom sporazumu imaju veću moć integracije RS u sastav SRJ, nego što Dejtonske institucije mogu integrisati RS u sastav BiH kao cjelovite države.“

Prema riječima dr. Najetovića, Sporazum o specijalnim i paralelnim odnosima između SRJ i RS ima dalekosežne političke ciljeve. “On nije potpisan zbog toga što im treba, jer se oni dobro razumiju i davno su se sporazumjeli“, naglasio je Najetović. “Sporazum je forma za pribavljanje “legaliteta“ i “legitimiteta“ za nastavak razgradnje BiH. Zato se s puno argumenata može zaključiti da nosioci velikosrpske politike ovim sporazumom, pozivajući se na Dejtonski mirovni sporazum i suverenost i teritorijalni integritet BiH, ustvari, ruše Dejtonski mirovni sporazum i suverenost i teritorijalni integritet BiH. Očekivati je da će se ovakva strategija nastaviti.“

Najetović je kazao da treba tražiti da Ujedinjene nacije i Parlament Bosne i Hercegovine ponište ovaj sporazum.

Prof dr. Ismet Dizdarević je govorio o psihosocijalnim pokazateljima opstrukcije normalnom funkcionisanju države Bosne i Hercegovine. On je naveo deset pokazatelja osporavanja funkcionisanja BiH kao države. Prvi je – tumačenje da je nemoguć opstanak multietničke države BiH, jer ni multietnička Jugoslavija nije mogla opstati. Prema prof. Dizdareviću, opstrukcija opstanka Bosne i Hercegovine ogleda se i u negiranju agresije i genocida nad Bošnjacima upornim ponavljanjem iskonstruisanog stereotipa o “građanskom ratu“, da su “ratne zločine podjednako činili pripadnici triju strana u sukobu“, da su sudovi “političke institucije“ koje samo Srbe proglašavaju ratnim zločincima ... On je, takođe, kazao da “ne postoji izraženo osjećanje krivice i kajanja“, a niti “kolektivne katarze“.

“Bosna i Hercegovina“, rekao je prof. Dizdarević, “ne može normalno da funkcioniše i zbog toga što se biraju podobni i poslušni, a ne građani BiH – Bošnjaci, Hrvati, Srbi, Jevreji i drugi koji su sposobni, koji znaju i hoće da upravljaju državom.“

U elemente osporavanja Bosne i Hercegovine naveo je i kriminal, pljačku državne imovine, egoizam, kao i nedostatak vizije i planova “za sigurnost i napredak države“.

Akademik prof. dr. Omer Ibrahimagić je govorio o tome kako se ciljevi koji nisu ostvareni agresijom danas pokušavaju ostvariti politikom. On je naglasio da su međunarodnoj zajednici ranije bile poznate velikodržavne pretenzije Srbije i Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu i 1992. godine, umjesto da pomogne da se zaustavi rat,

njeni posrednici su u pregovorima vršili pritisak na legitimnu i legalnu Vladu Bosne i Hercegovine da Srbiji i Hrvatskoj pravi teritorijalne ustupke zbog navodnih osiguranja bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, da usred BiH prave svoju mini srpsku i mini hrvatsku državu i da se BiH etnički podijeli kako nikada u svojoj hiljadugodišnjoj historiji nije dijeljena.

“Zašto Bosna i Hercegovina ranije nije dijeljena?”, zapitao se prof. Ibrahimagić. “Zato što Bosna i Hercegovina nije bila plemenska država kao što su bile Srbija i Hrvatska; ona je od početka svog državnog života bila (građanska) država koju je, pored ostatka autohtonog stanovništva ilirskog, gotskog i tračkog porijekla, naseljavala “bezimena slavenska masa” (Nada Klajić) i narod se od iskona na ovom prostoru nazivao Bošnjanima, Bošnjacima, Bosancima različitih vjera.”

„Kada je krajem 18. i u toku 19. stoljeća u Evropi otpočeo proces stvaranja nacionalnih država i kada je bilo moderno nacionaliziranje naroda“, kazao je Ibrahimagić, „u BiH su pod uticajem Srbije i Spske pravoslavne crkve iz Srbije Bošnjaci pravoslavne vjere sebe nacionalizirali u Srbe, a Bošnjaci katolici su se pod uticajem Katoličke crkve iz Hrvatske nacionalizirali u Hrvate. Bošnjaci islamske vjere, da bi sačuvali svoju vjeru, odredili su se kao Muslimani, da bi se tek 1993. godine vratili svom bošnjaštvu i nacionalno odredili kao Bošnjaci. A sva tri ova naroda su politički ostali Bosanci i Hercegovci, kao državljani Bosne i Hercegovine. Dakle, Bosanci i Hercegovci su autohtoni narod BiH triju vjera i prema vjerskoj pripadnosti su se opredijelili da katolici budu integralni Hrvati, da pravoslavci budu integralni Srbi, a da muslimani budu integralni Bošnjaci, a svi oni zajedno jesu Bosanci i Hercegovci, kao politički (državni) narod Bosne i Hercegovine.“

„Kao što je međunarodna zajednica“, nastavio je Ibrahimagić, „prihvatila da BiH dijeli po etničkom kriteriju, prihvatila je i da se u ratu bosanski Srbi i bosanski Hrvati silom preseljavaju i time homogeniziraju na određenom prostoru, koje će se nazvati Republika Srpska i Hrvatska republika Herceg Bosna. Da bi 1994. godine Vašingtonskim sporazumom bila stvorena Federacija BiH u kojoj će biti Hrvati i Bošnjaci narodi prvog reda, a Srbi narod drugog reda, a Dejtonskim sporazumom legitimirana je paradržava Republika Srpska kao drugi entitet u sastavu BiH, u kojoj će Srbi biti narod prvog reda, a Bošnjaci i Hrvati narodi drugog reda. Nazvavši sva tri naroda konstitutivnim, koji nisu ništa konstituisali, na tlo BiH su razorili njenu multietničku strukturu zadavši joj smrtni udarac od kojeg se teško oporavlja. Međunarodna zajednica je Srbima i Hrvatima time dala političku platformu na pravo da stvaraju svaki svoju državu u državi Bosni i Hercegovini.“

Prof. Ibrahimagić je kazao da se Bosna i Hercegovina danas nalazi tamo gdje je bila 1992.-1995.

“Hrvati hoće svoj entitet, a Srbi hoće suverenu Republiku Srpsku“, rekao je prof. Ibrahimagić. “Njih ne interesira ni Evropska unija, ni država BiH. Zato država Bosna i Hercegovina ne može da funkcioniра. Stoga nije čudo da Dodik izjavljuje da je Republika Srpska konstanta, a BiH može biti, a i ne mora je biti. Takvo tumačenje je zlo-

upotreba Dejtona, ali bez sankcija međunarodne zajednice, pa ispade da je tačno to što Dodik govori.”

Ibrahimagić je dodao da je međunarodna zajednica zaustavila rat u BiH kada “su Bosni i Hercegovini obje noge prebijene, a tijelo izranjavano”, a na njenom putu u Evropsku uniju i NATO dali joj iste uslove kao i svim zemljama koje nisu bile ni dana u ratu.

“Na liniji starta za trku u te dvije organizacije postavili su BiH (Dejtonskim) ustavom, umjesto prebijenih nogu u ratu, na dvije drvene štake da trči prema NATO-u i EU sa Češkom, Slovačkom, Mađarskom, Poljskom i drugim zemljama”, rekao je prof. Ibrahimagić.

On je kazao kako je u ratu međunarodna zajednica embragom na naoružanje Bosni i Hercegovini vezala noge i ruke da se efikasno brani, a poslije rata entitetskom podjelom onemogućila je da normalno funkcionira kao država.

Profesor Ibrahimagić je zatražio od država Kontakt grupe, koje su dijelile BiH uz asistenciju Evropske unije, da “institucionalno osposobe Bosnu i Hercegovinu da može, nesmetano od entiteta, funkcionirati kao i svaka druga država”.

Mujo Kafedžić je kazao kako su paradržavne tvorevine u BiH dugoročne. Snage koje rasturaju BiH nisu zaustavljene, rekao je on, posebno kroz školstvo i aparthejd u školstvu i zatražio od nadležnih da odmah eliminiraju aparthejd u obrazovanju. On je, takođe, kazao kako se od Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine očekuje da uradi historiju Bosne i Hercegovine.

Dr. Fikret Bećirević je kazao kako su paradržavne tvorevine suština agresije na našu zemlju, te da je rastakanje Bosne i Hercegovine bilo izvana i iznutra. On je takođe rekao kako paradržavne tvorevine nisu prolazne.

Bećirević je citirao čudnu izjavu bivšeg ministra vanjskih poslova Srbije Svilanovića da “istina i pravda nisu u interesu pomirenja na ovim prostorima”.

Šefko Hodžić je o govorio o paravojnim tvorevinama u ratu i medijima, posebno o svojim novinarskim iskustvima o nastanku i nestanku Abdićeve tzv. Autonomne pokrajine “Zapadna Bosna”.

General Jusuf Jašarević je rekao kako je Dejton stavio embargo na razvoj Bosne i Hercegovine, kao što smo ranije imali embargo na naoružanje.

“Jadnoj Bosni i Hercegovini napravili su luđačku košulju u kojoj ne može disati i sve je to napravljeno da se BiH dokine”, kazao je on.

General Jašarević je ostao bez odgovora na pitanje koje je postavio: “Šta dalje?”

On je još rekao da je danas “cirkus od demokratije u BiH”, te da u bošnjačkom korpusu imamo desetine stranaka, a da bi neki bošnjački političari “zgnječili BiH za parče vlasti”.

Predstavnik Antidejtonske grupe Nihad Aličković je kazao da postoji rješenje za normalno funkcionisanje Bosne i Hercegovine: ukidanje Republike Srpske, a da se Bosni i Hercegovini vrati naziv “republika”.

Mr. Husnija Sejdinović, koji je iznio glavni teret u vezi sa pripremama i organizacijom ovog "okruglog stola", kazao je kako je strategija ideologa i stratega paradržavnih tvorevina u ratu bila, a i sada je njihovih sljedbenika, da se prave realna stanja koja rastaču Bosnu i Hercegovinu. Za vrijeme agresije su tom zloćudnom strategijom stvorili Republiku Srpsku, kazao je on.

"U novijoj historiji Bosna i Hercegovina nikad nije bila u težem stanju", rekao je Sejdinović. "Bosna je okovana i prikovana, petnaest, dvadeset godina. Ni za pola koraka da se pomakne. Sa svih strana su pritisci da se pokrene Bosna i Hercegovina, da se promijeni njen Ustav, ali ne ide; ne da se Dejton "dva". A glavni uzrok ovakvog stanja u Bosni i Hercegovini su paradržavne tvorevine koje su ugrađene u Dejtonski sporazum i sada, osloncem na Dejtonski sporazum, prave dar-mar u državi."

Sejdinović je kazao kako je sada bitno šta dalje raditi.

On je predložio da se Bosni i Hercegovini vrati naziv "republika", da se podrži inicijativa intelektualaca i održi međunarodna konferencija o promjeni Ustava Bosne i Hercegovine, kao i naučni skup o promjeni izbornog sistema.

Ovaj "okrugli sto" imao je značajnog odjeka u bosanskohercegovačkoj javnosti.

Referate i diskusiju sa ovog naučnog skupa Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu objaviće u posebnoj knjizi.

Šefko HODŽIĆ

Ekskluzivno:

**Izvodi iz do sada neobjavljenog intervjua
predsjednika Alije Izetbegovića o Srebrenici**

STRADANJE SREBRENIČANA – NAJVEĆA NESREĆA U NAŠIM ŽIVOTIMA

(Predsjednik Alija Izetbegović mi je decembru 1999. i januara 2000. godine odgovorio na veliki broj pitanja o odbrani i padu Srebrenice i Žepe. Ovaj razgovor do sada nisam objavio i to je jedini intervju predsjednika Izetbegovića za koji javnost ne zna. Naime, predsjednik Izetbegović i ja smo se dogovorili da intervju objavim u knjizi. S obzirom na to da sam ovaj intervju već uvrstio u rukopis knjige, odlučio sam se da u ovom broju Koraka, koji dobija novu fizionomiju, iz rukopisa knjige, ekskluzivno objavim upravo dijelove tog razgovora s predsjednikom Izetbegovićem).

Gospodine Predsjedniče, Veoma sam Vam zahvalan što ste prihvatili ovaj razgovor o odbrani i padu Srebrenice i Žepe. Prvo bih Vas pitao: kakve su, na početku rata, bile procjene političkog i vojnog vrha naše zemlje, može li se i kako odbraniti Podrinje s obzirom na blizinu Jugoslavije?

Situacija sa stanovišta odbrane od agresije bila je u proljeće 1992. u čitavoj BiH veoma teška, u Podrinju posebno. Valja imati u vidu da su se početkom te godine u BiH našle ne samo jedinice JNA redovno stacionirane u BiH, nego i korpusi koji su se povukli iz Hrvatske. Bosna i Hercegovina je u tim danima bila najveća vojna kasarna na svijetu. Agresija je počela napadom na Bijeljину, a nastavila se upadom u Zvornik, Višegrad i Foču, dakle na čitavo Podrinje. Može se smatrati malim vojnim čudom da smo se u Foči oduprli pet dana i da smo uspjeli sve do 1995. sačuvati Srebrenicu i Žepu. Početni otpor bio je moguć zahvaljujući hrabrosti ljudi i izvjesnim priprema-
ma za odbranu koju je organizovala SDA preko Patriotske lige. Kasnije je odbranu preuzela Armija BiH.

Od 1993. godine bilo je planirano osnivanje 8. (podrinjskog) korpusa. Koji su bili razlozi da on nije bio osnovan?

Postojao je plan za formiranje 8. korpusa u koji bi ušle jedinice koje su branile Goražde, Žepu i Srebrenicu. Bilo je predviđeno da sjedište Komande 8. korpusa bude u Goraždu. U međuvremenu je slijedilo potpisivanje sporazuma od demilitarizaciji Srebrenice i Žepe. Kao što je poznato, potpisao ga je tadašnji načelnik Štaba Vrhovne komande Sefer Halilović. Ovaj sporazum je potpisan u krajnje teškom trenutku za Srebrenicu i omogućio je opstanak Srebrenice još preko dvije godine. Stoga smo se ograničili na formiranje 81. divizije sa sjedištem u Goraždu umjesto 8. korpusa. Formiranje korpusa u takvoj situaciji bila bi puka formalnost.

Često se govori i piše da je 1992. godine propuštena povoljna prilika za deblokadu Srebrenice, Žepe, Kamenice i Konjević Polja, ali je, navodno, za to glavni krivac tadašnji komandant Drugog korpusa Željko Knez, koji je „vukao“ snage prema koridoru. Šta Vi mislite o tome? I, da li je u to vrijeme, Vama, kao vrhovnom komandantu, Glavni štab naše Armije predlagao operaciju deblokade Srebrenice i Žepe? Odnosno, da li ste Vi to tražili od Glavnog štaba?

Sjećam se da sam tražio da 2. korpus pošalje pojačanje u Cersku i Konjević Polje koji su bili neposredno ugroženi. Govorilo se da tadašnji komandant 2. korpusa Željko Knez favorizira sjeverni pravac, ali ja ne bih mogao to potvrditi. Prije bih rekao da mi nismo imali dovoljno snage da se upustimo u ofanzivne akcije prema Drini. Za četnike naš prodor na Drinu značio bi prekid komunikacija sjever-jug i branili bi to svim sredstvima, nešto poput posavskog koridora.

U aprilu 1993. godine, kada je Srebrenica bila pred padom, postojala je opcija o preseljenju stanovništva na slobodnu teritoriju, ali se od toga odustalo. U najnovijem izvještaju Ujedinjenih nacija o Srebrenici izjavili ste da sa ove distance smatrate greškom što tada nije preseljeno stanovništvo. Zašto se odsutalo od plana preseljenja?

To je bio rezultat savjetovanja sa lokalnim političkim i vojnim rukovodstvom Srebrenice. Oni su vjerovali da se mogu odbraniti. Meni se činilo da je situacija u slučaju masovnog neprijateljskog napada neodrživa i bio sam za evakuaciju, ali nisam insistirao. Koliko se sjećam, ni vojnici nisu bili za evakuaciju.

U istom izvještaju stoji i o razgovorima sa srpskom stranom o razmjeni Srebrenice i Žepe za Vogošću i Ilijaš. Takođe su mi Srebreničani, koji su novembra 1993. godine učestvovali na Bošnjačkom saboru u Sarajevu, pričali kako ste ih Vi i tada informisali da Karadžić predlaže razmjenu Srebrenice i Žepe za Vogošću i Ilijaš i tražili njihovo mišljenje. Molio bih Vas da objasnite o čemu se radilo?

Istina je to što govorite ali radilo se samo o Srebrenici. Karadžić je u Ženevi ponudio zamjenu Srebrenice za Vogošću. Ja sam o tome razgovarao sa predstavnicima Srebrenice na prvom Bošnjačkom saboru u Sarajevu. Oni su to odbili i ja sam prihvatio njihov stav.

Krajem 1994. godine urađen je plan deblokade Srebrenice i Žepe pod nazivom „Podrinje“. Čak je od Srebreničana tražena borbena gotovost za početak operacije. U Direktivi GŠ Armije RBiH

za 1995. godinu bila je planirana deblokada Srebrenice i Žepe. Koji su bili razlozi da niste naredili aktiviranje plana „Podrinje“, pa da Armija pokuša deblokirati Srebrenicu i Žepu?

Pravljeni su planovi, ali su se sudarili sa činjenicom da se radi o formalno demilitarizovanoj i zaštićenoj zoni. Svaka naša akcija ove vrste UN trupe bi iskoristile kao izgovor za povlačenje. Odluka je bila krajnje rizična. Povlačenje UN trupa je bilo sigurno a uspjeh akcije nesiguran. Šta ako akcija ne uspije? Četnici bi u tom slučaju zauzeli grad, izvršili osvetu i mi bi(smo) bili direktno odgovorni za tragediju. Ovakva situacija nalogala je oprez. Planovi su pravljeni i od njih se odustajalo.

Inače, kakve ste imali planove sa Srebrenicom i Žepom?

Plan je bio da se održava status quo do razrješenja kompletne situacije u BiH putem mirovnih pregovora. Do tog raspleta je došlo, ali je za Srebrenicu i Žepu bilo prekasno.

Političko i vojno rukovodstvo Srebrenice mnogo puta Vam je slalo izvještaje o teškom stanju u Srebrenici, te više puta tražili da Armija u enklavu uputi školovane oficire, te da ih posjeti državna delegacija. Jednom ste javno najavili posjetu državne delegacije Srebrenici. Iz kojih razloga nisu upućeni ni oficiri, a ni državna delegacija?

Pošto je grad bio demilitariziran, nismo mogli slati nove oficire. To se ne bi moglo sakriti. Mogli smo školovati samo postojeće i to smo činili. Zbog pada helikoptera u maju 1995. jedna grupa vojnih starješina nije se mogla vratiti u Srebrenicu, među njima i Naser Orić. U helikopteru su bila i četiri liječnika. Trojica su poginula u nesreći. Upućivanje četiri vojna liječnika svjedoči našu čvrstu namjeru da branimo grad. Državna delegacija nije mogla oputovati jer je UNPROFOR odbio da osigura prevoz i pratnju. Bez toga se nije moglo.

Šta su Predsjedništvo i Vlada činili da olakšaju teško stanja u ovim enklavama koje je bilo rezultat objektivnih i tragičnih okolnosti, ali i raskola, nepravedne raspodjele humanitarne pomoći, ubistava, bjekstava ka Tuzli, pa i preko Jugoslavije? U vezi s tim su posebno zanimljiva pisma koja su Vam slali komandant Rasim Delić i ministar MUP-a Bakir Alispahić.

U Srebrenici je bila vrlo teška moralno-politička situacija. Povremeno je nestajalo hrane a nedostatak soli bila je svakodnevica. Kao posljedica stalne ugroženosti i specifičnog sindroma zatvorenog grada, u Srebrenici je bilo nervoze, svađa, uzajamnih optuživanja, tuče, pa i ubistava. Nasera Orića smo pozvali da utvrdimo o čemu se radi. Priče o tome šta se događalo bile su onda, a i danas su, protivrječne. Mi ovamo u okruženju, oni tamo u okruženju. Teško smo mogli doći do istine. Valjalo bi saslušati desetine ljudi, suočavati ih. Sve je to bilo nemoguće. Delićeva i Alispahićeva pisma su govorila o tome.

Srbi su napali Srebrenicu 6. jula, ali iz dokumenata se vidi da je naš Generalštab i 9. jula procjenjivao da stanje nije tako alarmantno kako javljaju Komanda 28. divizije i predsjednik Suljić. Prema dokumentima i Vi ste energične poteze počeli da vučete, takođe, 9. jula ujutro. Zašto se kasnilo tri dana u reakciji na napade četnika na Srebrenicu?

Koliko se sjećam napadi prvih dana ličili su na sve one ranije upade sa ograničenim dejstvom. Tek 8. ili 9. jula moglo se zaključiti da se radi o masovnom napadu. U

pitanju je bio i nedostatak pouzdanih informacija i opravdano očekivanje da međunarodna zajednica neće dozvoliti da snage UNPROFOR-a budu pregažene. Sa druge strane, više smo očekivali od same odbrane Srebrenice jer je raspolagala sa značajnim protivtenkovskim naoružanjem, između ostalog sa skoro 300 projektila RPG i desetak „Crvenih strijela“, sasvim dovoljno da se tenkovski napad zaustavi. Koliko znam, u općoj panici ova sredstva nisu upotrijebljena ili nisu adekvatno upotrijebljena.

U zoru, 9. jula, Vi i Vaši saradnici počeli ste da animirate svijet za spas Srebrenice. Telefonom ste razgovarali ili uputili pismo vodećim državicima svijeta tražeći od njih da spase Srebrenicu i Srebreničane. Zašto je ta pomoć izostala? I kako ste se osjećali kad ste shvatili da pomoći od svijeta nema?

10. jula kasno naveče bio sam krenuo da prođem kroz tunel ispod aerodroma na putu za Zenicu. Tada me je iz Splita nazvao general Rupert Smit, tadašnji komandant UNPROFOR-a, i uzbuđenim glasom mi saopštio da je konačno naređena akcija zračnih snaga NATO-a i da će uslijediti bez odlaganja. Moram istaći da je general Smit od prvog trenutka bio za zračnu akciju protiv četničkih tenkova i kolona i za to se iskreno zalagao. Kočio je neko iznad njega, general Žanvije ili Akaši, najvjerovatnije obojica. Danas je čak poznato da su avioni iz baza u Italiji bili poletjeli i da su vraćeni sa pola puta. Na vijest o akciji koju mi je prenio general Smit, nastavio sam put za Zenicu, sa olakšanjem. Čitavu noć od 10. na 11. dežurali smo, očekujući izvještaj o napadu. Nije stizao. 11. jula kasno popodne počele su stizati vijesti o ulasku Mladićevih jedinica u grad, a da nikakva akcija NATO-a nije uslijedila. Kako sam se osjećao? – Osjećao sam se izdanim, ne po prvi put.

U jednoj kratkoj depeši komandantu Rasimu Deliću 12. jula 1995. godine blago ste mu prigovorili da se, dok su vođene borbe za odbranu Srebrenice, Armija na ostalim bojištima „pipkavo“ borila. Kao vrhovni komandant, kako ocjenjujete pomoć naše armije, s ove strane, braniocima Srebrenice, a kasnije i u njihovom probodu?

Da, to je bio moj utisak. Međutim, veliko je pitanje da li se moglo više učiniti. Mislim da je naš veliki hendikep bio nedostatak pouzdanih informacija o snazi i namjerama neprijatelja. UNPROFOR je sigurno imao podatke o koncentraciji četničke vojske, ali i oni su o namjerama mogli samo nagađati. Po njegovom ponašanju moglo se zaključiti da su bili zatečeni. Vidi se to i po neodlučnosti naređenja za zračnu akciju. Avijacija dobija dva različita naređenja u roku od jednog sata. Četnici su ove okolnosti u cjelosti iskoristili.

Poslije pada Srebrenice, događao se, pred „očima“ satelita i svijeta, zločin nad Bošnjacima iz Srebrenice. Dok su trajale egzekucije nad hiljadama zarobljenih Srebreničana, ponešto smo i mi saznavali, a svijet još više. Šta smo mogli učiniti mi, šta svijet? Volio bih da sa više detalja opišete te dane kada se događao planetarni zločin i kada su Vam stizale informacije o tome, te kada ste izjavili da od etničkog čišćenja ima nešto užasnije – etničko ubijanje?

Da, svijet je, zahvaljujući satelitskim snimcima, znao šta se događa. Mi smo samo nagađali i sa nevjericom primali vijesti sve crnje od crnjih. Sjećam se da smo 2-3 dana nakon pada Srebrenice uhvatili telefonski razgovor dvojice četnika. Jedan kaže: jučer smo ih sredili. Koliko, je li trideset, pita drugi. „Dodaj dvije nule“- odgovara prvi. Mi-

slim da se taj snimak nalazi u dokumentaciji. Prije ovoga sa nevjericom sam primao vijesti o masovnim egzekucijama. Želio sam da vjerujem da se većina ljudi ipak spasila. Međutim, to što se stvarno dogodilo prevazišlo je i naše najcrnje slutnje.

Volio bih da se sjetite još nekih detalja i događaja iz tog perioda koji se tiču Srebrenice?

Možda jedan detalj iz razgovora sa predsjednikom Širakom 29. ili 30. avgusta 1995, dakle nešto više od mjesec dana nakon srebreničke katastrofe. Rekao sam mu da za nesreću činim odgovornim francuskog generala Žanvijeja. On je bio, čini mi se, iskreno začuđen i odbacio je tu mogućnost. „Ne, on je vrlo korektan oficir“ – rekao je. Ja sam rekao da sam siguran jer imam skoro pouzdanu informaciju da je upravo Žanvijeja zaustavio zračnu akciju, a uz to se u vrijeme krize sastao sa Mladićem. On je ponovio da ne vjeruje ali će stvar ispitati. Mjesec dana kasnije Žanvijeja je povučen.

Postoji teza da je tragedija Srebrenice „pomogla“ Goraždu, jer je međunarodna zajednica na samitu u Londonu 21. jula 1995. godine energično stala u zaštitu Goražda. Šta Vi mislite o tome?

Vjerujem da je tako jer su se vijesti o Srebrenici već bile proširile i šokirale svijet. Ali, valja znati da smo u Goraždu uspjeli sprovesti reorganizaciju vojske. Komanda je bila potpuno promijenjena. Došli su novi ljudi koji su se kroz četničku teritoriju probili do Goražda.

I da je tragedija Srebrenice uticala na daljnji tok rata u BiH, s obzirom na to da su odmah iza toga Karadžić i Mladić optuženi za ratne zločine?

Mislim da je imala snažan uticaj. Kao što je poznato, 30. avgusta 1995. nepuna dva mjeseca nakon Srebrenice, uslijedila je snažna zračna intervencija NATO-a na srpske položaje. Neposredan povod je bila granata na sarajevsku tržnicu Markale, ali mislim da je pravi razlog bila Srebrenica. Znam posigurno da se u američkom Kongresu uoči odluke o intervenciji čula izjava „Što je dosta, dosta je.“ Ono što se u ovoj izjavi ne čuje, a što je očito sadržano, je Srebrenica. Srebrenica je neposredno uticala i na hašku optužnicu protiv Karadžića i Mladića.

Žepa se duže branila i sudbina Žepljaka je, ipak, bila drukčija u odnosu na Srebreničane. Iz povjerljivih depeša koje ste u ono vrijeme slali generalu Rasimu Deliću i vojnom i civilnom rukovodstvu Žepe, vidi se koliko ste napora ulagali da animirate svjetsku zajednicu da vazдушnim udarima odbrane Žepu, ali i ta je pomoć izostala. Koje su Vam razloge svjetski moćnici navodili – zašto neće da pomognu ni Žepi?

Nisu navodili nikakve razloge. Privatno znam da nije bilo saglasnosti među velikim silama, a nije isključena ni ona koalicija o podrinjskim enklavama kao smetnji mirovnim pregovorima.

U dramatičnim depešama koje su Vam slali političko i vojno rukovodstvo Žepe, vidi se da su u očaju tražili zamjenu teritorija. To isto je, tvrdi Osman Suljić, tražio od Vas u telefonskom razgovoru 9. jula '95. godine kada je Srebrenica bila pred padom. Jeste li pokušavali da nešto učinite u vezi sa tim prijedlozima? Ili je za to već isuviše bilo kasno?

Nisam, niti je bio više trenutak za to. Mogli smo samo spašavati živote. Hvala Bogu, gubici u Žepi nisu bili veliki.

Sarajevo, 6. januara 2000. - Predsjednik Alija Izetbegović i autor za vrijeme završnog razgovora o Srebrenici u Predsjedništvu BiH (Snimio: Didije Torshe)

Ne mogu a da Vas ne zamolim za Vaše viđenje onih nekoliko čudnih rečenica koje je Karl Bilt napisao o padu Srebrenice u svojoj knjizi „Misija mir“. Parafrazirajući riječi tadašnjeg našeg ministra vanjskih poslova Muhameda Šaćirbegovića koji upravo u Strazburu saznaje za pad Srebrenice i opisujući njegovu reakciju, Bilt piše: „Njegova mirna reakcija i njegovo mirno rezonovanje spada u za mene još uvijek tajanstvene mozaičke kockice srebreničke drame. Srebrenica je za njih uvijek, rekao je, predstavljala veliki problem. Znali su da bi mirovni sporazum značio gubitak enklava. Na neki način bi ono što se desilo pojednostavilo stvari, rekao je otvoreno.“

Ne znam šta je tačno Šaćirbegović odgovorio. Morali biste pitati njega. Ono što je u čitavoj stvari bilo šokantno nije samo pad grada. Šokantno je bilo ono što je slijedilo, a to je tragedija stanovništva, a i ja vjerujem da Šaćirbegović nije u tom trenutku znao za zločin. Vijesti su kasnile. A ko zna da li je Bildtov utisak bio tačan, a radilo se samo o utisku. U svakom slučaju, znam da je Šaćirbegović bio potresen tragedijom i da je, uz ostalo, njegova velika zasluga što je došlo do istrage koja je provedena u UN i izvještaja generalnog sekretara Kofi Anana o srebreničkoj katastrofi koji je ovih dana objavljen. Mislim da bez Šaćirbegovića to ne bi(smo) imali.

Moram naglasiti: za sve nas stradanje Srebreničana je najteža nesreća koja se mogla dogoditi u našim životima.

Razgovarao: Šefko HODŽIĆ

Šta je zastupnik komandanta 28. divizije Ramiz Bećirović 11. avgusta 1995. izjavio Vojnoj bezbjednosti o padu istočne enklave

ODBRANA I PAD SREBRENICE, PROBOJ PREMA TUZLI

Ramiz Bećirović, zastupnik komandanta 28. divizije, 11. avgusta 1995. godine dao je izjavu Službi Vojne bezbjednosti Drugog korpusa ARBiH o odbrani i padu Srebrenice, te probouju Srebreničana prema Tuzli. Ovo svjedočenje prvog čovjeka odbrane Srebrenice, dato samo mjesec dana poslije njenog pada, svojevrsno je, bolje reći, historijsko svjedočenje o najsudbonosnijim i najtragičnijim događajima u historiji ovog grada. Izjavu Ramiza Bećirovića donosimo s neznatnim skraćanjem.

Bećirović je iznenada umro jula 1998. godine.

Ja, Bećirović Ramiz, sin Osmana i majke Fate, djev. Suljić, rođen 11. 06. 1956. g. u s. Opetci, opština Srebrenica, oženjen, otac dvoje djece, po zanimanju pravnik za upravne poslove, prije rata radio u Opštinskom štabu TO Srebrenice, u Srebrenici stanovao u ul. Maršala Tita, soliter 7, u ARBiH od 15. 04. 1992. g., po činu major, na formacijskom mjestu načelnik štaba 28. d. KoV, privremeno u Tuzli u Sarajevskoj br. 19, na okolnosti zbivanja u Srebrenici od početka rata, ovlaštenim licima, dajem slijedeću

IZJAVU

Sredinom aprila 1992. g. jedna delegacija u sastavu dr. Sabit Begić, zamjenik komandira milicije Hasić Alija i mislim Salimović Ćazim, bili su na pregovorima u Bratuncu sa četnicima i tada su četnici postavili ultimatum da se preda oružje iz Srebrenice. Ja sam bio član štaba NO i mene su stanari moje zgrade obavijestili da su neki Srbi unijeli oružje u zgradu, pa sam ja jedva uspio da obezbijedim pretres i tada je pronađeno nešto oružja i ti ljudi su privedeni na razgovor, ali tada sam imao sukob

sa Zekićem i Salihović Hamedom oko tog jer sam ja prigovorio što su ti ljudi pušteni. Tada je govoreno da je to naoružanje samo za naoružavanje srpske policije. Moj kolega iz Štaba, Hasanović Suljo, mi je predložio da uđem u štab TO gdje su bili samo Muslimani, jer je taj štab formiran ispred SDA i ja sam to prihvatio i postavljen sam na mjesto pomoćnika komandanta za pozadinu. Ja sam trebao da napravim plan pozadinskog obezbjeđenja u slučaju oružanog sukoba. Za to sam tražio određene podatke od Efendić Hameda, predsjednika stranke, jer se tada pričalo da stranka dijeli naoružanje, o količinama naoružanja, izvorima hrane i dr., ali ti podaci su mi bili nedostupni. Poslije sam od načelnika SJB tražio podatke koliko naoružanja ima kod Muslimana, ali ni taj podatak nisam dobio. Zbog ovog štab nije ni zaživio.

Do okupacije Srebrenice došlo je 17. 04. 1992. bez otpora. Ja sam u to vrijeme bio kod oca u Sućesci. Dobijali smo razne informacije. Dobili smo informaciju da je Naser Orić pružio otpor, što je znatno ohrabrilo narod. Zajedno sa Zulfom Tursunović(em) i Hamedom Salihovićem, organizovali smo liniju odbrane na rubnom području sela. Znao sam da se Hakija Meholjić nalazi u šumi negdje u okolini, sa borcima, pa sam pokušao da stupim u kontakt s njim i sa Orićem. 26. 04. 1992. g. sa Zulfom Tursunovićem sam došao do Potočara. I tu sam se prvi put upoznao sa Naserom Orić(em). Kasnije je došlo do susreta sa Hakijom Meholjić(em) i odlučeno je da se proširi otpor.

Ne znam ko je ubio Zekića, ali nakon toga Srbi su bili obezglavljeni i pobjegli su iz grada, tako da su se Muslimani počeli vraćati u grad. Poznato mi je da je u to vrijeme u samoj Srebrenici ubijeno od strane četnika oko 60 lica, i to su bile pretežno starije osobe, od kojih su mnogi bili spaljeni... Znam da su u Srebrenici spaljeni Redžepović Redžep, bračni par Salimović, roditelji Salimović Ćazima.

U peridu maj, juni, juli uspjeli smo da zaokružimo dio slobodne teritorije Srebrenice i Bratunca i ja sam se svo to vrijeme nalazio u Sućesci. Kad sam u septembru pozvan da radim u štabu u Srebrenici, taj poziv sam prihvatio i znam da je tada već bila uspostavljena veza sa Cerskom i Konjević Poljem. U Cerskoj je komandant bio Ferid Hodžić, a Šabić Velid je bio komandant u Konjević Polju.

Nurif Rizvanović je došao u Srebrenicu, koliko sam ja čuo, u julu 1992. g. ali ja ga nisam vidio. Određen broj boraca koji koji je sa njim stigao ostao je u Srebrenici.

Ja sam u maju predlagao da se formira ratno Predsjedništvo, jer u to vrijeme nije bilo predstavnika vlasti. Na čelo su došli ljudi koji su (se) stavili inače na čelo oružanog otpora, a predstavnici Stranke su bili veoma politički neaktivni. Predsjednik Stranke Efendić je bio veoma pasivan u vrijeme kada se vodila borba. Na čelo Ratnog predsjedništva je došao Avdić Hajrudin koji je bio predsjednik Kluba poslanika SDA.

Hamed Salihović, Naser Orić i Zulfo Tursunović su išli u Cersku na dogovor, u septembru 1992. g., a tamo je dogovoreno da se formiraju jedinstvene oružane snage za ovo područje, i formirana je Subregija, te je utvrđena lista lica koja će učiti u političke i vojne organe za te prostore. Ne znam da je neko raspravljao o ulozi Nurifa Rizvanovića. Ja sam čuo da se Nurif Rizvanović sa svojom grupom kretao prema Srebrenici i da je tamo upao u neku zasjedu i od tada se gubi bilo kakav trag o njemu. Činjenica je da sam čuo i pričua da ge je neko od naših ubio, ali se nisam bavio istra-

živanjem tog slučaja, pa ne znam šta je stvarno bilo, jer je osim ovoga bilo i priča da je pokušao bjekstvo, pa da je uhvaćen, ali kako ga ja lično nisam poznao nisam ni znao ništa o njemu.

Bilo je veoma teško organizovati zajedničku logističku podršku, jer je svaka mjesna zajednica imala svoju logistiku i hranila svoju vojsku. Pokušavali smo se dogoviti da prilikom oslobađanja nekog srpskog sela, sav ratni plijen ide u zajedničke magacine, pa da se onda dijeli na ravne dijelove, ali je odmah nakon oslobađanja sela, u ta sela upadaio narod, pa je onda svako sebi nosio šta je htio. Zbog ovog se odustalo od daljeg pokušaja formiranja zajedničke logistike.

Na spiskovima koji se nalaze kod Srba navedeno je da u neki naši ljudi učestvovali u zločinima protiv Srba, a ja sam utvrdio da na istim ima ljudi koji nisu nikad ni bili pripadnici ARBiH, pa tako nisu ni mogli učestvovati u zločinima. Tako, na spiskovima ima jedna učiteljica koja je starija, Kraljević mislim da je Esma, koja sigurno nije mogla da učestvuje u izvršenju zločina. Na tom spisku je još Sinanović Rešid, za kojeg takođe znam da nije nikad bio pripadnik ARBiH. Ja sam taj četnički spisak vidio u četničkim novinama koje su kružile po Srebrenici.

U Srebrenici je bilo problema u odnosima između civilne policije i vojne. Nije se znalo šta je čija nadležnost. Koliko se ja sjećam, prvo ubistvo u Srebrenici je bilo početkom rata u Srebrenici u 1992. g. i mislim da se radi o licima iz s. Pala, u međusobnim razračunavanjima. Ne znam da li je ubica ili ubijeni bio iz s. Pala. Ubijen je Šehić N. i čuo sam da ga je ubio jedan čovjek koji je i prije rata imao neko ubistvo ili pokušaj ubistva i da je zbog toga suđen prije rata. Šehić je bio u društvu sa nekim Kemom iz s. Pala, koji je bio u sukobu sa ubicom, imali su ranije nekih tuča, pa kada je došlo do pucnjave, onda je poginuo Šehić, a ne Kemo, kome je to bilo namijenjeno.

U vrijeme akcije „Padobran“ bilo je više ubistava, ali ja ne znam nikoga ni ko je ubijen ni ko je ubica. U to vrijeme svo stanovništvo sposobno za hodanje je išlo u potragu za hranom, pa se nije moglo ni pratiti ko je ubijen. To je tada već pratila civilna policija.

Posljednje ubistvo za koje ja znam je ubistvo Salihović Hameda, koji je prije rata bio načelnik SJB, ranjen je poslanik Skupštine Mustafić Ibran, a sa njima je bio i Efendić Hamed, koji je prije rata bio predsjednik SDA. To je bilo u maju 1995. G.

Nakon dolaska UNPROFOR-a u Srebrenicu i smirivanja ratne situacije, dolazi do pokušaja aktiviranja rada SDA. Tu je došlo do izražaja polarizacija u Stranci. Došlo je do smjene predsjednika Stranke, do izbora novih članova Izvršnog odbora. Ja nisam uopšte član Stranke, tako da ne znam šta se sve dešavalo. Znam da su na jednoj strani bili Ibran Mustafić, Salihović Hamed i Efendić Hamed, Ahmo Tihić, jedno vrijeme

Ramiz Bećirović

Mandžić. Zulfo Salihović, Hajrudin Avdić, Bećirović Džemo, koji je bio zadužen za privredu i društvene djelatnosti i dr. su bili članovi drugog dijela Izvršnog odbora, koji su bili u sukobu.

Kad sam čuo za ubistvo pretpostavio sam da će se to pripisati vladajućim ljudima, a posebno radi toga što se to dogodilo nakon mog povratka iz Tuzle, pa je čak bilo govora da je to sve pripremio Naser u vrijeme dok smo mi bili u Tuzli. Muhamed Efendić i Ibran Mustafić su govorili na skupštini da znaju ko je izvršio ubistvo i čak su izjavili da izvršio ubistva sjede u skupštinskoj sali, gdje sam i ja bio. Civilna policija je pokušala da razjasni ovo ubistvo i ranjavanje, to je radio Rešid Efendić, za kojeg sam čuo da je ostao u Potočarima, a to je radio i načelnik bezbjednosti Nedžad Bektić. Nisam bio obaviješten o rezultatima istrage, jer sam nastradao u helikopteru koji je srušen pa sam bio na liječenju. Čuo sam da je bio neki sastanak koji je održan u kući gdje je stanovao Ahmo Tihić, a na kojem su prisustvovali Efendić Hamed, Salihović Hamed, Mustafić Ibran, Tihić Ahmo, a priča se da su bili i Salihović Huso i Alić Fahrudin koji je stigao u Tuzlu. Na ovom sastanku je, kako sam kasnije čuo, bilo riječi o formiranju sopstvene vojske, kojom bi imenovani komandovali. Naime, čuo sam (od) nekog čovjeka iz Potočara, kojeg se sad ne mogu sjetiti, da je neposredno prije sastanka Salihović Hamed igrao šah sa nekim čovjekom u Potočarima i tom prilikom komentarisao kako postoje tendencije da se formira druga vojska i da je on u dilemi jer ne zna šta da radi. Po povratku sa sastanka došlo je do otvaranja vatre na njih i tom prilikom je ubijen Salihović Hamed, Mustafić Ibran je ranjen, a Efendić je ostao bez povrede.

Kad se govori odnosu ove dvije grupe članova SDA, tu smatram da je bila borba za vlast, da je dolazilo da davanja dezinformacija od strane grupe koja je bila sastavljena do bivše rukovodstva, kao što je bila informacija da vodeća struktura švercuje sa humanitarnom pomoći, a to je među narodom prolazilo, jer je onda narod te priče uveličavao. Policija je više puta pokušavala utvrditi tačnost ovih informacija oko šverca deficitarnom robom, pa su više puta plijenili robu na pijaci i dovodili te švercere na saslušanje, ali uvijek su bile izjave da je to roba koja je donesena iz Žepe, radi čega ova hapšenja nisu davala neke rezultate. Što se tiče šverca robe sa četnicima, u dva navrata su privedeana dva ili tri lica iz Dugog Polja, čija imena ne znam, ali znam da su bili pritvarani i da im je roba oduzimana. U jednom slučaju je lično komandant Orić intervenisao na vatrenoj liniji u Buljimu, jer se ranije znalo da će biti šverca robe, pa su tom prilikom likvidirana tri ili četiri četnika i zaplijenjena roba.

Mi nismo imali podatke o licima koja su eventualno sarađivali sa četnicima, osim što je bilo povremenog dovikivanja sa linija, a i to smo zabranjivali. Ne znam za postojanje bilo kojeg lica koji je davao informacije četnicima za novac ili na drugi način. Sigurno je da je moglo da se dešava da su lica koja su zarobljavana mogla davati četnicima informacije.

U 1994. g. tri djevojke od kojih je jedna iz Šubina, druga iz Dimnića, a treća ne znam, samoinicijativno su otišle na srpsku stranu i vratile su se poslije dvadesetak dana. Po njihovog povratka, Bektić Nedžad, p/k za bezbjednost divizije, je sa njima razgovarao, ali ne znam kakvi su rezultati. Po njihovom kazivanju, one su otišle jer su bile sa lošim tretmanom, da nisu imale hrane. Inače, one su bile prostitutke i za njih se govorilo da su u Žepi imale kontakte sa ukrajinskim pripadnicima UNPROFOR-a,

te da su tamo imale kontakte i sa Srbima. U Žepi su bile hapšene i prebacivane u Srebrenicu. Za vrijeme boravka na srpskoj strani, pojavljivale su se na televiziji i nama su dale objašnjenje da su bile primorane da daju informaciju za televiziju. Od njih nismo uspjeli dobiti nikakav podatak o njihovoj saradnji sa četnicima.

Po dolasku UNPROFOR-a jedna Srпкиnja, Dana Smajlović, koja je nevjenčano živjela sa Krdžić Nazifom, ili Atifom, ranije milicionerom, pa članom komande brigade, sada došla ovdje na srpsku teritoriju, često je kontaktirala sa UNPROFOR-cima, bez ikakve kontrole, tako da je moguće da se osta informacija preko nje moglo odlijevati. Kako sam čuo, ona je zajedno sa Krdžićem, u koloni vojnika krenula u proboj, a kad je taj dio kolone napadnut, ona se vratila u Žepu, a iz Žepe je došla na ovo područje. Ona je kontaktirala sa UNPROFOR-cima u svom stanu ili kod njih, a kad smo na to prigovorili, nama je rečeno da su UNPROFOR-ci dužni da provjeravaju lica druge nacionalnosti, pa da je to razlog što su nju često posjećivali.

Nakon što smo dobili ona dva ugovora o demilitarizaciji Srebrenice, trebalo je da se potpuno razoružamo. Jedva smo uspjeli da obezbjedimo nešto oružja starijeg i pokvarenog da se preda UNPROFOR-u, a ostalo su borci sakrivali kod kuća. Običaj je bio da borci kod sebe drže naoružanje i samo iznimno se predaje na liniji drugim borcima. Nikad se nije dozvoljavalo da oružje bude na jednom mjestu grupisano. Teško naoružanje je predato UNPROFOR-u i, koliko se mogu sjetiti, predato je: dva tenka T-55, haubica 105 mm, top B-1 76 mm, dva PA topa 20/3 i 20/4, jedan oklopni transporter, koji je bio neispravan, na njemu su bila dva bestrajna topa 82 mm, mali VBR kojeg smo zarobili od četnika i mislim da je skinut sa aviona, jedan MB 120 mm i nekoliko MB 82 mm, koji su uglavnom bili nekompletni, bez lafeta i dr.

Pripadnici Kanadskog bataljona su htjeli da unište to naoružanje, ali ja to nisam dozvolio jer to nije pisalo u ugovoru, ali uslovi čuvanja tog naoružanja su bili veoma loši, tako da je sada dosta oštećeno. Prilikom našeg proboja, teško naoružanje je ostalo, a pješadijsko smo ponijeli u proboj. Municija je za pješadijsko naoružanje odmah uništavana jer su UNPROFOR-ci govorili da nemaju tehničkih uslova za čuvanje, a druga je zbog slabog čuvanja bila oštećena. Mi smo morali da uvijek imamo nekoliko boraca na liniji koji su se morali sakrivati jer su ih onda UNPROFOR-ci privodili i oduzimali oružje. Kad su došli Holanđani, oni su naše borce snimali kamerom kako bi nam dokazivali da imamo oružje, pa smo imali problema oko dokazivanja da nemamo oružje.

Nakon predaje naoružanja UNPROFOR-u, mi smo u 1994. g. i u 1995. g. dobijali nešto MTS ubacivanjem preko linija odbrane i zone odgovornosti 2. korpusa. Meni je pričao Kasim Suljić, koji se sada nalazi u komandi divizije u Tuzli, da je prebacivanje MTS vršeno u saradnji sa tadašnjim komandantom OG Muratović Hasanom i Generalštabom. U ovoj organizaciji je došlo dvadesetak zolja, manja količina bombi i manja količina municije za puške 7,62, čuo sam da je sredstva ponijelo prema nama 40 ljudi, ali nam sve nije dopremljeno, nego je dio tih sredstava zakopan negdje oko Kamenice. Zakopana je municija, a koliko ja znam tom prilikom nije bilo sredstava veze, niti nekih protivoklopnih sredstava. S obzirom da je Kasim bio lično prisutan kod prijema tih sredstava, on bi mogao znati detalje. Ja ne znam da je bilo

još slučajeva prebacivanja MTS na ovaj način sem ovog jednog slučaja, jer je poslije toga, na naš zahtjev, došlo do ubacivanja MTS putem helikoptera.

Poznato mi je da je pregovore oko predaje naoružanja UNPROFOR-u vodila delegacija iz Korpusa u sastavu Mandžić Enver, Čivić Zaim, Đozić Kelvedin, Franjo Nišanović i mislim da je jednom bio dr. Nedret Mujkanović. Na ovom području je boravio još jedan ljekar hirurg, Meho N., ne znam mu prezime. Ova delegacija je dolazila helikopterom UNPROFOR-a, a Franjo Nišanović je kod nas ostao 2-3 mjeseca jer je ostao samo do slijedećeg dolaska delegacije, a to se produžilo na ovo vrijeme, zbog toga što delegacija nije dugo dolazila. Na naše područje su dolazila i dva strana novinara od kojih je jedan došao pješke sa nekim našim borcima, a znam da je dolazio i neki Senad iz Pres centra ARBiH. Oni su bili u vrijeme padobran akcije. Osim ovih lica, na područje Srebrenice, od demilitarizacije nije niko više dolazio.

Mi smo imali dobro utvrđene linije odbrane, iako je najslabije urađena linija bila na pravcu prema Žepi, od Ljeljendo do Podravnja, jug-jugoistok od Srebrenice.

Krajem aprila 1995. g. iz Žepe smo poletjeli helikopterom i došli smo u Zenicu. To je bila jedna delegacija koja je upućena iz Srebrenice, na čelu sa komandantom Orićem Naserom, Avdić Hajrudin, koji je postavljen na mjesto pomoćnika ministra, Nukić Esad, Teskredžić Dževad, Jahić Senahid i ja. Oni su imali zadatak da organizuju rad opštine Srebrenca u Tuzli, te su trebali ostati u Tuzli. Komandant Orić i ja smo trebali zajedno da se vratimo, ali nakon razgovora sa omandantom Generalštaba, Oriću je odobreno da ostane u Tuzli još jedno vrijeme i da se vrati u Srebrenicu nakon što oko 10. 05. bude završena obuka starješina koji su ranije došli na obuku. Iz Zenice smo prebačeni svi članovi delegacije u Kakanj, a invalidi, koji su nam došli, su prebačeni na drugu stranu.

U Kaknju nas je primio načelnik štaba gen. Hadžihasanović i tada su obavljani razgovori oko zbivanja u Srebrenici i zašto smo došli ovamo. Trebalo je dabudemo upućeni vozilima u Tuzlu, radi daljeg rada sa komandom Korpusa. U međuvremenu je stigao komandant generalštaba Delić, koji nam je omogućio da se helikopterom prebacimo na Višću, a onda smo prebačeni u Komandu Korpusa, gdje smo bili primljeni od komandanta Delić Seada. Poslije smo imali sastanak sa guvernerom Izetom Hadžićem. Drugi dan smo posjetili liniju dobrane u Kladnju, iznad tunela Starić, a naredni dan smo obišli komandu teočanske brigade, Sapnu, Međeđu, Snježnicu. Slijedeći dan smo otišli u Kakanj. Tu je dolazio predsjednik Izetbegović i sa njim smo razgovarali, pa je komandant odredio mene i Ramu Čardakovića, načelnika Štaba brigade iz Žepe, da odemo u Sarajevo. Trebalo je da odemo tamo radi podizanja sredstava iz Fonda šehida i da ta sredstva odnesemo u Srebrenicu. Ta sredstva smo podigli u tom Fondu, koji se nalazi negdje iza zgrade Ministarstva unutrašnjih poslova. Ja sam podigao 150.000 DM, a sredstva za Žepu jepodigao Mumo Kruč sa grupom starješina koji su bili na obuci u Sarajevu. Koliko sam čuo, mi smo se mimoišli. U Narodnoj banci, po nalogu Vlade RBiH, podigao sam 80.000 DM, a Ramo je podigao novac iz banke za Žepu, ali ne znam koliko je on podigao novca. Prilikom podizanja novca iz banke nije bilo nikakve naznake svrhe podizanja novca, nego mi je samo rečeno da je to novac za Srebrenicu. U Banku smo ušli zajedno sa predstavnikom Ministarstva finansija RBiH, a prethodno smo sa pomoćnikom ministra finansija sredili

papire oko dizanja novca. Ja sam imao pismeno ovlaštenje od komandanta Orića za podizanje tog novca, jer je komandant bio o tome obaviješten prije nego što sam ja krenuo u Sarajevo. Sa novcem smo se vratili u Kakanj. Tu sam obaviješten od komandanta da treba da letim nazad sa jednom grupom, helikopterom. Ja sam boravio u Zenici očekujući povratak u Srebrenicu. Cjelokupna podignuta suma novca iz Sarajeva je bila svo vrijeme kod mene i ja od toga novca nisam ništa ostavljao nego sam sve ponio sa sobom u Srebrenicu. Iako sam u Sarajevu bio informisan da u Komandi u Kakanju treba da podignem armijski novac, ja to nisam uradio. Kasnije sam čuo da je komandant Orić podigao taj novac, ali da je taj novac deponovan jer nije bilo mogućnosti da se novac prebaci u Srebrenicu.

Mi smo 05.05. 1995. g. poletjeli iz Kakanja prema Srebrenici, poslijepodne. Bilo mi je čudno što smo krenuli po danu, jer sam očekivao da će se putovati noću. Došli smo do Višće, a onda smo prebačeni u zgradu Energopetrola, u komandu, gdje smo boravili do 24 sata, kada nam je saopšteno da zbog vremenskih uslova ne možemo letjeti. Nakon toga smo prebačeni u kasarnu „Husinska buna“ gdje smo prenoćili, a onda smo imali slobodan dan do 20,00. Po okupljanju u kasarni, negdje oko 23,00, krenuli smo ponovo na Višću. Tamo smo bili u nekoj kući gdje je bila kuhinja, tu smo se zadržali 15 – 20 minuta i nakon toga smo se ukrkali u helikopter. Bilo nas je 19 i tri člana posade. Rečeno nam je da ćemo letjeti oko 23 minuta od čega 10-tak minuta preko četničke teritorije. Poletjeli smo oko 02,00 sati 07. 05. 1995. g. I, na prostoru iznad Han Pijeska i Sokoca, odjednom je helikopter bio osvijetljen, ne znam da li je bila granata ili reflektor, ja sam vidio ispod krivudav put i osjetio sam da helikopter tone i u desnu stranu se naginje. Tada sam vidio da na nas djeluju svjetlećim zrnima iz PA oružja, ali je to bilo iza nas, odnosno tada nisam primijetio da smo bili pogođeni. Poslije toga je zapucalo sa svih strana prema helikopteru i ja sam imao osjećaj da je tada bio prelazak preko linije. Tada nisam primijetio da je bilo ko od nas pogođen, niti je bilo tragova da je helikopter pogođen, pogotovo jer nije bilo zvukova promjene rada motora.

Odjednom sam primijetio da je prestala pucnjava prema nama, pa sam mislio da smo prešli liniju. Vidio sam da su u helikopteru upalili dva puta reflektor i gasili ga, a onda je upaljen i nije gašen. Kolega koji je sjedio preko puta mene, Ramo Čardaković, mi je tada rekao da smo došli do Žepe, da ćemo se uskoro spustiti, te je ustao. Ja sam čekao da se helikopter spusti i nisam ustajao, a kako sam ja bio prvi uz vrata niko nije ni mogao da izađe dok ja ne ustanem. Nisam primijetio da je helikopter udario u nešto ili bilo kakvu promjenu u radu helikoptera. Uopšte se ne sjećam tog čina padanja ili udara helikoptera na zemlju. Znam samo da sam u jednom trenutku došao svijesti, nešto me pritiskalo na glavu, što sam uspio da skinem, iako ni sada ne znam o čemu se radi. Tek tada sam shvatio da je helikopter srušen. Pitao sam da li ima neko živ, ali se niko nije javio, osjećao sam jake bolove u predjelu karličnog pojasa. Pokušao sam da ustanem, ali nisam mogao, stavio sam se u ležeći položaj, potrbuške i napipao pored sebe pušku i pokušao se kretati naprijed. Čuo sam galamu ljudi i razmišljao sam da su nas četnici opkolili. Čuo sam jedan glas koji je zvao Sifeta kapetana, ali ja nisam smio odgovoriti. Poslije je taj isti glas pitao: „Ramo, jesi li živ?“, pa sam se ja javio i onda su me prenijeli u Žepu. Osim mene ostalo je još osam živih poslije ove nesreće. Sa mnom su

sada došli Malić Mehmed i Malić Muhamed koji su i bili sa mnom u helikopteru kada je bila nesreća, došlo je dijete koje je bilo sa nama, ne znam kako se zove, a po prezimenu je Salihović, zatim Krluš Numo, koji je iz Žepe, a za ostale ne znam. Kako sam čuo, Brgulja Dževad iz Žepe je, nakon kontakta sa komandom iz Tuzle, skinuo nekakvu kutiju sa helikoptera, gdje je bilo snimano sve što se dešavalo oko udesa helikoptera. Poslije sam čuo da je helikopter udario u nekakvu bukvu, pa da je zbog toga pao, a to je bilo oko 50 do 100 metara od mjesta gdje je trebalo da se helikopter spusti. Brgulja Dževad je inače isto bio pilot, pa mi je pričao da se čuo sa našim pilotom u trenutku kada su nas gađali, ali da poslije nije uspio da ga čuje, a u trenutku kada ga je navodio na slijetanje, da je helikopter u jednom trenutku naglo skrenuo u lijevo i da je tada udario u bukvu, zbog čega se srušio. Niko od članova posade nije preživio. Ovo sam ja lično čuo od Dževada, jer je on od nas koji smo preživjeli, uzimao izjave. Njemu je bilo čudno što je pilot tri puta palio svjetlo na helikopteru i na kraju ostavio svjetlo upaljeno. Ljekari koji su vršili pregled tijela, rekli su da nema tragova na njima od metaka, a sam Dževad je pregledao ostatke helikoptera i na njima nije našao tragove pogodaka. Prilikom pregleda ostatka helikoptera, pronađena je kožna torba u kojoj sam ja držao novac podignut za šehide i Srebrenicu u Sarajevu, u ukupnom iznosu od 230.000 DM i taj novac mi je predat u bolnici, a čuo sam da je pronađen i novac koji je Ramo nosio za Žepu, ali ne znam koliko je bilo tog novca.

Ja sam bio desetak dana u Žepi na liječenju i poslije sam prešao u Srebrenicu, kada sam i taj novac ponio sa sobom. Pošto u Komandi nismo imali kasu, ja sam taj novac držao kod sebe u stanu. Naredio sam komandantu Komande mjesta Osmanović Hazimu da počne sa isplatom naknada porodicama šehida i bajramskih naknada, jer je i to trebalo da se isplati iz dijela onih 150.000 DM koje sam donio. On je organizovao izradu spiskova i obavještanje jedinica i blagajnici su dolazili kod mene u stan radi isplate tog novca uz priznanice. Uvijek sam dobijao priznanicu na tačno isplaćeni iznos sredstava. Svim jedinicama izuzev 280. brigade i jednom dijelu porodica šehida koji nisu imali pripadnost jedinici, su isplaćena sredstva. Po našim evidencijama je trebalo da primi oko 1300 – 1400 porodica šehida po 50 DM, te je isplaćeno roditeljima šehida bajramska hedija po 50 DM. U 280. bbr. je trebalo da primi oko 200 porodica po 50 DM, tako da je isplaćeno za oko 1100 porodica, ali ne znam za koliko porodica je isplaćena ova naknada. Mislim da je komandant Komande mjesta pravio te spiskove i on bi mogao znati tačnije koliko je isplaćeno. Određena suma novca koja je ostala iz prethodne isplate tri kruga naknade porodicama šehida, ostala je u stanu komandanta Orića, jer mi u Komandi nismo imali kase. Ne znam koliko je ostalo novca iz prethodna tri kruga, a pošto ni ja nisam vršio sabiranje iznosa kojeg sam isplatio iz zbira novca kojeg sam donio iz Sarajeva, ne znam tačnom koliko sam ja isplatio po ovom osnovu. Može se reći da sam isplatio oko 80-90.000 na ime pomoći šehidima iz fonda od 150.000 DM. Od ovog novca sam isplatio i novac dobitnicima „zlatnog ljiljana“, po 500 DM, ali ne znam koliko je novca isplaćeno. Naime, u Tuzli je komandant Orić podigao novac za dobitnike „zlatnog ljiljana“, pa pošto je dio tih ljudi bio u Tuzli a dio u Srebrenici, onda mi je javljeno da onom ljudstvu koje je u Srebrenici isplatio novac iz postojećeg fonda. Koliko

je tačno novca isplaćeno za ovu svrhu, može se utvrditi uz pomoć Mašić Nijaz(a), pomoćnika komandanta za moral, koji se nalazi trenutno u Komandi Divizije u Tuzli.

Po mom dolasku u Srebrenicu od Zulfe Tursunovića, koji je bio zastupnik komandanta Orića, preuzeo sam 10.000 DM koji novac je stigao helikopterom dok smo mi bili u Kaknju i Tuzli. Taj novac je bio namijenjen za pojačanu ishranu onima koji poste. Ovaj novac ja nisam dijelio nikome. Iz onih 80.000 DM primljenih od vlade RBiH, oko 10.000 DM je potrošeno za nabavku goriva i guma za jedno vozilo. To se nabavljalo od švercera, jer je jedan litar goriva bio od 8 do 10 maraka. Šverceri su to gorivo nabavljali u Žepi. Gorivo je uzimano komisijski tako da sam taj novac pravdao uz priznanicu potpisanu od strane komisije, a oni su to pravdali uz potpis lica od kojih su kupovali gorivo.

Neposredno pred početak agresije na Srebrenicu, ja sam imao oko 140.000 DM kod sebe u stanu. Oko utvrđivanja tačnog iznosa koji je utrošen, mogu pomoći Smajić Ibrahim, pomoćnik komandanta za logistiku, Abdurahmanović Alija, zadužen za magacin, Osmanović Hazim, komandant Komande mjesta, Šukrija Efendić, koji je bio u Komandi mjesta zadužen za stambena pitanja i svi su oni došli na slobodnu teritoriju.. Pri napuštanju grada, u tom trenutku nisam razmišljao o sredstvima jer nisam ni očekivao da ćemo ići za Tuzlu, ali kad sam već došao u Tuzlu, pitao sam svoju ženu šta je sa novcem, ona mi je rekla da je novac sa sobom ponijela, ali da je u Potočarima, kada je čula da će četnici vršiti pretres, u prisustvu Krjuč Hatidže iz Srebrenice, sada negdje na području Tuzle, taj novac zakopala u pijesak koji se nalazio u buretu u prostorijama Fabrike akumulatora gdje su bili smješteni. To je bilo u krugu UNPROFOR-a. Ona je tim ženama nudila da podijele novac, ali su se one bojale da to uzmu, tako da je i moja žena imala veliki strah da će joj to četnici pronaći i zbog toga je to sakrila. Dio stvari koje je ponijela je tom prilikom bacila ili podijelila drugima.

Ja ne znam koliko sredstava je bilo u Srebrenici u trenutku pada Srebrenice, ali koliko znam u Srebrenicu je došlo 300.000 DM za podjelu tri kruga pomoći porodicama šehida. Znam da je podijeljeno za ova tri kruga ukupno po 200 DM po porodici, što znači da je podijeljeno oko 240.000 DM, jer je bilo oko 1300 – 1400 porodica. O isplatama sigurno zanju više ljudi koje sam ranije naveo. Ne znam šta je sa ostatkom novca koji se nalazio kod komandanta Orića, iako mi je bilo poznato da je i on novac držao u stanu. Kad mu je u stanu bila veća količina novca, on je postavljao dva stražara u stan koji su taj novac čuvala. Kada je komandant Orić pošao sa mnom u Tuzlu, u njegovom stanu je ostao Abdulah Majstorović, pomoćnik komandanta za pravne poslove, koji je došao na slobodnu teritoriju i nalazi se u Komandi Divizije.

Pošto se među borcima 28. divizije čuju priče da sam na slobodnu teritoriju donio oko 140.000 DM i da se ne zna šta je sa tim novcem, tražim da se pokrene zvanična istraga u pogledu utvrđivanja šta je sa tim novcem jer ne želim da se moje ime blati. Znam da postoji moja odgovornost jer sam ja zadužen sa tim novcem, ali tražim da se o svemu što utvrde organi bezbjednosti 2. korpusa u ovom dijelu, pismeno informišu borci 28. divizije jer samo na taj način će se moći prekinuti priča o ovom slučaju. U tom slučaju sam lično tražio od pukovnika Žilića da pokrene sitragu u ovom slučaju.

Po mom dolasku u Srebrenicu, ja sam ocijenio da je stanje bezbjednosti u Srebrenici bilo znatno pogoršano. Četnici su imali običaj da se prilikom svake smjene jedinica UNPROFOR-a vrši pomjeranje linija i da ulaze sve dublje u zaštićenu zonu. Nova jedinica UNPROFOR-a kada dođe, prihvata zatečeno stanje i njih ne interesuje šta se ranije dešavalo. Tako je bilo i ovaj put. Primijetili smo gomilanje četničkih snaga na ivicama zaštićene teritorije, a očekivalo se smjenjivanje Holandskog bataljona. Četnici su tražili da UNPROFOR se povuče sa osmatračnica i da se povuku u zaštićenu zonu. Mene je o tome informisao komandant Holandskog bataljona, ali mi je rekao da su odbili taj četnički zahtjev za povlačenje, te da će se tražiti pomoć NATO snaga.

Kad su četnici napali punkt UNPROFOR-a na Jadru, tada su se oni ipak povukli, 400-500 metara, te me komandant UNPROFOR-a informisao da je od pretpostavljene komande dobio naredjenje da se povuče sa svih osmatračkih tačaka. Oni su o tome informisali i svoju vladu i njihova vlada im je naredila da se ne povlače, radi čega je ovaj komandant obavijestio svoju pretpostavljenu komandu da se neće povlačiti sa svih osmatračkih punktova. U tom periodu smo izvršili ojačavanje linija odbrane. Stavili smo u stanje pripravnosti sve brigade, i 285. br. Žepe, kojoj smo dali poseban zadatak da prati svoju zonu odgovornosti. Pošto 283. br. nije imala svoju zonu odgovornosti, onda smo njima dali dio zone koju je imala 282. br. prema Podravnju, od Šljivove, uključno Čavorku. Tu je ubačena djelimično i 284. bbr. rejon Kiprove, a od Jasenove do Čičevačkog potoka dobila je 282. br. Na ovaj način je ovoj brigadi smanjena zona odgovornosti za više od pola jer se cijenilo da će napad biti sa ovog područja. Mi smo cijenili da će biti ograničen napad radi osvajanja puta kojim bi se četnici mogli koristiti za potrebe rudnika. Četnici su imali dva pješadijska napada na području Bukova glava (Javor) – Zeleni Jadar, koji napadi su odbijeni. Na ostalim područjima je došlo samo do provokacija.

Četnici su kroz tunel koji povezuje Srebrenicu sa Rudnikom Sase, ubacili jednu grupu u naselje Vidikovac i rejon bolnice. Ova je grupa otvorila vatru po naselju i poslije nekoliko minuta dejstva, povukla se ponovo kroz tunel. Mi smo znali za postojanje tog tunela i mislili smo da je taj tunel zatrpan, jer je to urađeno u 1993. g., ali nismo znali da je narod iz tunela uzimao neke cijevi tako da je tunel bio raščišćen.

Iz Komande 2. korpusa i iz Generalštaba došla je naredba da se diverzantskim akcijama privuče pažnja neprijatelja na taj način da se izvrši izviđanje neprijatelja po dubini, kako bi se pomogla akcija deblokade Sarajeva. Ja sam odredio nekoliko grupa koje su imale zadatak da izviđaju i da djeluju samo ako moraju, a sve grupe su izvršile zadatak izviđanja bez borbenog djelovanja i svi su se vratili. Jedna grupa je išla u pravcu Kragljivoda sa zadatkom da borbeno djeluje i oni su tada uništili jedno vozilo i tri vojnika su ubili. Jedna grupa je ubačena u prostor Rupnog brda, koja je također borbeno djelovala i ubila četiri četnika. To je sve bilo poslije mog povratka u Srebrenicu, znači u junu 1995. g. Dao sam zadatak da svi izviđačko-diverzantski vodovi sa prostora Žepe uđu u pravcu Han Pogleda, Han Pijeska i Sokoca na komunikaciju Han Pijeska – Vlasenica. Po odluci komandanta 285. br. formirano je devet grupa koji su izvršavali ove zadatke. Ove grupe su borbeno djelovale i uništile su oko 60 četnika, a jedna grupa je ušla u s. Višnjica i zapalila nekoliko kuća. Pri povratku ovih

diverzantskih vodova sa prostora Žepe, na prostoru Srebrenice i dalje je rađeno na podizanju nivoa borbene gotovosti, a posebno u pravcu Zelenog Jadra, gdje sam pri dobijanju podataka o pristizanju nekoliko autobusa četnika u Zeleni Jadar iz pravca Kragljivoda, zatražio i od načelnika SJB Hakije Meholjića, da stavi na raspolaganje pripadnike SJB, tako da su i oni bili uključeni u odbranu slobodne teritorije.

Četnici su izvršili napad na rejon Ljubisavića i taj napad je uspješno odbijen, ali ne znam kojeg je to datuma bilo. Komandant 282. br. Dudić Ibro je neprestano bio na terenu i ja sam stalno imao izvještavanja o stanju na tim područjima. Negdje do podne me je izvještavao da je stanje u redu, a onda me je izvijestio da je linija probijena i zatražio je pomoć. To je bilo dva – tri dana pred naše povlačenje. Pojačanje sam mu uputio iz sastava diverzantsko – izviđačke čete, negdje oko 15 ljudi, u rejon proboja. Isti komandant je tražio da mu odobrim povlačenje ljudstva sa desne strane krila, odnosno sa Visova i iz zahvata komunikacija Zeleni Jadar – Srebrenica, sa obrazloženjem da će doći u okruženje. Ja to nisam dozvolio i taj dio linije odbrane se povukao u noćnim satima bez mog odobrenja. Karakteristično je da su u tom napadu četnici sa jednim tenkom došli u neposrednu blizinu osmatračnice UNPROFOR-a i da su je gađali, na što se UNPROFOR povukao sa osmatračnice, a u njihovom povlačenju ranjen je jedan pripadnik holandskog bataljona, koji je kasnije podlegao, a naša strana je optužena da je ona ubila tog vojnika. Razgovarao sam sa komandantom brigade na te okolnosti, pa mi je on rekao da su srpski vojnici bili ušli iza linije osmatračnice.

Taj dan četnici su napredovali prema Srebrenici. Civilno stanovništvo iz kamp naselja Slapovići i drugih naselja se povuklo u pravcu Srebrenice i Potočara. U toku noći izvršio sam konsolidaciju snaga i odlučio da ujutro napadnem četnike u rejonu Bojne, iznad Pusolića (Pusmulića), na njihovim novodostignutim linijama. Ujutro rano smo izveli napad, gdje su četnici potisnuti na našem lijevom krilu na prethodne pozicije, a na desnom krilu, zbog unakrsnog dejstva dva tenka i više ranjenih, napad je zaustavljen jer desno krilo nije moglo da drži tempo napada kao lijevo krilo. U tom napadu je ubijeno više desetina četnika, a ne znam tačno naše gubitke, ali znam da nisu bili veliki. U ovom našem napadu učestvovalo je oko 600 boraca – dobrovoljaca iz svih naših jedinica. Ovim borcima je Predsjedništvo opštine obećalo da će ih nagraditi u brašnu, a znam da je bila obećana novčana nagrada za uništeni tenk, ali pošto ja nisam učestvovao u donošenju takve odluke, ne znam visinu obećanih nagrada.

Zajedno sa predstavnicima civilne vlasti, izvršene su pripreme za ukopavanje ljudi na novoj liniji, a izvršene su pripreme za smjenu. Međutim, u toku popodneva, vojnici su se samostalno povlačili prema gradu, tako da su četnici prilikom izvlačenja tijela svojih poginulih, ponovo došli na položaje na kojima su bili prethodni dan. Ponovo sam u toku noći 10/11. 07. 1995. g. pokušao konsolidovati snage radi izvršenja novog kontranapada, sa namjerom ubacivanja ljudstva u pozadinu i dejstva po prednjoj liniji i pozadini istovremeno. Negdje oko ponoći komandant UNPROFOR-a je tražio sastanak sa mnom i sa predstavnicima civilne vlasti. Na sastanku su prisustvovali Suljić Osman, predsjednik opštine, Salihović Adem, načelnik opštine (Salihoviću je ime Fahrudin, a nadimak Adem, op. Red.), Hasanović Suljo, sekretar

za narodnu odbranu, mislim da je bio prisutan i Hamdija Fejzić i ja, i tada nas je komandant UNPROFOR-a obavijestio da je četnicima dat ultimatum na koji su trebali da se izjasne do šest sati ujutro, kojim se od četnika tražilo povlačenje na pozicije prije osvajanja osmatračnice UNPROFOR-a na Zelenom Jadru, te ukoliko odbiju ili se ne izjasne o ultimatumu, uslijediće jaki vazdušni udari, u kome će učestvovati oko 100 aviona. Zona od Zelenog Jadra do novog položaja naših jedinica smatraće se mrtvom zonom, na kojoj će se gađati sve što se kreće. Poslije ovog saopštenja, i uz konsultacije sa dijelom Komande Divizije kojeg sam imao na okupu, te dio komandanata brigada, odlučio sam da odložim planirani napad, kako ne bi(smo) došli u situaciju da budemo izloženi napadu avijacije. Odluku sam promijenio usmislu da jedinice ostanu na dostignutim linijama u cilju sprečavanja daljeg napredovanja agresora, a da nakon djelovanja avijacije, uđu u čišćenje terena.

Nešto poslije šest sati ujutro, došli su u zgradu Pošte gdje sam bio, dva britanska oficira, koji su od mene tražili da im dam ciljeve radi angažovanja aviona, jer se četnici nisu izjasnili oko ultimatumu. Dao sam im pomoćnika za obavještajne poslove Salihović Ekrem(a), koji se sada nalazi u Komandi Divizije u Tuzli i sa njima je on išao. Isti su imali mogućnost da vide ciljeve, tenkove i dr. u zoni zabrane.

Javljeno mi je da je napadnuta linija odbrane na trigonometru Koštur, kao i da je uočeno kretanje četnika na relaciji Zeleni Jadar – Slapovići. Vrlo brzo, bez mog odobrenja i uz slabo pružanje otpora, jedinice su se povukle na rezervne položaje u rejon Buće. Na pravcu Jadar – Srebrenica četnici su počeli paliti kuće u naselju Puslimulić, zatim je primijećena veća grupa četnika koja je pokušala ući u sam grad, u predgrađe Učina bašča, koji upad je spriječen. Neprestano sam bio izložen zahtjevima direktora bolnice da se izvrši evakuacija bolnice i ranjenika, što sam odbijao vjerujući da grad neće pasti u ruke četnika. Negdje oko 12 sati obaviješten sam da je predstavnik MSF obezbijedio evakuaciju ranjenika u krug UNPROFOR-a. Ubrzo iza toga, od strane dr. Pilava Ilijaz(a), koji se nalazi na slobodnoj teritoriji, obaviješten sam da UNPROFOR neće da primi ranjenike u kamp, te je od mene tražio da odemo zajedno i pokušamo obezbijediti prijem ranjenika što sam ja i uradio. S obzrom da su četnici već tada bili prodrli u Zaboljinu, predgrađe Srebrenice, prethodne noći narod je provalio u sve magacine u gradu, pokupio sve zalihe hrane i u panici se kretao prema Potočarima. Po mom odlasku u kamp UNPROFOR-a u Vezionici u gradu, komandant tog kampa me je obavijestio da je primio ranjenike u svoj kamp, da ima namjeru da ih prebaci u Potočare, a narod je već bio, u većem broju, oko žice. Primijetio sam da vojnici UNPROFOR-a upućuju stanovnike da idu u Potočare, a kad sam pitao za razloge takvog upućivanja, rečeno mi je da i oni imaju namjeru da se prebace u Potočare.

Vidio sam da je narod provalio u kamp, a jedna granata je pogodila sam kamp i ja sam lično vidio nekoliko ranjenih civila, jednu ženu, starijeg čovjeka i dijete. Negdje oko 14,00 sati su me upoznali da je avijacija NATO krenula u borbeno djelovanje oko Srebrenice i sve do tada su me držali u kampu. Prilikom izlaska iz kampa, vidio sam da sve što se nalazilo u krugu kampa, vozila, transporter i dr. su popunjeni ženama i djecom. Kod benzinske pumpe, na terasi sam vidio moju ženu i rekao sam joj da ide sa drugim ženama. Otišao sam prema zgradi pošte, gdje je bila smještena

amaterska radio stanica, paket veze, kojeg sam to jutro prebacio u zgradu pošte, a tu su rsnije bili predstavnici civilne vlasti. U toj zgradi nisam zatekao nikoga. U samoj blizini pošte sam zatekao jednog vojnika sa naoružanjem koji mi je rekao da su predstavnici vlasti otišli u pravcu sela Kutlić, a nekako u to vrijeme je počelo dejstvo NATO avijacije. Zbog toga sam i ja odlučion da krenem u pravcu sela Kutlić radi konsultacija sa opštinskim strukturama šta da se dalje radi. Na samom izlasku iz grada vidio sam načelnika operativnog odsjeka u Diviziji Salihović Šemsu i njegovog referenta Salihović Midhata, sa jednom grupom vojnika od oko dvadesetak i oni su me izvijestili da su se povukli sa linije koju su držali na Bojni. Naredio sam im da se vrate i posjednu brdo iznad pošte, u predgrađu, i u skaldu sa mogućnostima, usporavaju dejstva i napredovanje pješadije, a ja sam nasavio put prema selu Kutlić. Na putu sam sustigao predsjednika opštine koji mi je rekao da ne zna šta da dalje preduzme, upoznao me da je načelnik opštine u zaseoku Borković i da je sa njim paket veza i amaterska radio stanica sa poslužiocima. Tu sam sreo kurira 281. br., koji je već bio kod načelnika opštine, a kurir je nosio izvještaj komandanta brigade Tursunović Zulfe, u kome sam izvještavan da se linije te brigade uspješno drže, da je 283. br. napustila položaj na Bučju i da je on to preuzeo, da je u borbama u selu Bučju poginuo komandir IDV Nalić, po nadimku „Pupo“, ali da su četnici zaustavljeni.

Pošto je načelnik opštine, na leđima tog izvještaja, predložio mi da odem do 281. br, a znajući da bi na njegovom lijevom krilu trebao da se nalazi komandant 284. br., načelnik SJB i načelnik za bezbjednost Divizije, odlučio sam da se uputim na taj položaj, te sam napisao na istom papiru da ću doći na taj rejon, zajedno sa predstavnicima opštine, te da mi obezbijede izvor za napajanje.

Našao sam načelnika opštine, o svemu se dogovorio, i (sa) poslužiocima paket veze krenuo prema komandantu 281. br. Načelnik opštine je otišao na nekoliko minuta prije mene, kako bi se našao sa predsjednikom opštine. Poslije oko četiri kilometra pređenog puta, sreo sam jednog vojnika iz te brigade, koji me je informisao da se narod iz Sućeske evakuiše u pravcu Potočara, te da će uskoro i komandant 281. br. sa vojskom se povući u pravcu Šušnjara. Kontaktirao sam sa komandantom 281. br. motorolom i on mi je potvrdio tu informaciju. Ja sam se vratio u s. Šušnjare i u s. Babuljice sam obezbijedio izvor za napajanje. Ovo je selo bilo napušteno, iako se nalazilo u dubini teritorije. Zato sam stigao u s. Šušnjare gdje sam zatekao veći broj vojnika i vojno sposobnih civila. Tu je bio komandant 282. br. Dudić Ibro, za kojeg ne znam šta je bilo s njim, koji me je informisao da se u kući Mustafić (Nije Mustafić nego Ademović, op. Red.) Sidika, nalazi komandant 280., 284. i načelnik SJB. Naredio sam da zaduži starješine svoje brigade da postroji brigadu, utvrdi brojno stanje, naoružanje i broj vojnika bez naoružanja, a da on počne sa mnom u tu kuću radi daljnjeg dogovora. U međuvremenu u tu kuću su pristigli načelnik opštine i predsjednik opštine, a tu je bio i načelnik Štaba 283. br., predstavnik brdskog bataljona po nadimku „Kezo“ i tu je donijeta doluka o probouju prema Tuzli.

Naredio sam vezistima da izađu na jedno brdo i da uspostave vezu sa Komandom Korpusa, a mi smo ostali i odredili način kretanja, redosljed jedinica, način obezbjeđenja, izviđanje i začelje kolone koja bi išla prema Tuzli. Naređeno je da ide svo civilno stanovništvo koje se tu zateklo, s tim što su samostalno odlučivali da li će ići s

nama ili će ići prema UNPROFOR-u. Poslije tog dogovora, ja sam obaviješten da je uspostavljena veza sa Komandom 2. korpusa, naredio sam komandantima da postroje jedinice i formiraju kolonu, a u blizini lokacije paket veze zatekao sam komandanta 281. br, koji je sa sobom imao na okupu dobar dio boraca te brigade. To je sve bilo u noći između 11./12. 07. 1995. g. Na drugoj strani veze sam imao načelnika Štaba Korpusa, kojem sam saopštio kakva je situacija u Srebrenici i da je Srebrenica faktički pala, a da mi imamo namjeru krenuti prema Tuzli. On me je upozorio kakav rizik preuzimamo na sebe, na šta sam mu odgovorio da mi nemamo drugog izbora. Tražio mi je da mu dam pravac kretanja i ja sam mu rekao da ćemo se kretati u pravcu Baljkovice. Taj razgovor smo vodili paket vezom. Nije utvrđivano brojno stanje kolone koja je krenula to veče, ali po mojoj procjeni u koloni je bilo između 10.000 i 15.000 ljudi. Ja sam, inače, imao oko 6.000 boraca, ne računajući borce iz Žepe. U koloni nije bilo puno žena, a nisam vidio ni puno djece. Moguće je da je bilo desetak žena.

Mi smo se uputili sa Buljima prema Kamenici. Odmah na početku smo imali problema sa kolonom, jer je došlo do neke panike, gdje sam izlaskom na čelo te prekinute kolone ustanovio da su se ljudi uspaničili jer im se nešto prikazivalo, pa sam uspio da to malo smirim i povezao sam kolonu.

Ja sam kao ranjenik uspio da obezbijedim sebi konja i kretao sam se u sastavu 280. br. koja je bila druga po redu brigada u koloni, jer je na čelu kolone bila 284. br., jer su oni poznavali teren i zbog toga su bili izvidnica i čelno obezbjeđenje. Kolona je bila veoma velika. Dio kolone je već bio prešao četničku liniju. Ja sam čuo ispaljenje samo jedne do dvije granate, rijetko je bilo ispaljenje prema Buljimu.

Oko 10 sati ujutro, naredio sam odmor, jer sam i sam bio veoma umoran, a konja sam morao ranije da ostavim. Htio sam da sačekam začelje kolone radi utvrđivanja pravog stanja. Po pristizanju u rejon odmora, dobijao sam različite izvještaje, da ima ranjenih, poginulih, da ima onih koji su izašli iz kolone i išli bočno. Sve te informacije su unosili paniku među prisutnim koji su bili na odmoru. Nakon prikupljanja ranjenika, mislim da ih je bilo petanestak, oko 16 sati sam naredio pokret iz tog rejonu. Ranjenike sam stavio odmah iza 284. br., a na začelju je i dalje trebao da se kreće Brdski bataljon. Tu mi je prišao komandant 282. br. Dudić Ibro, pozvao je i komandanta 281. br. Tursunović Zulfu i saopštio mi je da ja pripremam njegovo ubistvo. Vidio sam da je uspaničen. Tražio je da se iz sastava 284. br. njemu vrate njegovi momci, izviđači, koji su bli na izviđanju terena. Ja nisam to dozvolio. On mi je rekao da je odredio deset momaka od kojih je sigurno da će neko od njih preći na slobodnu teritoriju, te da im je dao zadataka, ako ja pređem, da me ubiju. Ja sam vidio da je on uspaničen, pa sam pokušao da ga smirim, ali nisam uspio.

Ja sam krenuo odmah negdje iza ranjenika, pošto sam (se) i ja otežano kretao zbog povrede. Prošli smo tri do četiri kilometra i onda je po toj koloni koja se kretala, bila otvorena vatra. Ljude je uhvatila panika, bježali su naprijed, nazad, po stranama i vatra je trajala oko desetak minuta po dijelu kolone gdje sam se ja nalazio, a vatra je prenošena duž cijele kolone. U dijelu kolone gdje sam se ja nalazio nije bilo ni poginulih ni ranjenih, ali sam čuo da je bilo poginulih na čelu kolone. Od komandanta 282. br. koji se još uvijek nalazio na mjestu odakle smo krenuli, sam dobio obavijest da ima poginulih i ranjenih. Tražio je sanitetskog radnika i ja sam preko dr. Pilava

obezbijedio da se varti neki medicinski tehničar da ukaže pomoć ranjenicima. Tu nas je uhvatila noć i kako je kolona bila prekinuta, niko nije znao kako dalje ići naprijed. Izašao sam iz potoka gdje smo bili i na jednoj livadi smo našli trag kolone, te smo se uputili prema čelu kolone. Motorolom sam zaustavio kretanje kolone. Sa tog brda sam čuo pješadijsku pucnjavu iz rejonu gdje smo odmarali. Pokušao sam uspostaviti vezu sa komandantom 282. Br., 283. Br., te Bataljona, ali nisam uspio dobiti nikoga, a četnici su ometali rad.

Nakon desetak minuta dobio sam vezu sa komandantom Bataljona koji me je izvjestio da je u kretanju prema cilju. Pošto sam znao da je on zadnji, mislio sam da je kolona ponovo uspostavljena. Dobio sam zahtjev od komandanta 284. br. (Komandant 284. Br je bio Veiz Šabić, op. Red.) da idem na čelo kolone. Po izlasku na čelo kolone, obavijestio me je da su izviđači u rejonu Đuguma na asfaltu i da se put može preći. Naredio sam da se put pređe u propustu, ispod asfalta i naredio mu da krene sa kolonom. Ja sam u drugom dijelu kolone njegove brigade krenuo. U tom kretanju sam izbio na asfalt i tad sam shvatio da se asfalt ne prelazi onako kako sam naredio, odnosno ispod, nego da sam doveden do asfalta da ga pređem preko.

Kad smo prešao asfalt, prešli smo preko rijeke Jadar i uputili se prema Cerskoj i Udrču. Negdje po svanuću, po izlasku iz kotline, čuo sam jaku pješadijsku paljbu i iz PAM-ova, iza leđa, a kako sam kasnije čuo, na asfalt su došli transporteri četnika koji su prekinuli kolonu i otvarali paljbu po jednoj i drugoj strani kolone. U rejonu Udrča je bio planiran odmor, tako da smo tamo zastali da prihvatimo kolonu. Po mojoj ocjeni tu je došlo oko polovinu lica koja su krenula u proboj. Na to mjesto nije stigao komandant 282. br. sa većinom svog ljudstva. Po pristizanju manjih grupa pristizale su i razne informacije o stanju na začelju kolone, od toga da su ih opkolili četnici još na odmorištu, da su četnici ulazili u kolonu i odvodili razne grupe na stranu, te da je bilo mnogo pobijenih. Međutim, kada su počeli navoditi imena lica koja su viđena ubijena, ustanovio sam da su ta lica među nama u rejonu Udrča, tako da nisam mogao da prihvatim sve te informacije kao tačne. Bilo je informacija da su neki ljudi išli na pregovore sa četnicima, ali ta informacija nije mogla da se provjeri.

U dogovoru sa komandantima koji su bili sa mnom, odlučeno je da se vratimo u rejon asfalta da se pokuša izvući iz okruženja veća grupa naših boraca koja se tu nalazi. Oko 14 sati čuli smo informaciju da su se četnici povukli sa asfalta i da je veća grupa naših boraca prešla asfalt, te da se kreću u pravcu Udrča. Nakon toga sam promijenio odluku, na Udrču sam ostavio Brdski bataljon i IDČ sa dvadesetak boraca iz 284. br. koji poznaju taj teren, sa zadatkom da izvše prikupljanje pristiglog ljudstva u rejon Udrča, te da se u večernjim satima vrate i pokušaju izvući i preostali dio kolone.

Okolo 16 sati smo krenuli iz Udrča u pravcu sela Glode. Na tom dijelu puta nismo imali nikakvih poteškoća u kretanju. Po izlasku izviđača na Glodansko brdo, komandant 284. br. me pozvao na čelo i saopštio da je to brdo posjednuto od strane četnika. Predložio mi je da obiđemo to brdo, jer su vodiči znali obilaznicu, što sam ja i prihvatio. Nakon svanuća ponovo smo napravili odmor.

Negdje u popodnevnim satima, stigao je i Bataljon sa začelja i komandant (Ejub Golić, op. Red.) me obavijestio da su pokušali izaći na asfalt radi izvlačenja ljudstva, ali da tamo nisu pronašli dio kolone koja je ostala, tako da su se vratili prema nama.

U popodnevnim satima krenuli smo u pravcu sela Liplje, a procijenili smo da ćemo u rejonu Snagova imati problema sa četnicima, radi čega sam odlučio da u sastav 284. br. uključim i Brdski bataljon. Nakon prolaska sela Liplje, naišli smo na zasjedu, gdje smo prihvatili borbu, razbili smo tu zasjedu i tu smo zarobili jednog četničkog starješinu kojeg smo predali u 24. dKov, nakon proboja. Prošli smo kroz jedno muslimansko spaljeno selo, prikupili smo ranjene, sačekali začelje kolone, te smo krenuli u pravcu Snagova, preko asfalta. Prešli smo asfalt bez posebnih problema, ali kada je naišlo začelje, došlo je neko četničko vozilo iz kojeg je pucano po našoj koloni, pa je obezbjeđenje uništilo to vozilo.

U Križevačkim njivama smo zaustavili kolonu radi odmora, a otišlo se na bataljonsko izviđanje. Negdje oko 12 sati, 15. 07. 1995. g. dobio sam informaciju da je ranjen komandant Bataljona Golić Ejub, s tim što mi je rečeno da se sumnja da će Golić preživjeti.

Napravili smo liniju prema Baljkovici, a kasnije je krenuli i glavnina našeg dijela kolone. To veče smo otpočeli borbu radi proboja prema slobodnoj teritoriji. U tim borbama smo tri tenka zarobili, jedan smo ujutro tenk uništili kada je raketao prema Baljkovici; uništili smo dva kamiona i jednu pragu, a jednu pragu smo zarobili. Pošto je pala noć, obustavili smo borbe, da bi(smo) ih ujutro nastavili. Pošto smo mogli da uključimo samo jedan tenk u borbu, pri našem kretanju smo zapalili rezervoare za gorivo, jer na drugi način ih nismo mogli uništiti. Istovremeno sa našim napadom iz pravca slobodne teritorije je krenuo napad koji je vodio komandant Naser Orić, ali oni nisu taj dan mogli da probiju liniju odbrane četnika. To jutro su i oni ponovo napali na liniju iz pravca Nezuka i u sadejstvu sa našim snagama, uspjeli smo se spojiti negdje oko 12 sati, kada sam se susreo sa Naserom. Preko te linije su se naše snage izvlačile više dana, pa i u manjim grupama,, a četnici su uspostavili raniju liniju već nakon dva dana.

Nije mi poznato da je neko od starijih žena ubijen prilikom našeg polaska u proboj. Ja sam lično poznao babu Ivu, koja je vođena i na razmjenju, ali ona nije lično htjela da napusti Srebrenicu, nego je svojoj snahi koja je došla po nju, rekla: „Kada ste bježali iz Srebrenice, mene ste ostavili, a meni je ovdje lijepo.“

U toku ove krize u Srebrenici, pred napad četnika, od strane UNPROFOR-a je traženo da pregovaramo sa četnicima, a ja sam o tome informisao Komandu Korpusa, Generalštab, Predsjedništvo RBiH i Vladu, ali ni od koga nisam dobio nikakve instrukcije, radi čega nisam ni htio da pregovaram sa četnicima.

U borbu je bio uključen i Delić Velid, koji nije bio pripadnik ARBiH, ali je tražio da mu stavimo na raspolaganje jedan lanser 107 mm i on je uspješno zadržavao tenkove četnika i njihovu pješadiju iz pravca Zelenog Jadra prema Srebrenici. Kako sam čuo, on je uspio da se povuče u rejon Žepe, ali ne znam šta je dalje sa njim bilo.

Ja sam redovno slao dnevne izvještaje o zbivanjima u Srebrenici, pa se iz tih izvještaja može tačno utvrditi pravo stanje koje je bilo u Srebrenici.

U toku svih ovih zbivanja, više puta se ogađalo da četnici zarobe pripadnika Holandskog bataljona sa svom njihovom tehnikom i odvedu ih na njihovu stranu. Dva njihova transportera su gađana u rejonu Bojne, jedan transporter je gađan u unutrašnjosti teritorije u rejonu Dodilovca, a da na to nije bilo nikakvog odgovora od strane UNPROFOR-a.

Komanda Divizije se nalazila u rejonu Starog grada u Lovačkom domu, i taj zadnji dan 11. 07. 1995. g., bilo je nemoguće prići tom objektu jer je bio pod stalnom vatom četnika. Po izlasku tenka na prostor odakle se vidio objekat Doma, ljudstvo je napustilo objekat Lovačkog doma, te nisu samoinicijativno zapalili i uništili objekat odnosno dokumentaciju divizije. Cjelokupna dokumentacija Divizije je, vjerovatno, pala u ruke četnika. Jedan veći kompjuter, koji je bio pripremljen za obradu podataka za paket vezu i nalazio se u bolnici, smo uspjeli uništiti prije našeg polaska, a kompjuter koji je koristio za paket vezu smo nosili do Udrča, gdje sam ja naredio komandiru voda veze Hasanović Hamdiji, da se isti uništi. Kasnije sam čuo da je Hasanović taj kompjuter, umjesto da uništi, dao nekom borcu iz 284. br. da ga prenese na slobodnu teritoriju, tako da ne znam šta je bilo sa tim kompjuterom. Nismo uspjeli da ga nađemo po dolasku na slobodnu teritoriju.

Svo teže naoružanje je bilo u upotrebi u vrijeme borbi. Jedan brdski top je ostao na položaju, ali je skinuta udarna igla. Pomoćnik komandanta za obavještajne poslove je gađao iz lansera „crvena strijela“ i nakon što je morao da se povuče, bacio je taj lanser sa tri rakete u neki potok. Pješadijsko naoružanje koje je bilo kod UNPROFOR-a je izuzeto i stavljeno u funkciju.

O svim problemima su upoznavani svi organi i Stranke na višem nivou, te Korpusa. Sve informacije su išle preko paketa koji je bio u Komandi, ali mi nismo dobijali povratne informacije i uputstvo o daljem radu.

Kakanj, aprila 1995.: Predsjednik Alija Izetbegović i njegovi saradnici sa komandantima Žepe i Srebrenice. Ramiz Bećirović treći zdesna u prvom redu.

Dr. Muhamed SMAJIĆ

SREBRENICA - PARADIGMA NEUSPJEHA UJEDINJENIH NACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Realizacija strateških ciljeva srpske politike¹ je svoju kulminaciju imala u zbivanjima u „zaštićenoj zoni UN-a“² u Srebrenici. Hronologija zbivanja u i oko Srebrenice je važno pitanje radi analize uloge i djelovanja Ujedinjenih nacija imajući u vidu upravo da se radi o „sigurnoj zoni UN-a.“

Dramatičan tok zbivanja u širem području općine Srebrenica doveo je u opasnost cjelokupno stanovništvo, jer su 13. aprila 1993. godine „srpski komandanti obavijestili predstavnike UNHCR-a da će ući u Srebrenicu u roku od dva dana ukoliko se grad ne preda.“³ Taj ultimatum za Srebrenicu je podrazumijevao i predaju njegove najbrojnije populacije, bošnjačke. Na te prijetnje reagiralo je Vijeće sigurnosti UN-a Rezolucijom broj 819, u kojoj je zahtijevano da „sve strane i ostali postupaju prema Srebrenici i njenoj okolini kao prema sigurnoj zoni koja bi bila pošteđena svakog oružanog napada ili bilo kojeg drugog neprijateljskog čina.“ Taj zahtjev je podrazumijevao „trenutan prestanak oružanih napada paravojnih jedinica bosanskih Srba na Srebrenicu i njihovo neposredno povlačenje iz okolnog područja Srebrenice“.⁴ Nedosljednost UN-a prema takvom vlastitom stavu i potrebama za zaštitu Srebrenice iskazana je nespremnošću njenih članica da osiguraju potrebne snage i opremu za provođenje Rezolucije Vijeća sigurnosti. Vjerovatnost takvog epiloga bila je osnova za vođenje i potom zaključivanje sporazuma između načelnika Štaba Vrhovne komande

1 Velikosrpski planovi obznanjeni su na 16. zasjedanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 12. 05. 1992. godine donošenjem *Odluke o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*. Ti strateški ciljevi, kreirani od strane rukovodstva velikosrpskog pokreta u Beogradu, su: „1.) Državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice; 2.) Koridor između Semberije i Krajine; 3.) Uspostavljanje koridora u dolini reke Drine, odnosno eliminisanje reke Drine kao granice između srpskih država; 4.) Uspostavljanje granice na rekama Uni i Neretvi; 5.) Podjela granica Sarajeva na srpsku i muslimansku stranu; 6.) Izlazak Republike Srpske na more

2 Radi toga što je Srebrenica samo navodno imala status zaštićene zone, to će u ovom radu termin zaštićena zona biti stavljen pod navodnike.

3 **Izveštaj o Srebrenici** Generalnog sekretara UN-a, sačinjen na osnovu Rezolucije Generalne skupštine 53/58 (1998), paragraf 56, objavljen u ediciji koju su priredili **Smail Čekić, Muharem Kreso, Bećir Macić**, knjiga 3, Genocid u Srebrenici, „sigurnoj zoni“ Ujedinjenih nacija, jula 1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000., str. 49.

4 Rezolucija 819, od 16. 04. 1993., objavljena u **Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini**, Press centar ARBiH, Sarajevo, 1995., str.63.

OSBiH generala Sefera Halilovića i načelnik Štaba VRS, generala Ratka Mladića, uz posredstvo UNPROFOR-a. Sporazumi su potpisani 17. 04. 1993. godine i potom 08. 05. 1993. godine.⁵ Ono što ih čini zanimljivim, sa ove vremenske distance, je razmišljanje o upotrebi termina „zaštićena zona” i „demilitarizirana zona”. Zaštićena zona, koja je obuhvatala površinu 133 kvadratna kilometra, trebala je biti pošteđena bilo kakvog napada, a demilitarizirana zona je trebala biti uži „gradski trg Srebrenice površine 0,5 sa 1,5 km,”⁶ u okviru zaštićene zone, kao mjesto pošteđeno napada. Međutim, u primjeni sporazuma od strane UNPROFOR-a cjelokupna površina zaštićene zone smatrala se i demilitariziranom zonom. Takvim pristupm UNPROFOR je stavio znak jednakosti između zaštićene i demilitarizirane zone.

Rezolucijom broj 836, od 04. 06. 1993. godine, UNPROFOR je dobio jasan i nedvosmislen mandat da upotrijebi silu, ne samo u svrhu samoodbrane, već kao „odgovor na bombardiranje sigurnih područja bilo koje od strana ili na oružane upade u njih ili u slučaju svake namjerne opstrukcije u i oko tih područja slobode kretanja UNPROFOR-a ili zaštićenih humanitarnih konvoja”⁷

Testiranje odgovora UNPROFOR-a na otvorene napade na „zaštićenu zonu” izvršeno je tokom maja 1995. godine, kada su po rejonu sela Sućeska borbeno djelovale snage Vojske Republike Srpske. Međutim, prema tvrdnji svjedoka Hasana Nuhanovića, prevodioca u timu vojnih posmatrača UN-a, iako su bili redovno informirani sa terena, reakcije sa viših instanci u lancu komandovanja su izostale.⁸ Slijedili su, potom, napad na posmatračku tačku UNPROFOR-a „E” u Zelenom Jadru 02. 06. i diverzantska akcija Vojske Republike Srpske i u samom gradu Srebrenica 20. 06. 1995. godine.⁹ Ti napadi su, vjerovatno, bili psihološkog karaktera, jer su po svom načinu izvođenja imali za cilj zaplašivanje, kako pripadnika mirovnih snaga tako i stanovništva „zaštićene zone”.

Ponavljjanje ekcesa i otvorenih napada na „zaštićenu zonu” pratile su najave od strane komandanta holandskog bataljona u Srebrenici, pukovnika Karemansa, pa do zvaničnika Ujedinjenih nacija o upotrebi zračnih udara, ali bez prijeko potrebne realizacije sa ciljem zaštite autoriteta Ujedinjenih nacija.

Otvoreni napad Vojske i jedinica Ministarstva unutarnjih poslova Republike Srpske na „zaštićenu zonu UN-a” pokrenut je 6. jula 1995. godine. To nije bilo dovoljno za preduzimanje adekvatnih mjera od strane svih onih koji su, prema Rezoluciji Vijeća sigurnosti 836, bili odgovorni za sigurnost Srebrenice, počev od kontingenta Holandskog bataljona u Srebrenici, Štaba UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu, Komande u Zagrebu do Generalnog sekretara i Vijeća sigurnosti UN-a u Njujorku. Očigledan primjer ove tvrdnje dešavanja oko pada Srebrenice jeste kompliciran la-

5 Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice, Sarajevo, 17. 04. 1993.godine, objavljen u ediciji koju su priredili **Smail Čekić, Muharem Kreso, Bećir Macić**, knjiga 3, Genocid u Srebrenici, “sigurnoj zoni” Ujedinjenih nacija, jula 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000., str. 431.

6 **Hasan Nuhanović**, Pod zastavom UN-a Međunarodna zajednica i zločin u Srebrenici, BZK “Preporod”, Sarajevo, 2005., str. 99.

7 **Rezolucija 836**, citirano, str.79.

8 **Hasan Nuhanović**, citirano, str.85

9 **Hasan Nuhanović**, citirano, str.115-124. i 138-142.

nac komandovanja i izvještavanja, koji je bitno uticao na razvoj situacije. Naprotiv, UNPROFOR nije dozvolio upotrebu jedinog artiljerijskog oruđa sa kojim su raspolažali branioči, jer su im „objašnjavali da ako oni upotrijebe to oruđe moglo bi se desiti da tada NATO avijacija djeluje i po njihovim položajima.¹⁰ Da paradoks bude veći je pad grada Srebrenica u 14,07, a avioni su se pojavili u 14,40, i tom prilikom djelovali samo sa dvije bombe.”¹¹

Slična konotacija se može izreći i za Rezoluciju Vijeća sigurnosti broj 1004, od 12.07.1995. godine. Iako je bilo poznato sa situacijom u i oko „zaštićene zone” UN-a, Vijeće sigurnosti je deklarativno zahtijevalo da „snage bosanskih Srba zaustave njihovu ofanzivu i odmah se povuku...da strane u potpunosti poštuju sigurnost osoblja UNPROFOR-a i osiguraju kompletnu slobodu kretanja, uključujući i njihovo ponovno snabdijevanje...”¹² Također, Vijeće sigurnosti je zatražilo od Generalnog sekretara UN-a da iskoristi sve mjere koje mu stoje na raspolaganju za restauraciju statusa „zaštićene zone” Srebrenica u skladu sa mandatom UNPROFOR-a.

Govoreći o ovom problemu, Karl Bilt je opisao tu situaciju, naglašavajući dilemu i pitanje Ričarda Holbruka, da li je Rezolucija 1004 Vijeća sigurnosti UN-a predstavljala bilo što za Srebrenicu, jer kad „nije bilo snage da se enklava odbrani, onda je još manje snage da se ta enklava ponovo zauzme”¹³

Sve ono što se kasnije dešavalo u bazi Ujedinjenih nacija u Potočarima predstavljalo je nemoć i određeni oblik saučešništva UN-a u učinjenim stravičnim nedjelima od strane pripadnika Vojske Republike Srpske. Prilikom evakuacije civilnog stanovništva iz baze UN-a, iako su raspolagali sa saznanjima šta se dešava sa muškarcima i da su imali komunikacijsku opremu da upoznaju svjetsku javnost sa dramatičnim zbivanjima, nažalost, to nisu učinili. Umjesto da pruže zaštitu svim civilima, učinili su diskriminaciju, jer su dozvolili da pripadnici VRS odvajaju muškarce i odrasle dječake. Njihovo odvajanje značilo je istovremeno osudu na smrt. Masovna i pojedinačna ubistva i pokolj bili su razlog da Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu podnese optužnicu protiv **Radislava Krstića**, komandanta Drinskog korpusa za **genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona ili običaja ratovanja**¹⁴ Proces je okončan, optužnica je potvrđena presudom Krstiću za genocid. Za zločine u “sigurnosnoj zoni” doneseno je više presuda, u kojima je izvršena klasifikacija djela za provođenje i pomaganje u genocidu, ali i za druga djela. Suđenje u predmetu “

10 **Hasan Nuhanović**, citirano, str.193.

11 **Izvjestaj o Srebrenici**, paragraf 304 i 305, objavljen u ediciji koju su priredili **Smail Čekić, Muharem Kreso, Bećir Macić**, knjiga 3, citirano, str. 163 i 164.

12 Rezolucija Vijeća sigurnosti broj 1004, od 12.07.1995. godine

13 **Karl Bilt**, Misija mir, Sarajevo, 1998, str. 56

14 Radislav Krstić je prvo lice osuđeno na pomaganje i podržavanja u genocidu 2. avgusta 2001. godine. Žalbeno vijeće ga je 19. aprila 2004. godine osuđilo na 35 godina zatvora. Optužnica protiv generala Krstića objavljena je u cjelosti u ediciji koju su priredili **Smail Čekić, Muharem Kreso, Bećir Macić**, knjiga 2, citirano, str.547-559.

Popović i drugi¹⁵ bilo je najveće do sada vođeno pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju. Sudski postupak u tom predmetu je započet 21. avgusta 2006., a završen 15. septembra 2009. godine. Suđenje je trajalo ukupno 425 dana tokom kojih je Vijeće saslušalo ili na drugi način uvrstilo u spis iskaze 315 svjedoka: 182 svjedoka tužilaštva; 132 svih timova odbrane i jednog svjedoka Pretresnog vijeća. Pretresnom vijeću je predočeno 5.383 dokaznih predmeta, što čini ukupno 87.392 stranica.

Inače, Međunarodni sud je podigao optužnice protiv 21 lica za zločine počinjene u Srebrenici. Među njima su slučajevi: Blagojević i Jokić (IT-02-60); Nikolić Momir (IT-02-60/1); Obrenović (IT-02-60/2); Erdemović (IT-96-22) i drugi. U toku je više sudskih procesa protiv grupe oficira VRS i MUPRS (Radovanu Karadžiću, Ratku Mladiću, Zdravku Tolimiru), kao i Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću.

Počinjeni zločini na cjelokupnom prostoru bili su već poznati, i kao takvi, bili su razlogom za uspostavljanje Haškog tribunala. Kada je u pitanju rejon oko Srebrenice, zločini koji su počinjeni u logoru „Sušica“ tokom ljeta 1992. godine bili su osnov za podizanje optužnice protiv Dragana Nikolića, zvanog Jenki, za zločine protiv čovječnosti, kršenje ratnih zakona i običaja i teška kršenja Ženevskih konvencija. U optužnici se navodi da je „između kraja maja i oktobra 1992. godine najmanje **8.000 Muslimana-civila** (podvukao M. S.) i ostalih nesrba iz Vlasenice i okolnih sela bilo zarobljeno u hangaru u logoru Sušica“.¹⁶

Prema tome, sve je bilo poznato Ujedinjenim nacijama, Haškom tribunalu, NATO-u i drugim međunarodnim organizacijama, ali to nije bilo dovoljno u sprječavanju genocida koji se desio u julu 1995. godine. Sa takvim pristupom, šta je i moglo kasnije drugo da se desi, nego, naknadno pronalaženje istine koju potvrđuje izjava generalnog sekretara UN-a Kofija Anana: „**Srebrenica će zauvijek proganjati Ujedinjene nacije... Naša je greška u tome što nismo prepoznali sa kolikim zlom imamo posla**“.¹⁷

Zbog svega što je se dešavalo u i oko Sreberenice, citirana izjava Generalnog sekretara, koliko god predstavljala priznanje, nema snagu utjehe za rodbinu stradalih u „zaštićenoj zoni UN-a“.

Posmatrano u cjelini, zbivanja u i oko „zaštićene zone UN-a“ Srebrenice, a u kontekstu cjelokupne situacije u Bosni i Hercegovini sa ulogom Ujedinjenih nacija, upućuju na zaključak koji se može, sa aspekta aktera, postaviti u ravan između realnosti i utopije. Striktna primjena embarga na uvoz naoružanja i vojne opreme je doprinijela da Bosna i Hercegovina bude spriječena u suprotstavljanju izvršenoj agresiji, baš kao što je i demilitarizacija cjelokupne „zaštićene zone UN-a“ Srebrenice uticala na

15 “ Razmjere i karakter operacije ubijanja, izbor žrtava, sistematski i organizovan način na koji je ona izvršena i očigledna namjera da se likvidira svaki bosanski Musliman koji je zarobljen ili se predao dokazuju van razumne sumnje da su pripadnici snaga bosanskih Srba, uključujući članove Glavnog štaba i pripadnike organa bezbjednosti VRS-a, posjedovali namjeru da unište Muslimane iz istočne Bosne kao grupu”, zaključilo je Sudsko vijeće u presudi u predmetu Popović Vujadin i drugi, IT-05-88-T., str. 342. Izvor: www.icty.org/case- Popović i drugi, datum prisutupa 02.09.2012. godine

16 **Hasan Nuhanović**, citirano, str.32.

17 Preuzeta izjava iz knjige **Hasana Nuhanovića**, Pod zastavom UN-a Međunarodna zajednica i zločin u Srebrenici, citirano, str.34.

realizaciju ciljeva agresije. Bila je to nametnuta realnost za Bosnu i Hercegovinu, kao i potom za Srebrenicu. Očekivanja da će se primijeniti član 51. Povelje OUN-a, kao i dosljedna primjena rezolucija Vijeća sigurnosti, posebno broj 836, bila su utopija za građane Bosne i Hercegovine i Srebrenice.

Upotreba masovnih zračnih udara je, prilikom odsudnih trenutaka za opstanak Srebrenice, bila neophodna realnost, koja je izostala. Nasuprot tome, u stvarnosti se dogodilo granatiranje položaja mirovnih snaga Ujedinjenih nacija. Najave da će uslijediti zračni udari bile su prevara, pokušaj dobivanja na vremenu i pranja savjesti u suočavanju sa ogromnim razmjerama zločina. Tome su doprinijele birokratske procedure za odobravanje zračnih udara, ali i realnost da su mirovne snage Ujedinjenih nacija dopustile sebi da budu talac jedne vojske bez legaliteta.

Mučenici Srebrenice nakon proboja na slobodnu teritoriju 16. jula 1995. godine (Snimio: Ahmed Bajrić Bliciko).

ZNAČAJ IGMANSKOG BOJIŠTA ZA ODBRANU SARAJEVA I BOSNE I HERCEGOVINE

Upoređujući borbe, bojeve, operacije na teritoriji Bosne i Hercegovine tokom agresije na našu zemlju, po značaju se, ne bez razloga izdvajaju one koje su vođene na Igmanu i oko Igmana. Otuda i naziv manifestacije "Obrana BiH-Igman"

Bosanskohercegovački prostor je karakterističan po planinskom reljefu, ispresejčan riječnim tokovima sa većim brojem visoravni, uvala, i polja. To se može reći i za srednju Bosnu sa Sarajevom kao glavnim centrom. Sarajevo leži u dolini rijeka Miljacke, Željeznice i Bosne i niz manjih riječica i potoka. Okruženo je planinama Trebevićom, Igmanom, Ozrenom i Romanijom u bližem prsrenu i Jahorinom, Treskavicom, Bjelašnicom, Ivan Planinom i Zvijezdom u daljem prstenu.

Sarajevo je glavno čvorište BiH u svakom pogledu: saobraćajno, privredno, trgovačko, finansijsko, kulturno, vjersko i turističko. Sarajevo je glavni grad BiH. Kao takvo uvijek je bilo i ostalo strateški cilj za agresore kroz istoriju. U zadnjoj agresiji na BiH od strane srpsko-crnogorskog agresora Sarajevo je bilo jedan od glavnih strateških ciljeva.

Imajući u vidu činjenicu da je tokom agresije Sarajevo bilo u okruženju i da je jedini kakav takav izlaz prema ostalom dijelu BiH i svijeta imalo izlaz preko Igmana, to odbrana Igmana značila odbrana Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

POLITIČKI, EKONOMSKI I VOJNI CILJEVI SRPSKE HEGEMONISTIČKE POLITIKE

Karakteristike agresije na BiH proizilaze iz političkih, ekonomskih i vojnih ciljeva srpske hegemonističke politike, kao i shvatanje uloge Srbije na Balkan i u Evropi iskazane u „Memorandumu Srpske akademije nauka i umjetnosti“ (SANU). Opći cilj je bio uspostavljanje države u kojoj će živjeti svi Srbi i gdje će Srbi imati potpunu dominaciju. Realizacija ideje i cilja nije se moglo provesti bez promjena granice, a promjene granica nisu se mogle izvesti bez upotrebe sile.

Bosna i Hercegovina i njen glavni grad Sarajevo, prema tim planovima, bili su uključeni u plan stvaranja „velike Srbije“. Iz Memoranduma SANU mogu se izvesti politički ciljevi agresora na Bosnu i Hercegovinu i Sarajevo;

Prvi cilj: Ne dozvoliti suverenitet BiH, jer to može imati krupne posljedice za srpsku državu. Posebno u Sarajevu treba „ubiti“ duh multietničnosti i time dokazati da je zajednički život nemoguć. Ukoliko muslimani ne prihvate ponuđeno, ustupiti im srednjobosanski prostor. Dokazati nepostojanje bošnjačke (muslimanske) autotohnosti na prostoru BiH.

Drugi cilj: Grad Sarajevo je „srpski grad“ i po svaku cijenu mora pripasti Srbima. Većina zemlje u Sarajevu je „srpska“, te u vremenu velikih promjena i stvaranja novog poretka realizirati historijski zadatak „STVARANJE srpskog Sarajeva“.

Treći cilj: „Srpsko Sarajevo“ treba da bude glavni grad „srpske BiH“ koja bi bila sa Srbijom i Crnom Gorom. Nesrpskom narodu, posebno Muslimanima, ponuditi jedan dio grada (Stari Grad) i u njemu život sa rješenjima koja neće ugroziti poziciju „srpskog Sarajeva“.

Ostvarenje ovih ciljeva agresor je planirao realizovati „posrednim nastupanjem“ raznovrsnim postupcima u politici, ideologiji, ekonomiji, informativnoj sferi, uz primjenu svih oblika i metoda specijalnog rata i, konačno, agresijom. Glavni cilj agresije na Republiku BiH i Sarajevo bio je: BiH u sastav „velike Srbije“ i pretvaranja Sarajeva u srpski grad, uništenje ili protjerivanje bošnjačkog (muslimanskog) naroda i njegovo svodenje na broj koji neće činiti smetnje u provođenju srpskog hegemonizma.

Da bi ostvario glavni cilj agresije na R BiH i Sarajevo, agresor je predvidio postupno ostvarenje više vojnih ciljeva.

PRVI CILJ: Izvršiti PTT, putnu, željezničku i avio blokadu BiH, a posebno Sarajeva kao glavnog grada BiH.

DRUGI CILJ: Stvaranje jake i pouzdane obavještajno sigurnosne mreže pomoću koje izvršiti pritisak na bošnjačke vođe da prihvate koncept krnje Jugoslavije sa BiH u njoj.

TREĆI CILJ: Okupirati ključne institucije i teritorij države BiH, stvoriti stanje beznađa i bez značajnog ili nikakvog otpora privoliti vođstvo i narod BiH da prihvati nametnuto rješenje okupacije BiH.

ČETVRTI CILJ: Rušiti, paliti, uništavati privredne objekte, infrastrukturu, skladišta materijalnih sredstava, rezerve hrane, goriva, vjerske i kulturne objekte. Na taj način onemogućiti život stanovništvu i prisiliti ga na predaju.

PETI CILJ: Neselektivnim granatiranjem i snajperskim djelovanjem po gradu Sarajevu i njegovoj okolini stvarati strah kod stanovništva i branilaca.

Blokadom rada državnih institucija Srpska demokratska stranka na čelu sa Radovanom Karadžićem stvorilo je uslove i prostor za stvaranje paradržavnih srpskih institucija i teritorija uz pomoć Jugoslovenske narodne armije (JNA) i srpskog i crnogorskog rukovodstva preko formiranja srpskih općina, srpskih oblasti do formiranja Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovni.

Maja 1992. godine u Banjoj Luci, na sjednici Skupštine Republike srpskog naroda u BiH, donijeta je „Odluka o strateškim ciljevima Srpskog naroda u BiH“. Riječ je o šest strateških ciljeva:

1. Državno razgraničenje od druge dvije nacionalne zajednice.
2. Koridor između Semberije i Krajine.
3. Eliminisanje rijeke Drine kao granice između srpskih država.
4. Uspostavljanje granice prema Hrvatskoj na Uni i Neretvi.
5. Podjela grada Sarajevo na srpski, muslimanski.
6. Izlazak Republike srpske na more.

DILEME OKO IGMANA

Prva dilema ranije, a i sada: „Zašto agresor nije zaposjeo Igman i Bjelašnicu kada i ostale objekte oko Sarajeva?“

Agresor je zaposjeo prije otvorene oružane agresije na BiH i Sarajevo glavne komunikacijske ulaze i izlaze iz Sarajeva i time blokirao Sarajevo.

Snagama i sredstvima zaposjeo je ključne objekte oko Sarajeva u bližem i daljem obruču sem Igmana i Bjelašnice. Moguće, da je agresor namjerno ostavio taj prostor kako bi omogućio bošnjačkom narodu da napušta Sarajevo.

Druga dilema koja se nameće: „Da li je i ko naredio, organizovao, pripremio i posjeo Igman i Bjelašnicu od strane branioca?“

Istina je da su Igman i Bjelašnica u aprilu 1992. godine zaposjeli snage TO i MUP-a Hadžića, Trnova i Hrasnice.

Treća dilema koja se nameće: „Kada su vrhovna komanda i ŠVK OSRBih shvatili (ako su shvatili) značaj Igmana i Bjelašnice za odbranu Sarajeva i BiH, **zašto mu nisu pridavali odgovarajući značaj?**“

Boraveći na Igmanu u periodu jun-jul 1992. godine kao komandant Taktičke grupe I „Igman“ uočio sam slijedeće:

Iz Hadžića, Hrasnice i sa Igmana mnoge ličnosti održavaju telefonske veze sa predsjednikom Izetbegovićem i načelnikom ŠVK Halilovićem, pričaju što treba i ne treba, ne vodeći računa da ih agresor prisluškuje. Obmanjuju glavnokomandujuće o raspoloživim snagama na Igmanu i njihovim mogućnostima. Lansiraju se laži o Daidži i njegovim snagama. Idu toliko daleko da uspijevaju ubijediti Vrhovnog komandanta i Načelnika štaba Vrhovne komande OSRBih da je pitanje dana kada će sa Igmana deblokirati Sarajevo.

Međutim, istina je sasvim drugačija. Na Igmanu i užoj okolini tada je bilo mnogo manjih jedinica sa ukupno 320 boraca nedovoljno naoružanih i opremljenih. Daidža, na koga je računalo, ima je oko sebe samo lično obezbjeđenje od nekoliko ljudi i ništa više.

BORBENA DEJSTVA NA IGMANU

Od samog početka agresije na Igmanu i oko Igmana vođena se neprekidna borbena dejstva promjenjivog inteziteta i uspjeha. Tokom 1992. godine branioi BiH su imali inicijativu i ostvarivali zapažene rezultate oslobađajući značajan prostor na i oko Igmana: Golo brdo, Obeljak i Stupnik iznad Hadžića, Stratište, Gonju i Donju Presrenicu, Srijenču i Staru goru, a potom Trnovo i Rogoj.

U proljeće i ljeto 1993. godine agresor u sklopu zamisli i operacije za potpunu blokadu i zauzimanju Sarajeva, uz nadmoć u živoj sili i borbenoj tehnici, uspijeva ovladati Grepkom, Rogojem, Trnovom, Treskavicom, Bjelašnicom i dobrim dijelom Igmana, prijeteci potpunom blokadom Sarajeva.

Odbornbene snage Igmana, uz pomoć snaga koji izlaze iz Sarajeva kroz tek prokopan tunel ispod piste Sarajevskog aerodroma i snaga iz srednje Bosne, zaustavljaju agresora na Malom polju, sa jedne i Ajšniku i Trešnjivom brdu, sa druge strane. Na taj način sprečavaju potpunu blokadu Sarajeva.

Od jeseni 1993. godine, pa do kraja agresije na prostoru Igmana i okoline, snage 1. korpusa ARBiH preuzimaju inicijativu i šire slobodni prostor oko Igmana.

Danas, poslije toliko godina, razmišljam o potezima koji su vukli predsjednik Izetbegović i načelnik ŠVK Halilović. Zašto su vukli pogrešne poteze i donosili pogrešne odluke u ključnim momentima? Pretpostavljam da su to činili na osnovu lažnih informacija od ličnosti kojima su slijepo vjerovali ili su na neki način od nekoga bili ucjenjivani. Umjesto da vjeruju ličnostima koji su postavili na određene funkcije, oni vjeruju drugima koji ih redovno obmanjuju.

Navešću nekoliko karakterističnih primjera pogrešnih odluka, naređenja Izetbegovića i Halilovića:

U periodu jun-jul 1992. godine, kada su ostvareni najznačajniji rezultati u oslobađanju prostora oko Igmana, dolazi naređenje o mojoj smjeni sa dužnosti komandanta Taktičke grupe I „Igman“. Umjesto mene, starješine sa stručnim vojnim znanjima i iskustvom, za komandanta se postavlja Zejnil Delalić, koji je laik za vojna pitanja.

Daje se prednost i ličnostima prohrvatski orjentisanim, eksponentima Hrvatske vojske i Hrvatskog vođstva pod rukovodstvom Franje Tuđmana: Mati Šavlije Daidži, Jasminu Jaganjcu, Arminu Pohari i Juki Prazini. Sa „Daidžom“ se računa kao oslobođiocem Sarajeva i daju mu se određena ovlaštenja, pa se čak uključuje u Komandu Operativne grupe na Igmanu. Jasmin Jaganjac umalo da nedođe na čelo ARBiH. Određuje se komandant Zajedničke komande ARBiH i HVO za deblokadu Sarajevo. Armin Pohara se ovlašćuje da koordinira sadejstvo između 2. i 3. korpusa, kao da to komandanti ne mogu sami uraditi. Juku Prazinu, posle hapšenja od strane Vojni policije, lično oslobađa predsjednik Alija Izetbegović da bi on poslije toga otvoreno prešao na stranu neprijatelja.

Ovakva vjerovanja pogrešnim ljudima i velika naklonost prema njima štetili su sistemu rukovođenja i komandovanja u ARBiH, a za posljedicu su imala nefunkcionisanje sistema RiK na Igmanu, pa i otvorene sukobe i obračune. To je oslabilo odbranu Igmana u 1993. godini i dovelo skoro do pada Igmana i zatvaranja obruča oko Sarajeva. Nepotrebno su stradali mnogi borci i starješine.

Prilikom jednog razgovora sa predsjednikom Alijom Izetbegovićem, između ostalih tema, dotakli smo se i Igmana i konstatovali da smo odbranom Igmana spasili Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu. Ali, kad smo razgovarali o tome da umalo nismo izgubili Igman i doveli Sarajevo u potpuno okruženje, predsjednik Izetbegović me upitao: „Ko je za to kriv?“ Odgovorio sam: „Najveći krivci, po meni, ste Vi, gospodine Predsjedniče i Sefer Halilović.“

„Nije, valjda, tako, Mustafa?“, začuđeno je upitao Predsjednik.

Shvatio sam da sam pretjerao, pa sam pokušao da ublažim koliko je to moguće.

„Gospodine Predsjedniče, ne kažem da ste Vi namjerno činili greške i vukli pogrešne poteze. Najveća Vam je greška što ste slušali pogrešne ljude (navodeći njihova imena), ljude koji su vas lagali i dezinformisali. Na osnovu tih laži i dezinformacija donosili ste pogrešne odluke.“

General Vahid KARAVELIĆ

ODBRANOM SARAJEVA ODBRANJENI BiH I CIVILIZACIJSKE TEKOVINE SAVREMENOG SVIJETA

Govor na Svečanoj akademiji povodom 20-te godišnjice formiranja Prvog korpusa Armije RBiH, koja je održana u Sarajevu 31. avgusta ove godien

Danas svi imamo veliki razlog da budemo sretni i ponosni, jer smo odbranili, u krajnje nenormalnim uslovima, Sarajevo i BiH i time omogućili budućim generacijama bolju budućnost. Ali, istovremeno i tužni zbog činjenice da su našu današnju radost životima platili mnogi naši sugrađani, kojima izražavamo duboko poštovanje.

Nakon međunarodnog priznanja Republike BiH kao suverene države, 6. i 7. aprila 1992. godine, beogradski režim, de jure, otpočinje sa agresijom i državnim terorizmom na BiH.

Nakon neuspjeha u svrgavanju tadašnjeg legalno izabranog i međunarodno priznatog rukovodstva BiH u Sarajevu, Vojska RS formira Sarajevsko-romanijski korpus (SRK), kojim uspostavlja vojnu opsadu oko Sarajeva i prelazi na njegovo četverogodišnje političko-vojno teroriziranje.

Naravno, agresija i teroriziranje BiH de facto su otpočeli mnogo ranije, što se ogledalo kroz spektar mnogobrojnih programiranih pripremnih radnji, prije svega, u razbijanju ustavnog koncepta Bosne i Hercegovine, kroz redukciju i razoružanje njenih odbrambenih snaga, kroz blokadu skupštinske i izvršne vlasti, kroz razgradnju državne strukture stvaranjem paradržavnih tvorevina u BiH, kroz planiranje zločina radi ostvarenja ciljeva političkog i državnog terorizma, kroz organizovanje i naoružavanje kolaboracionističkih snaga u BiH, kroz pripremu i raspored snaga za agresiju. Sve to radi konačne realizacije tih radikalnih ciljeva - uspostavljanja nacionalnih državica, a zatim radom na međunarodnoj legalizaciji tih stvorenih nacionalnih suvereniteta, i, na kraju, secesionističkim odlukama tih suvereniteta da bi se odvojili i pripojili projektima "velikih država", čime bi se, u konačnom, potpuno negirala i uništila država BiH. Ključ i najveći strateški cilj u ovom agresorskom projektu bilo je Sarajevo, kao glavni grad BiH.

Opsada Sarajeva nastajala je u fazama i grad je stavljen u hermetički zatvoreni krug. A 6. aprila 1992. agresorske snage otpočele su oružane napade na grad

snažnim artiljerijskim granatiranjima sa više pravaca s ciljem njegovog presijecanja, njegove okupacije i genocida nad njim.

Opsada Sarajeva bila je tipičan srednjovjekovni model opsade gradova. Razlika je bila u tome što je ovog puta u paklenom ubijanju grada i njegovih stanovnika upotrijebljeno moderno, savremeno oružje. Agresor je na Sarajevu demonstrirao najbrutalnije vidove modernog rata. Dugotrajno i nasumično, veoma snažno i razorno, granatirao je gradsko jezgro i prigradska naselja, neprestalno snajperisao civilno stanovništvo, gađao po gradskim ulicama, raketirao grad razornim kombinovanim raketnim projektilima, čak i modifikovanim avio- bombama. Propagandno je djelovao unošenjem panike, haosa i straha među građane Sarajeva i tako psihološki iscrpljivao stanovništvo. Sprečavao je doturanje hrane, dotok struje, vode i plina u grad, sve s ciljem provođenja ogromnog straha kod stanovništva radi njegove pokornosti i njegovog nepovjerenja u postojeći društveni poredak, što je trebalo rezultirati masovnim pritiskom civilnog stanovništva na tadašnje političko i vojno rukovodstvo BiH u Sarajevu radi promjene političkog stava i prihvatanja nametnutih političkih stavova od beogradskog režima.

Političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine je, uoči agresije, u određenoj mjeri predvidjelo nadolazeću opasnost, zbog čega je i formiran patriotski front - Patriotska liga, Zelene beretke i dr., koji su imali za cilj, prije svega, da izvrše osvješćenje građana o nadolazećoj opasnosti. U početnom periodu agresije Sarajevo je za svoju odbranu imalo samo svoje građane, svoje civile. Grad je bio osuđen na smrt. Međutim, upravo njegovi građani, taj patriotski front, dijelovi jedinica Teritorijalne odbrane, dijelovi jedinica policije grada, svi zajedno, krenuli su koracima pružanja otpora pojedinačno, po grupama, koracima uvezivanja i organizovanja tih jedinica do stvaranja Prvog korpusa Armije RBiH kao osnovnog nosioca odbrane grada na čelu sa njegovim komandantom Mustafom Hajrulahovićem, našim Talijanom. Upravo zbog mnogobrojnosti jedinica i nepostojanja adekvatnog sistema RiK-a bilo je nemoguće uspješno rukovoditi odbranom grada, zbog čega se načelnik Štaba Vrhovne komande Sefer Halilović i odlučio predložiti Predsjedništvu RBiH (Vrhovnoj komandi) formiranje korpusa u ARBiH, između ostalih i 1. korpusa.

Prvi korpus je neprekidno usavršavao sistem RiK-a. U početku je formirao mnogobrojne brigade, zatim operativne grupe i, na kraju, divizije i manevarske brigade. Prve dvije godina rata 1. korpus je bio u defanzivi upravo zbog slabog sistema i organizacije, kao i nedovoljne količine naoružanja i municije, da bi u posljednje dvije godine preuzeo potpunu inicijativu na svom dijelu ratišta, što je i pokazao oslobađanjem velikih dijelova teritorije tokom 1994. i 1995. godine.

Površina slobodne teritorije opkoljenog dijela Sarajeva na početku rata, u aprilu 1992., iznosila je oko 58 kvadratnih kilometara, a u decembru 1995. oko 65. Dužina i širina teritorije grada pod opsadom u aprilu 1992. iznosila je istok - zapad oko 13. km, dok je na pravcu sjever - jug najveća širina bila 4,3 km, a najmanja 1,2 km. Na osnovu ovih pokazatelja, te naoružanja kojim je raspolagao neprijatelj, da se zaključiti da je neprijatelj mogao svojim naoružanjem gotovo na svim pravcima buk-

valno prostreljivati cijeli grad. Zbog toga je 1. korpus morao kopati i tunel spasa ispod Sarajevskog aerodroma, tunel našeg ponosa, istovremeno tunel evropske i svjetske sramote.

Prvi korpus bio je multietnički korpus. U njegovoj zoni odgovornosti, počev od opsjednutog dijela grada Sarajeva, preko Olova, Vareša, Breze, Visokog, Fojnice, Tarčina, Trnova, Goražda i Žepe, nije porušena ni jedna i ničija božija kuća, što sasvim dovoljno govori o samom karakteru njegove borbe, svjedoči o tome za kakvo Sarajevo i BiH se 1. korpus borio, za razliku od onih koji su ga napadali. Odbranom Sarajeva odbranjena je i Bosna i Hercegovina, odnosno odbranjena su i najveća civilizacijska i demokratska dostignuća savremenog svijeta koja upravo počivaju na multikulturalnosti, multietničnosti, i multikonfesionalnosti. Oni koji se treba da stide su upravo oni koji su ga držali pod opsadom i koji su ga terorizirali, a zatim i sama Evropa, kao i cijela međunarodna zajednica koja je sve to vidjela, za sve to znala i sve to tolerisala.

Prvi korpus, kao osnovni nosilac borbe, uz pomoć jedinica MUP-a kao i svih građana Sarajeva, spriječio je da grad padne u ruke neprijatelja. Međutim, nije mogao spriječiti i u većem procentu smanjiti posljedice teroriziranja grada i zločine nad stanovništvom.

Uistinu, građani su očekivali od međunarodne zajednice i međunarodnog javnog mnijenja da će na kraju 20 stoljeća spriječiti teroriziranje Sarajeva i ratne zločine kao i izvršenje namjere genocida kao najvećeg oblika ratnog zločina. Ako ni zbog čega drugog onda zbog njegovog znaka različitosti, znaka koji bi trebalo da bude vodilja mnogima u svijetu. Nažalost, međunarodna zajednica je pravila mnoge političke greške prema BiH. Puno je taktizirala, bila inertna i u mnogim pitanjima pristrasna i nepravedna. Mnogi u BiH i svijetu su danas razočarani u međunarodnu zajednicu zato što je Sarajevo pred njenim očima trpjelo stravične zločine i teroriziranje tokom četverogodišnje opsade.

Različitost je oduvijek krasila Sarajevo i njegove stanovnike; različitost koja je istovremeno i zaštitni znak i znak prepoznavanja Sarajeva, različitost koja ga je bezbroj puta kroz njegovu historiju znala žestoko koštati od onih koji ne trpe različitost. Međutim, Sarajevo je kroz svoju historiju, u velikom dijelu, i opstajalo upravo zahvaljujući toj svojoj različitosti, pa i kad je padalo u ruke neprijatelja. U posljednjoj četverogodišnjoj neprijateljskoj opsadi, u tom neviđenom političkom i državnom teroriziranju grada, zahvaljujući toj različitosti, Sarajevo je izdržalo i nije palo u ruke neprijatelja.

Međunarodni sud u Hagu, u jednoj od presuda vezanoj za Sarajevo, konstatuje da je Pretresno vijeće suda zaista usvojilo stav da su stanovnici Sarajeva - muškarci, žene, djeca i starci bili podvrgnuti teroru i da se radilo o nepodnošljivom okruženju u kojem je, u najmanju ruku, stotine muškaraca, žena, djece i staraca ubijeno, a hiljade ranjeno i u najopštijem smislu podvrgnuto teroru.

Prema istraživanju Komisije eksperata Ujedinjenih nacija, što je Međunarodni sud u Hagu prihvatio, stoji da je na Sarajevo tokom terorisanja i njegove opsade

prosječno dnevno bilo oko 329 granatnih napada, čiji se broj 22. 7. 1993. povećao na 3.777 prilikom intenzivnih borbi za kotu 850 na Žuči. Kombinacijom ovih razornih modela ubijanja grada, agresor je željelo ubiti njegovu kulturu i kompletnu urbanu strukturu kako bi okupirao njegov prostor, njegovu sadašnjost i budućnost, njegovu povijest.

Ne postoji ništa na svijetu što može osigurati mir u svijetu, osim tvrdog načela pravde među ljudima. Pravda je jedini mogući zaštitnik svjetskog mira i najsigurnija investicija za sretniju budućnost čovječanstva. Ništa osim pravde ne može donijeti mir i sigurnost bilo kojem narodu ili državi na svijetu i nema te vojske koja može osvojiti svako mjesto na planeti. Nažalost, iako su svi ljudi sposobni da budu pravedni, malo je onih koji to zaista jesu. Lakše je biti mudar i hrabar nego pravedan zato što pravda zahtijeva od čovjeka da joj se posveti cijelim svojim bićem.

Na kraju, moja poruka bi bila: prenesimo svoje iskustvo i pouke na generacije koje dolaze, pokušajmo i u budućnosti graditi našu ljepšu i prosperitetniju BiH, sve sa osnovnim ciljem - da nam se ovo više ne ponovi.

Mr. Mesud ŠADINLIJA

DVIJE DECENIJE OD FORMIRANJA PRVOG KORPUSA ARBIH

Nakon višegodišnjeg sistematskog devastiranja Teritorijalne odbrane SRBiH, provođenog od strane vrha JNA kroz realizaciju plana "JEDINSTVO" od 1986. godine do početka agresije na Bosnu i Hercegovinu, te nelegalnog razoružavanja TOSRBH od strane JNA izvršenog u maju i junu 1990. godine, mogućnosti obnove vlastitih potencijala za odbranu suvereniteta Republike bile su minimizirane. Struktura nove vlasti, uspostavljene na osnovu rezultata višestranačkih izbora održanih u novembru 1990. godine, na svim nivoima podijeljene između tri nacionalne stranke nepomirljivih strateških političkih ciljeva, činila je nemogućom bilo kakvu značajniju aktivnost na revitalizaciji odbrambenog potencijala Republike u okviru institucija sistema.

Blokada sistema potpuno je odgovaralo SDS, jer je čuvala stvorene pretpostavke za realizaciju ciljeva velikosrpske politike prema BiH zbog kojih je JNA i izvršila razoružavanje i dezorganizaciju TO SRBiH. JNA je, pripremajući odlučujući udarac ustavnom uređenju, državnom suverenitetu i teritorijalnom integritetu Bosne i Hercegovine, osim pojačavanja vlastitih snaga, do kraja marta 1992. organizovala i naružala paravojnu strukturu brojnosti preko 60.000 ljudi. Osim toga, uz potpuni oslonac na JNA i Srbiju, SDS je pristupila i vlastitim stranačkim pripremama i stvaranju paravojnih struktura. Načelno, blokada sistema o kojoj je riječ nije odgovarala HDZ BiH, bar ne na isti način i u istoj mjeri kao SDS. Međutim, kako se sa zaoštavanjem krize i njeno političko djelovanje sve više pozicioniralo u okvire zadate strateškim vizijama dogovorenim na sastancima Franje Tuđmana sa Slobodanom Miloševićem tokom marta i aprila 1991. u Karađorđevu i Tikvešu, tako je slabio njen stvarni interes za eventualnim prevazilaženjem blokade. Pod stranačkim okriljem i uz potpuni oslonac na Hrvatsku, i ova stranka je pristupila pripremi vlastite paravojne strukture.

Blokada sistema u pogledu mogućnosti legalnih priprema odbrane suvereniteta Republike u potpunosti nije odgovarala samo trećem članu vladajuće koalicije, SDA. Svaki pokušaj da se, uz eventualnu podršku predstavnika HDZ u vlasti, prevaziđe blokada i poduzmu odgovarajuće mjere, mogao je predstavljati dovoljan alibi Beogradu da naglo radikalizuje situaciju u BiH i ubzano provede planove upotrebe oružane sile. U takvoj situaciji i SDA se odlučila na formiranje Vijeća nacionalne odbrane muslimanskog naroda, osnovanog 10. juna 1991. u Sarajevu, i neformalne vojne organizacije pod svojim okriljem. Ova organizacija u nastajanju nije do početka agresije dobila ni

čvrstu, ni ujednačenu strukturu. Jedan njen dio će postati poznat kao Patriotska liga naroda BiH. U Sarajevu i nekoliko drugih mjesta stvorena je struktura koja će postati poznata pod nazivom Zelene beretke. U nekim dijelovima BiH, pod istim okriljem i na istim principima, stvarane su i organizacije koje se nisu određivale posebnim nazivima. Kao rezultat ovakve vrste organizacije u zemlju je tajno iz Hrvatske od jeseni 1991. uvezeno nekoliko hiljada cijevi pjašadijskog naoružanja različitih modela. Početkom februara mjeseca 1992. godine procjene Glavnog vojnog štaba Patriotske lige Bosne i Hercegovine govore su da bi u slučaju potrebe u njenim sastavima moglo biti angažovano oko 80.000 ljudi. Od ovog broja procjenjeno je da bi moglo biti naoružano do 25 odsto ljudi lahkim naoružanjem koje je poticalo iz ilegalnog uvoza, o kojem smo prethodno govorili, ili se nalazilo u ličnom posjedu građana.

Rasplet jugoslovenske krize u Bosni i Hercegovini proglašenjem njene državne nezavisnosti na osnovu rezultata referenduma građana provedenog 29. februara/1. marta 1992. godine, potakao je politički vrh Srbije i JNA, te njihovu klijentelu iz političkog vrha SDS da pokrenu mehanizme oružane agresije sa ciljem okupacije većeg dijela njene državne teritorije i prisajedinjenja susjednoj državnoj strukturi. Tokom marta širom BiH se povećavala napetost i množili incidenti, koji su krajem mjeseca u Bosanskom Brodu prerasli u oružani sukob. Prvog dana aprila 1992. jedinice Službe državne bezbjednosti Srbije pod komandom Željka Ražnatovića Arkana upale su u Bijeljini i u toku naredna dva dana ovladale gradom, a zatim ga predale u ruke lokalnim srpskim snagama i uspostavile obrazac etničkog čišćenja i zločina genocida nad Bošnjacima. Primijenjen je i obrazac djelovanja JNA isproban tokom prethodne godine u Hrvatskoj. Vojska je najprije naoružala vlastitu i paravojsku SDS, naoružala, opremila i obučila zločinačke dobrovoljačke jedinice iz Srbije, kontrolom komunikacija i strateških objekata omogućila ovim snagama nesmetan napad na slabo branjeno područje, tokom napada davala artiljerijsku i logističku podršku, a zatim se na terenu iznova pojavljivala kao neutralna strana, namećući svoju ulogu tobožnjeg tampona između sukobljenih strana. Tokom aprila, isti scenario će se ponavljati u ostalim gradovima Podrinja.

Takav scenario bio je namijenjen i Sarajevu.

Nakon što je prethodnog dana, napuštanjem jednog dijela specijalne jedinice MUP-a SRBiH, kojeg su činili pripadnici srpske nacionalnosti, sa opremom i naoružanjem, dovršena podjela MUP-a, 5. aprila je izvršen napad srpskih specijalaca na školu MUP-a na Vracama. Na nekoliko mjesta u gradu su postavljene barikade. Masa građana okupljena na antiratnim demonstracijama ispred skupštine SRBiH, krenula je na barikadu postavljenu kod Vrbanja mosta. Na ove ljude je otvorena vatra sa srpskih položaja i pale su prve civilne žrtve u gradu. Tokom noći Grad je bio izložen prvom snažnom artiljerijskom napadu. JNA je zauzela sarajevski aerodrom, a u jutarnjim satima 6. aprila uslijedili su i pješađijski napadi prema Vasinu Hanu, Jarčedolima i Širokači. Tokom dana nastavljen je antiratni miting pred Skupštinom. Ovaj put su vatru na učesnike mitinga iz zgrade hotela Holidej-in otvorili snajperisti iz obezbjeđenja SDS.

Rasplamsavanjem sukoba i faktičkim početkom agresije s jedne strane, te međunarodnim priznanjem državne nezavisnosti BiH, do kojeg je došlo 6. aprila 1992. od strane zemalja Evropske zajednice, s druge strane, obespredmećeni su faktori koji su blokirali Predsjedništvo da aktivira ustavne mehanizme odbrane državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Legalna oružana sila države Bosne i Hercegovine bila je njena Teritorijalna odbrana. Na sjednici održanoj 8. aprila Predsjedništvo RBiH je proglasilo stanje neposredne ratne opasnosti i preuzelo skupštinske ingerencije. U tom kapacitetu donijeta je odluka o ukidanju dotadašnjeg Republičkog štaba TO i obrazovanju Štaba TO RBiH. Razrješen je dužnosti dotadašnji komandant Drago Vukosavljević, a za novog komandanta Štaba TO RBiH postavljen je pukovnik Hasan Efendić. Sutradan je Predsjedništvo donijelo odluku o objedinjavanju svih naoružanih grupa i pojedinaca, osim snaga JNA i MUP-a, koji djeluju na području Bosne i Hercegovine pod raznim oznakama i simbolima. Isti su bili dužni javiti se općinskim, okružnim i gradskom štabu TO Sarajevo, radi stavljanja pod jedinstvenu komandu i dobivanja jedinstvenih obilježja, do 15. aprila 1992. godine.

U okviru mirnodopske TO SRBiH na području sarajevske regije postojali su, osim općinskih štabova, Okružni štab TO Sarajevo i Gradski štab TO Sarajevo, u čijem sastavu su bili štabovi 10 općina koje su činile Grad Sarajevo. Nakon formiranja novog Štaba TORBiH i donošenja odluke o objedinjavanju svih naoružanih sastava, težište aktivnosti na području Sarajeva u nekoliko prvih dana bilo je u štabovima TO sa ciljem njihovog sređivanja i osposobljavanja za rad u novim uslovima. Gradski štab je ubrzo objedinjen sa Okružnim štabom TO i profunkcionirao je 13. aprila 1992. godine pod novim nazivom - Regionalni štab TO Sarajevo. U prvih nekoliko dana dužnost komandanta je nastavio da obavlja dotadašnji komandant Gradskog štaba Himzo Pečenković. Od 17. aprila dužnost komandanta Regionalnog štaba obavljao je Mustafa Hajrulahović Talijan.

Regionalni štab TO Sarajevo 15. aprila 1992. godine, do kada su se pod njegovu zastavu stavile sve naoružane jedinice, grupe i pojedinci na području sarajevske regije, uključujući snage PL, Zelenih beretki i drugih organizovanih patriotskih grupa, imao pod svojom komandom 6.390 naoružanih pripadnika TO, kao i 18.576 nenaoružanih pripadnika – dobrovoljaca.¹ Angažovano ljudstvo bilo je raspoređeno u brojnim i usitnjenim samoorganizovanim grupama i manjim jedinicama koje su se stavile pod komandu Teritorijalne odbrane ili su u okviru nje bile formirane. Borbena dejstva vođena su na području Sarajeva tokom aprila duž cijele linije dodira jedinica TO sa neprijateljem, a naročito intenzivna bila su na području Grbavice, Vraca i Ilidže. Tokom ovih borbi postalo je jasno da su JNA i druge jedinice pod njenom komandom borbenim rasporedom svojih snaga uspostavile klasičnu vojnu opsadu Sarajeva. Od posebnog značaja za odbranu Sarajeva bile su borbe vođene u samom gradu, između zgrade Predsjedništva RBiH i zgrade Komande 2. vojne oblasti JNA, tokom kojih se odvijala i drama zarobljavanja predsjednika Predsjedništva Alije Izetbegovića od

1 **AARBiH RGSA 2/1-10** (RgŠTO: Dnevni izvještaj o stanju bezbjednosti i borbenim dejstvima na teritoriji, broj 02-8/9, 16.04.1992.) Ovaj izvor potvrđuje naše mišljenje izneseno prethodno u napomeni o brojnom stanju i naoružanju pripadnika PL. Naime, RgŠTO Sarajevo, a kasnije 1. korpus ARBiH činili su tokom rata u Bosni i Hercegovini uvijek oko trećine ukupnog sastava oružanih snaga. Uzimajući takav, aproksimativan ali ustaljen odnos, on se pokazuje tačnim i kada su u pitanju procjene snaga PL.

strane JNA i njegovo oslobađanje u zamjenu za izlazak Komande 2. VO iz grada na prostor Lukavice, kao i Pofalička bitka, kojom je oslobođeno naselje Pofalići i spriječeno fizičko spajanje jakih snaga JNA u Kasarni Maršal Tito, sa srpskim snagama na Grbavici i Pofalićima, čime bi bilo izvršeno potpuno presjecanje grada. U ovom periodu izvršeno je preimenovanje 2. vojne oblasti JNA, pod čijom komandom su bili i svi naoružani sastavi SDS, u Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine.

Prvi komandant Prvog korpusa Mustafa Hajrulahović Talijan vrši smotru jedinice na Šipu pred početak zakletve, avgust 1992.

U okvirima TO RBiH, čije su snage svakodnevno rasle, na osnovu početnih borbениh iskustava, vršene su aktivnosti na okrupnjavanju i objedinjavanju brojnih manjih sastava u krupnije jedinice, radi efikasnije upotrebe i jednostavnijeg rukovođenja i komandovanja. Na dan 21. maja pod komandom RgŠTO Sarajevo nalazio se jedan bataljon, 11 odreda TO, jedan artiljerijski divizion, 94 samostalne čete TO, 104 samostalna voda TO, 33 samostalna steljačka odjeljenja, u čijem se sastavu nalazilo 18.193 pripadnika TO. U evidencijama štabova TO nalazilo se na raspolaganju još 23.032 dobrovoljca bez oružja.

Krajem maja Predsjedništvo RBiH je donijelo odluku o formiranju prvih brigada TO. Tokom juna prišlo se realizaciji ove odluke i to je rađeno istovremeno sa aktivnošću koja je postavljena kao prioritet svih snaga angažovanih na odbrani Sarajeva: deblokadom grada. Ovaj prvi ozbiljan pokušaj deblokade Sarajeva od strane snaga TO izveden je u okviru operacije "LJETO-92", kojom i pored značajnih taktičkih uspjeha kakvi su bili oslobađanje brda Orlić, Mojmila brda i deblokade naselja Dobrinja,

2 Predsjedništvo RBiH, Odluka o formiranju jedinica TO, PR broj 1170, 27.05.1992.

nije postignut osnovni cilj operacije. Jedinice Oružanih snaga RBiH na prostoru Igmana tokom jula 1992. oslobodile su Straište i Golo brdo, a 31. jula i 1. avgusta, pojačane Krajišnicima iz sastava 7. brigade, zauzele prevoj Rogoj i oslobodile Trnovo.

Imperativ deblokade Sarajeva izražen je pokretanjem nove operacije pod nazivom "JUG-92", koja je započela 23. avgusta 1992. Ova operacija bila je slična prethodnoj po dva aspekta: okončana je neuspjehom i izvođena je paralelno sa sa značajnom reorganizacijom jedinica koje su je trebale izvesti.

Regionalni štab Sarajevo, koji je nakon što su 4. jula 1992. formirane Oružane snage RBiH i prestala da postoji Teritorijalna odbrana, preimenovan u Regionalni štab Odbrane Sarajevo, svoja posljednja borbena dejstva kao nosilac odbrane Sarajeva u okviru operacije "JUG-92", izvodio je organiziran u 15 općinskih štabova, 13 brigada, 64 samostalna bataljona-odreda, 31 samostalnu četu, 47 samostalnih vodova, sa ukupno 50.190 pripadnika.

Odluka o formiranju korpusa ARBiH donesena je 18. avgusta 1992. Naredba o postavljenju užeg dijela Komande 1. korpusa u prvoj verziji je donesena 24. avgusta, a u konačnoj verziji 1. septembra, što se i uzima kao dan formiranja 1. korpusa ARBiH. Za komandanta Korpusa je postavljen Mustafa Hajrulahović Talijan, za njegovog zamjenika Vahid Karavelić, a načelnika Štaba Enver Hadžihasanović Đedo. Komandi 1. korpusa, po njenom formiranju, pretpotčinjen je dotadašnji Regionalni štab odbrane pod nazivom Okružni štab odbrane Sarajevo. Ovaj Okružni štab sada je objedinjavao samo općinske štabove sa užeg gradskog područja Sarajeva. Ostali OpŠO bili su potčinjeni taktičkim i operativnim grupama. Novoformirana Komanda 1. korpusa nije odmah profunkcionisala. Razlog za to su, prije svega, intenzivna borbena dejstva koja su bila posljedica protivofanzive VRS. Posebno izražen intenzitet borbi tokom septembra bio je na prostoru Stupskog brda, Stupa, Otesa, Azića i Žući. Najstarije sačuvano naređenje Komande 1. korpusa napisano je 19. septembra i odnosi se na stabilizaciju odbrane, štednju municije i pripremu za život i rad u zimskim uslovima. Odbrambena dejstva jedinice 1. korpusa izvodile su tokom oktobra i novembra 1992. na linijama odbrane Sarajeva, kao i na prostoru Hadžića, Igmana, Misoče, na pravcu Okruglica-Polom i u zahvatu dugačkog koridora prema Goraždu.

Štab Vrhovne komande OSRBiH odmah nakon neuspjeha operacije "JUG-92", počeo je planiranje novog pokušaja deblokade Sarajeva. Kodni naziv operacije bio je "KOVERTA". Zamisao operacije bila je, u suštini, varijacija na, tokom ljeta već isprobane, zamisli napada jedinica s unutrašnje i spoljne strane prstena opsade grada. Razlika u odnosu na ljetnje pokušaje bila je u tome što su ovaj put pripreme bile široke i opsežne, pa iako praćene brojnim problemima, ipak su nagovještavale mogućnosti uspjeha. Takve procjene je imala i komanda VRS, pa je naredila ozbiljne mjere u cilju onemogućavanja uspjeha operacije⁴ i preduzela napadna dejstva iz pravca Ilidže prema

3 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH: Odluka o formiranju korpusa ARBiH, zonama njihove odgovornosti i pretpotčinjavanju, br. 02/1091-37, 18.08.1992.

4 U VRS su, na osnovu svojih saznanja, procijenjivali da će operacija „ako joj se u početku ne zada odlučujući udarac, dobiti puni zamah i ostvariti postavljeni cilj“. **ICTY – on-line baza podataka sudskih dokumenata**: Komanda SRK, Zapovijest za dalja dejstva Op. broj 11/92, Str. pov. broj 10/74-667, 26. 11. 1992. <http://icr.icty.org>.

Otesu i iz pravca Rajlovca prema Sokolju. U borbama vođenim od 1. do 4. decembra uspela je ovladati naseljem Otes. Dalje napredovanje VRS nosilo je mogućnost postizanja njenog ključnog cilja na sarajevskom bojištu u svim dejstvima tokom prve ratne godine - presjecanja Sarajeva pravcem Nedžarići-Stupska petlja-Rajlovac. Stoga je ŠVK OSRBiH 4. decembra 1992., prije okončanja priprema i dovođenja svih planiranih jedinica u potrebnu borbenu gotovost, naredio početak dejstava po planu "KOVERTA". Snage 1. korpusa u okruženju ostvarile su značajan uspjeh ovladavši do 16. decembra cijelim platoon Žući i stvorivši uslove za proboj prema Vogošći, gdje su zaustavljene. Nakon privremenih uspjeha i ostvarenih prodora na pravcu Trebevića, vraćene su na polazne položaje. Združene snage ARBiH, sastavljene od jedinica iz svih korpusa osim Petog, koje su napadale na spoljni prsten opsade i pored ostvarenih dubokih prodora iz pravca Jahorine prema Trebeviću, te prodora iz Visokog prema Ilijašu do Gornje Bioče, nisu postigle trajne uspjehe i vraćene su na polazne položaje. Kraj 1992. i početak 1993. godine obilježeni su posljednjim bezuspješnim pokušajima snaga Prvog i pridodatih jedinica ostalih korpusa da postignu cilj operacije "KOVERTA".

Nakon obustavljanja borbenih dejstava na deblokadi, kao po pravilu, uslijedila je temeljita reorganizacija 1. korpusa. Najprije su u drugoj polovini januara 1993. brigade na području grada koje su do tada bile neposredno potčinjene ŠVK ili su bile u sastavu OkŠO Sarajevo, ušle u sastav 1. korpusa. Postojeće i preuzete jedinice tvorile su prevelik broj veza Komande 1. korpusa, pa se prišlo pojednostavljenju ove strukture kroz okrupnjavanje jedinica i formiranje motorizovanih brigada. I u sastavu operativnih grupa izvršene su određene organizacijsko-formacijske promjene. Sredinom marta 1993. je iz organskog sastava 1. korpusa izašla Operativna grupa "Visoko" i prešla u sastav 3. korpusa. OpŠO Olovo, iz sastava ove OG ostao je potčinjen 2. korpusu.

Glavne karakteristike stanja na ratištu u BiH u vrijeme provođenja ove reorganizacije bile su povećanje tenzija i početak sukoba između ARBiH i HVO. Temeljni uzrok ovim sukobima leži u suštini vojno-političke strategije HVO, a neposredni okidač bez sumnje je Vens-Ovenov mirovni plan, iznesen na mirovnim pregovorima u Ženevi početkom januara 1993. U zoni odgovornosti kakvu je dobio nakon izlaska OG "Visoko" iz svog sastava, 1. korpus nije bio suočen sa velikim rizicima sukoba sa snagama HVO, koji je nastavio egzistirati na području Sarajeva sve do jeseni 1993. godine. Problemi sa snabdijevanjem jedinica Armije RBiH, a naročito jedinica 1. korpusa u gradu, bili su veliki i prije početka sukoba sa HVO. Nakon početka sukoba, došlo je do potpunog zatvaranja svih logističkih kanala koji su vodili prema slobodnim teritorijama BiH. To je 1. korpus stavilo u izuzetno težak položaj na početku strategijske ofanzive koju su srpske snage upravo počinjale.

U februaru 1993. pripadnici 1. korpusa su uspješno odbijali napade agresora na sarajevskom ratištu, a ofanzivni potencijal u ovom periodu su još uvijek ispoljavale jedinice iz sastava IBOG, koje su izvele uspješne napade prema Višegradu, Rogatici, Rudom i Čajniču. U martu je fokus dejstava na bosansko-hercegovačkom ratištu bio na području Srebrenice. Do okončanja posla u Srebrenici, agresor je dao naznake svojih daljnjih dejstava napadima na području Sarajeva i istočne Bosne, gdje su ostvarili i određene pomake na pravcu Ustiprača-Rogatica i, zauzimanjem objekata

Kacelj Kožalj, prekinuli posljednju komunikaciju sa Goraždem. Za odbranu Sarajeva bitan je bio i gubitak objekta Ravni Nabožić u zoni OG "Visoko". U rejonu Ljute su izgubljeni položaji branilaca na Jakomišlju, a na trnovskom području objekte Očađeli i Crni vrh. Na ofanzivu VRS na Goražde, kojom je od 28. maja do 16. juna 1993. slobodna teritorija u zoni IBOG svedena na teritoriju općine Goražde, Komanda 1. korpusa pokušala je odgovoriti napadom i pokušajem proboja iz okruženja izvedenim 30. maja na trebevičkom pravcu, koji je nakon ostvarenog proboja neprijateljskih linija okončan vraćanjem na polazne položaje uz velike gubitke.

Nakon toga VRS je pokrenula svoje snage sa Ilidže i Blažuja prema Kobiljači. Istovremeno je kiseljački HVO pokrenuo svoje snage prema snagama 1. korpusa na području Hadžića. Svi pokazatelji i procjene govorili su da se, u uslovima dalje komplikacije odnosa sa HVO, ofanziva glavnih Mladićevih snaga sistematično primiče Sarajevu. U ovom kritičnom trenutku državno rukovodstvo RBiH donijelo je odluku kojom je uvedena je funkcija komandanta Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga RBiH i na tu dužnost je postavljen pukovnik Rasim Delić, kao i odluku o formiranju 6. korpusa ARBiH sa sjedištem u Konjicu. Preraspodjelom zona odgovornosti, Prvom korpusu je, praktično, ostao kao jedini zadatak odbrana Sarajeva, jer je IBOG, iako je ostao u sastavu 1. korpusa, u odbrani preostale slobodne teritorije istočne Bosne, ipak bio pušten sam sebi.

Polazeći od osnove dogovora Karadžić-Boban, stanja sukoba HVO sa ARBiH i nastalih međunarodnih političkih relacija i odnosa najvažnijih međunarodnih faktora prema ratu u Bosni i Hercegovini, GŠVRS, na čelu s Ratkom Mladićem, krajem juna 1993. procijenio je da je sazrelo vrijeme za završni udarac srpske ratne mašine, čije će posljedice, u kombinaciji s naprijed navedenim faktorima, dovesti do konačne podjele zemlje i međunarodnog priznanja paradržavne tvorevine stvorene silom oružja jugoslovenske vojske. Procijenili su da će za postizanje krajnjeg cilja u predstojećoj operaciji biti potrebno postići sljedeće vojne ciljeve: nanijeti snagama ARBiH što veće gubitke u živoj sili i MTS; osigurati kontrolu nad postrojenjima namjenske industrije u Vogošći, Rajlovcu i Hadžićima; ovladati Trnovom i otvoriti komunikaciju Trnovo – Dobro polje – Foča; ovladati širim rejonom između planina Igmana, Bjelašnice, Treskavice i Jahorine, na kojem treba razbiti snage ARBiH i odbaciti ih prema Ivan-sedlu, ovladati ključnim objektima na Igmanu i Bjelašnici radi sprječavanja manevra ARBiH ka i od Sarajeva, i na taj način spriječiti deblokadu Sarajeva, te stvoriti uvjete za ovladavanje istim i ostvariti fizički spoj romanijske visoravni s Hercegovinom. Operacija je dobila tajni naziv „LUKAVAC-93“5

Ofanziva VRS počela je prvih dana jula. Na području Trnova linije odbrane 1. korpusa probijene su 9. jula u rejonu Delijaša, a 11. jula pali su Rogoj i Trnovo. Nova linija odbrane 1. korpusa na ovom dijelu bojišta uspostavljena je sa težištem odbrane u rejonu Prosko-ka na Bjelašnici, i na njoj je privremeno zaustavljeno napredovanje VRS. Nakon toga VRS je do 19. jula ovladala objektom Golo brdo na Igmanu napadom iz pravca Hadžića, te rejonom Ljute napadom iz pravca Kalinovika. Na području Sarajeva, napadima izvedenim

5 ICTY – on-line baza podataka sudskih dokumenata: GŠVRS, Direktiva za dalja dejstva VRS Op.broj 5, DT Pov. broj 02/2-479, 25. 06. 1993. <http://vicr.icty.org>.

od 23. do 27. jula snage VRS uspjele su da zauzmu dio platoa Žuči i djelomično ovladaju objektom Golo brdo. Nakon toga snage VRS su produžile napad pravcem Rakitnica-Lukavac-Bjelašnica i u borbama vođenim do 1. avgusta, konačno ovladale Bjelašnicom. U najdramatičnijem trenutku borbi za Igman i Bjelašnicu, 30. jula probijen je tunel Dobrinja-Butmir, građen ispod aerodromske piste od kraja januara, i kroz njega je u toku noći upućen jedan motorizovani bataljon kao pojačanje odbrani Igmana i Bjelašnice. Po padu Bjelašnice i odbrana Igmana se 2. avgusta gotovo u potpunosti raspala. Nakon toga sa mirovnih pregovora u Ženevi se povukao predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović, uslovljavajući nastavak pregovora zaustavljanjem ofanzive na Sarajevo. Međunarodni politički pritisak i prijetnje upotrebom avijacije NATO, uz nastavak otpora koji su pružale jedinice 1. korpusa, zaustavile su dalje napredovanje snaga VRS. U narednim danima kroz tunel su na Igman upućene dodatne snage iz grada, koje su, sa jedinicama pristiglim iz 3. korpusa, do 4. avgusta, uz sporadične borbe, konsolidovale liniju odbrane Igmana. Do 15. avgusta srpske snage su se povukle sa Igmana i Bjelašnice, a odbrana 1. korpusa uspostavljena je na linijama Polom-Trešnjevo brdo-Lokve i Đurino brdo-Malo-polje-Obješenjak-Stožije-Grlica.

Kraj ofanzive na Igmanu značio je i kraj postojanja OG "Igman". Njenim gašenjem rukovođenje i komandovanje svim jedinicama 1. korpusa na prostoru Igmana objedinjavao je uspostavljeni IKM Komande 1. korpusa.

Sa snagama iscrpljenim tokom duge ljetnje ofanzive, bez ikakvih značajnih rezervi materijalnih sredstava, jedina logična aktivnost koja se mogla preduzeti jeste sređivanje stanja u jedinicama i dalje učvršćivanje odbrane preostalih dijelova slobodne teritorije. To je bio zadatak za novog komandanta 1. korpusa Vahida Karavelića, dotadašnjeg zamjenika Mustafe Hajrulahovića Talijana, koji je dužnost preuzeo 18. avgusta 1993. godine. Linije odbrane su u prvom redu stabilizovane, uređene i učvršćene na Igmanu, a zatim su poduzete mjere na dodatnom učvršćivanju linija odbrane grada. Takođe su poduzimane mjere, kao rezultat pouke iz prethodnih borbi, da se stvore obavezne snage u rezervi na nivou brigade i bataljona, kao i opće mjere na učvršćivanju discipline, odgovornosti i sistema rukovođenja i komandovanja. U tom kontekstu odigrali su se i događaji s kraja oktobra, u kojima su, zbog narušavanja sistema rukovođenja i komandovanja, na odgovornost pozvani komandanti 9. motorizovane i 10. brdske brigade.

Do sredine novembra ostvareni su postavljeni ciljevi i stanje u jedinicama konsolidovano. Od ovog perioda 1. korpus upućuje i manje jedinice kao ispomoć u zone odgovornosti 3. i 6. korpusa. Nakon oslobađanja Vareša od strane jedinica ARBiH u novembru, počinje se komplikovati stanje na olovsko-vareškom ratištu. Donijeta je odluka o ponovnom preuzimanju ovog prostora u zonu odgovornosti 1. korpusa. U cilju realizacije preuzimanja jedinica i proširene zone odgovornosti, Komanda 1. korpusa je krajem decembra 1993. godine uspostavila svoje IKM u Visokom.

Odluka o ukidanju 6. korpusa i promjenama zona odgovornosti ostalih korpusa ARBiH formalno je donesena 11. januara 1994. godine. Za organizaciju odbrane i izvođenje borbenih dejstava u novoj zoni odgovornosti, Komandi 1. korpusa pretpočinjene su neke od zatečenih jedinica 2. i 3. korpusa. Situacija na tom dijelu ratišta

je nalagala da se dodatno pojačaju snage odbrane u njoj, pa je Komanda 1. korpusa to činila dijelovima jedinica iz Sarajeva. Nova zona odgovornosti 1. korpusa, u stvari je predstavljala prvobitnu zonu 1. korpusa bez istočno-bosanskih općina i jedinica IBOG. . Kao takav, 1. korpus je brojao 61.190 boraca.⁶

Ofanziva VRS na olovsko-vareškom bojištu trajala je tokom januara 1994, dok su nešto manjim intenzitetom bila aktivna i vareško, brezansko-ilijaško, visočko i sarajevsko bojište. Aktivnosti HVO, čija se ofanzivna dejstva započela početkom februara na kiseljačko fojničkom pravcu, prinudile su Komandu 1. korpusa da isturi dodatne snage iz grada na ugrožena područja. Nakon masakra civila na pijaci Markale izazvanog 5. februara artiljerijskom granatom ispaljenom sa položaja VRS, te prijetnji upotrebom NATO avijacije po njenim položajima, došlo je do potpisivanja primirja i sporazuma o stavljanju pod kontrolu teškog naoružanja u zoni od 20 kilometara od centra Sarajeva. Krajem februara u Zagrebu je potpisano primirje između ARBiH i HVO, a 18. marta 1994. i Vašingtonski sporazum, kojim je stvorena Federacija BiH, okončan ratni sukob sa HVO u koji je bila involvirana i Hrvatska, te u dobroj mjeri normalizirani odnosi sa susjednom državom. Ovi događaji odlučujuće su uticali na promjenu odnosa snaga na ratištu.

Zbog toga je VRS, nakon djelimičnog smirivanja sarajevskog bojišta, odlučila dovršiti prethodne godine započeti posao u Podrinju napadom na goraždansku enklavu krajem marta 1994. Komanda 1. korpusa naredila je pripremu jednog dijela svojih snaga za intervenciju na goraždanskom pravcu. Do 4. aprila srpske snage su slobodnu teritoriju Goražda svele na uže gradsko područje, a u narednih nekoliko dana ogorčene borbe su se vodile na ulazima u sam grad. Na bjelašničkom pravcu 1. korpus je 9. aprila pokrenuo svoje jedinice naprijed, ali su izrazito loši meteo-uslovi u naredna tri dana, sa velikim snijegom, zaustavili jedinice na bjelašničkim visovima. Kako je na situaciju u Goraždu reagovala međunarodna zajednica i u grad ušle snage UNPROFOR-a, odustalo se od daljeg ispoljavanja dejstava na tom pravcu. Pokrenute jedinice su do momenta zaustavljanja napredovanja pod svoju kontrolu stavile veliki prostor i zaposjele linije odbrane na Bjelašnici: Derino brdo-Dejanovo brdo-Jabuka-Lugov vrat, Umoljani-Elezovići-Crveni klanac. Osim manevra jedinica na bjelašničkom pravcu, Komanda 1. korpusa je nastojala olakšati pozicije branilaca Goražda ofanzivnim dejstvima na vareškom bojištu. U operaciji pod nazivom "DŽEP 94" probijene su srpske linije na frontu širine 10 kilometara i jedan do četiri kilometara po dubini i oslobođeni sljedeći objekti: Moševačko brdo, s. Milovac, s. Stomarine, s. Poredak, s. Karačići, Sršljenci, Dugo brdo, s. Bukva, Rokoč, V. i M. Hum, Budoželjac, Žičići, i Šikuljski gaj.

Nakon potpisivanja vašingtonskog sporazuma, putevi snabdijevanja Armije RBiH preko Hrvatske su bili otvoreni i tokom ljeta stanje se osjetno popravilo. Pitanje objedinjavanja rukovođenja i komandovanja na pojedinim pravcima riješeno je sredinom maja. Novom organizacijom snage u gradu Sarajevu ostale su direktno potčinjene Komandi 1. korpusa, a snage van grada objedinjene su u privremene sastave – operativne grupe: OG-1 Pazarić, OG-2 Visoko i OG-3 Vareš. Ova struktura 1.

⁶ AARBiH, ŠVKOSRBiH, Podaci o stanju popune jedinica ARBiH, str.pov.broj 05/204-20-3, 11.01.1994.

korpusa prikazana je na Grafikonu 4. U ovom periodu su izvršene i bitne pripreme za buduća borbena dejstva, tokom kojih su do sredine jula u svim brigadama 1. korpusa formirani manevarski bataljoni.

Drugi komandant Prvog korpusa Vahid Karavelić (u sredini), zamjenik komandanta Ismet Dahić (desno od njega) i načelnik Štaba Nedžad Ajnadžić

Početak avgusta izvedena su nova uspješna dejstva 1. korpusa u zoni odgovornosti OG-3 Vareš, tokom kojih su jedinice 1. korpusa ovladale objektima Vojnički grob, Srednja planina, Grad, s. Karići, Kraguljac, Okruglica, Kunosići. VRS je nakon toga u snažnom kontranapadu povratila dio novoosvojenih položaja i do kraja avgusta nastavila sa tenkovsko-pješadijskim i svakodnevnim artiljerijskim napadima, stvarajući mnogo problema u organizaciji odbrane. S ciljem rasterećenja pritiska na OG-3, krajem avgusta su dijelovi jedinica OG-2 Visoko preduzeli ograničena ofanzivna dejstva. Tokom septembra bojište u zoni odgovornosti OG-3 bilo je i dalje najaktivnije u cijeloj zoni 1. korpusa, sa posebno snažnim napadima VRS na pravcu Jasen-Polom-Moševačko brdo. Nakon dužih priprema, 1. oktobra u ofanzivu su krenule i jedinice OG-1 Pazarić na treskavičko-bjelašničkom pravcu. Već prvog dana akcije jedinice OG-1 su ostvarile veliki prodor u dubinu agresorskog borbenog rasporeda i ovladale objektima Poljice, Šljemena, Mlakva, Obješenjak, Pandurice, Ogorjeli kuk, Čardak, Oblak, Veliko jezero, Krajčiča klanac, Nikoline stijene, Malo vratlo, Mali treskač, Đevigrad, Đokin toranj i Volija jama. Na drugoj strani srpske snage su snažno odgovorile u zoni OG-3, gdje su u višednevnim snažnim napadima do 11. oktobra ovladale dijelom linije odbrane 1. korpusa u rejonu Moševačkog brda, koju

su snage OG-3 uspjele vratiti pod svoju kontrolu do 15. oktobra. U zoni OG-1 odlučna pobjeda u borbama za dominaciju na visovima Bjelašnice i Treskavice postignuta je u dejstvima ostvarenim od 29. do 31. oktobra. Snažnim udarom oslobođeni su objekti Ljuljeva stijena, Glavica, selo Rakitnica, Selimina glava, Lisičja glava, Kapić, Predavica, Musino brdo, Hojta, Zagon, Kamenito brdo, Pandurica, Crvena kosa, Šiljak, Kočarin, Glavice, jugozapadne padine Proskoka, Kuk, Osoj, Javor, Debelo brdo i Kukovi, a neprijatelju su naneseni veliki gubici i osvojen značajan ratni plijen.⁷ Snage 1. korpusa u zoni OG-3 u ofanzivi izvedenoj 5. i 6. novembra oslobodile su cijelu Nišićku visoravan. Oslobođeno je 35 sela i zaselaka, među kojima su bili Šabovine, Zubeta, Ravne, Šehovići, Toljenak, Hadžići, Korita, Višnjica, Ilići, Nasići i druga, kao i veliki broj objekata od taktičkog i operativnog značaja. Uspjehe u borbenim dejstvima u drugoj polovini 1994. godine u zoni OG-1, 1. korpus je upotpunio 13. decembra uspješnom akcijom na pravcu Gojčinova ravan-Klokočevica-Brezova glava, kada su oslobođeni objekti Gojčinova ravan, Klokočevica, Donja grkarica, Brezova glava, Čakle i Proskok.

Kraj 1994. godine 1. korpus je dočekao sa 58.820 boraca u svom stroju.

Iskustva iz uspješnih borbenih dejstava u drugoj polovini 1994. godine, upućivala su na nužnost stvaranja znatnijih manevarskih snaga. Na toj ideji je početkom 1995. godine izvršena reorganizacija cijele Armije RBiH. Formirane su divizije u sastavu korpusa, koje su u svom sastavu imale po jednu manevarsku brigadu, i veći broj lahkih manevarskih brigada na direktnoj vezi komande korpusa. U sastavu 1. korpusa formirane su 12. divizija Sarajevo, 14. divizija Tarčin i 16. divizija Vareš.

Ofanzivna dejstva reorganizovani 1. korpus započeo je polovinom aprila 1995. na treskavičkom platou. Kao odgovor, snage VRS započele su ofanzivna dejstva na području Sarajeva, koja su trajala tokom maja uz stalno granatiranje gradskog područja. Ovo bezobzirno kršenje prethodne godine potpisanog sporazuma o kontroli teškog naoružanja, rezultiralo je ograničenim dejstvima avijacije NATO po srpskim artiljerijskim položajima oko Sarajeva. Snage VRS su na tu akciju zarobile i kao taoce u neposrednoj blizini vojnih objekata držale nekoliko stotina pripadnika mirovnih snaga UN. U nastavku dejstava u zoni 14. divizije jedinice 1. korpusa su krajem maja i početkom juna postigle značajne uspjehe i ovladale cijelim platoom planine Treskavice.

U proljeće 1995. godine, nakon demonstracije nemoći snaga UN oko Sarajeva, promjena na međunarodnoj političkoj sceni, za koje se još nije moglo znati u kojem pravcu će se kretati i šta će donijeti Bosni i Hercegovini, kao i zbog realnih promjena u odnosima snaga na ratištu, koje zbog blokade Sarajeva nisu mogle doći do punog izražaja, deblokada grada se činila potrebnijom nego 1992. i bilo je veoma rašireno uvjerenje da je napokon došlo vrijeme njenog ostvarenja. Plan operacije deblokade Sarajeva, poznate pod nazivom "TEKBIR" ili operacija "T", sačinio je GŠARBiH. Prema planu, glavne snage za napad bile su grupisane u zoni desno: Kiseljak-Igman, lijevo:

7 Ratni plijen ostvaren prilikom oslobađanja ovog velikog prostora bio je impozantan: 7 tenkova T-55, 1 samohotka 122 mm, 5 oklopnih transportera, 2 topa 76 mm B-1, 1 top 76 mm ZIS, 1 top Boffors 40 mm, 2 PAT 20 mm, 1 MB 120 mm, 5 PAM 12,7 mm, 3 MB 82 mm, 6 MB 60 mm, 6 pritvavionskih sistema S-2M, 7 kamiona, 1 cisterna, 1 autobus, veći broj manjih vozila i drugih sredstava.

Čemerska planina-Vogošća. Na glavnom pravcu napadale su snage 3., 4. i 7. korpusa sa pridodatim snagama 1. korpusa i GŠARBiH, a napad na sporednim pravcima izvodile su preostale snage 1. korpusa. Operacija je počela 15. juna u ranim jutarnjim satima. I pored ostvarenog prodora snaga na pojedinim pravcima i oslobađanja 22 kvadratna kilometra teritorije, uz angažovanje znatnih snaga i materijalno-tehničkih sredstava, operacija do početka avgusta nije postigla postavljeni cilj i dalja dejstva su obustavljena.

U relativnom zatišju na ratištu, nakon okončanja operacije, došlo je do promjene na čelu 1. korpusa. Za komandanta je 16. avgusta postavljen brigadir Nedžad Ajnadžić.

Srpske snage su 28. avgusta u prijepodnevnim satima gađale centar Sarajeva, područja pijace Markale, Narodnog pozorišta i mosta Drvenija, sa 8 mina iz minobacača 120 milimetara. Granata kojom je pogođena pijaca Markale ponovo je napravila masakr civila. Snage za brzu reakciju, formirane i upućene u BiH nakon majske talačke krize mirovnih snaga, i avijacija NATO pakta odgovorili su na masakr snažnim udarima po položajima i vojnoj infrastrukturi srpskih snaga oko Sarajeva. Prije početka ovih udara Komanda 1. korpusa je upozorena od strane UNPROFOR-a da ne smije koristiti dejstva NATO i da se mora suzdržati od borbenih djelovanja. 8 Aktivnosti snaga za brzo djelovanje na terenu i avijacije NATO potrajale su do druge polovine septembra, sa postepenim smanjivanjem intenziteta. Za to vrijeme jedinice 1. korpusa suzdržavale su se od aktivnih borbenih dejstava. Jedinice 1. korpusa pokrenule su svoju posljednju ofanzivu u toku rata početkom oktobra. Napad je započeo u zoni 14. divizije. U dvije faze napada do 9. oktobra, ove su jedinice oslobodile niz važnih i dobro branjenih objekata i široko otvorile vrata za oslobađanje Trnova izbivši na rogojsku gredu, ali u tome nisu uspjele prije stupanja na snagu potpisanog primirja 12. oktobra 1995. Jedinice 1. korpusa su na dostignutim linijama dočekale potpisivanje mirovnog sporazuma u Dejtonu i Parizu, i nakon njega provele predviđena etapna povlačenja snaga.

Kraj posljednje ratne godine 1. korpus je dočeka sa 51.312 pripadnika u svom stroju.

U odbrani Bosne i Hercegovine od 1992. do kraja 1995. godine poginulo je 5.394, teško ranjeno 7.056, lakše ranjeno 13.457 boraca 1. korpusa.

Ordenom zlatnog grba sa mačevima odlikovani su komandanti 1. korpusa Mustafa Hajrulahović Talijan i Vahid Karavelić. Najveće ratno priznanje **Zlatni ljiljan** dobilo je 11 pripadnika Komande 1. korpusa, 3 pripadnika Regionalnog štaba odbrane Sarajevo i 11 pripadnika prištapskih jedinica 1. korpusa. Ukupno je 512 pripadnika 1. korpusa ponijelo najveće ratno priznanje **Zlatni ljiljan**.

U skladu sa obavezama koje su proistekle iz Dejtonskog mirovnog sporazuma, a koje se odnose na transformaciju Armije RBiH u Vojsku Federacije BiH, početkom 1996. godine započele su velike organizacijske promjene u tom pravcu. Operativni ešalon je do polovine godine sveden na Komandu 1. korpusa sa prištapskim jedinicama, novoformirane 121. mtbr i 167. bbr i artiljerijsko-raketnu brigadu. Rezervni ešalon je organiziran u 17. i 19. diviziju, koje su imale svoje aktivne komande za razvoj.

Selim ISIĆ SVILA

BLOKADA I OSLOBAĐANJE PODVELEŽJA

Plan uništenja BiH je postojao u umobolnim glavama velikosrpskih ideologa, u Memorandumu SANU, ali koji je trebalo realizirati na terenu. U takvim okolnostima teško je biti pametan, šta raditi, a posebno što je stanovništvo naše BiH vjerovalo “svojoj” JNA, da je ona narodna i da neće dozvoliti međunacionalne sukobe, što je bio njen osnovni cilj. Strašno smo se prevarili i uvjerali da je ona produžena ruka četničke ideologije, ona će biti i glavni egzekutor svih zala koji su se dogodili na ovim prostorima, u kojima je JNA stala na stranu jednog naroda.

S obzirom na to da je Podveležje u trenutku agresije na našu zemlju, a ono podrazumijeva dolazak rezervista JNA i drugih pročetničkih elemenata involviranih u njoj, imalo oko 3200 stanovnika i kasnije preko 1500 izbjeglica, trebalo je organizovati život i odbranu teritorije ove mjesne zajednice, koja nije mala; udaljenost između krajnjih tačaka je nešto više od 25 km.

Dakle, trebalo je organizovati “normalan život” u ratnim uslovima koji su bili izuzetno teški, jer su Podveležje ukružile JNA, odnosno četničkog agresora.

U takvim okolnostima smo bili napušteni od aktuelne vlasti, bez dovoljno hrane, lijekova, naoružanja. Posebno je bilo teško sa bolesnim, starcima, trudnicama, ženama i djecom.

A rezervisti su stigli na rubne dijelove naše Mjesne zajednice i ponašali se kao svaka neprijateljska vojska. Među nekim mještanima, posebno starim osobama, stvarao se defetizam zbog uvjerenja o nemogućnost odbrane poveleškog platoa.

Pored niza obaveza oko organizacije odbrane, trebalo je organizovati radne grupe koje će na terenu raditi na pripremi i uvjeravanju stanovništva o potrebi organizovanja otpora, jer je to, kako će se kasnije potvrditi, bio jedini ispravan put u takvoj situaciji.

Zbog neizvjesnosti u kojoj se našao podveleški čovjek, pojedinci su, tražeći slobodu i izlaz iz blokade, krenuli preko Zijemalja i Nevesinja prema Konjicu. Jedna grupa je početkom juna 1992. na prostoru Zijemalja uhapšena od strane četnika. Njihova tijela su kasnije pronađena u masovnoj grobnici u Uborku.

Ovaj kraj je izrazito stočarski, pa se pred nas postavljalo pitanje zbrinjavanja stoke. Jer, na rubnim dijelovima ove velike mjesne zajednice već su bile postavljene četničke barikade, koje su sve kontrolisale. Nije se moglo na planinu. I što je najgore, četnici su hapsili i odvodili neke ljude, koji su, u potrazi za hranom, izlazili iz Podveležja.

Ekscesi su započeli već 1991. godine, i to najprije u Bišini, koja se naslanja na Nevesinje. A ne samo Nevesinje, nego cijelu istočnu Hercegovinu, aktuelne vlasti BiH su bile zapostavile. I upravo zbog takvog odnosa Nevesinje i Gacko su doživjeli strašan zločin. A Nevesinjci su u protekloj agresiji na BiH, s obzirom na broj stanovnika, slobodno se može reći, doživjeli genocide, odnosno najveća stradanja poslije Srebreničana.

Prof. Alaudin Veledar je u pravu kada u svojoj knjizi "Planirani genocid nad Bošnjacima u BiH" govori o planiranom i dobro osmišljenom genocidu, u kojem je učestvovala i međunarodna zajednica.

JNA je najmanje bila narodna i ona je bila najveći kreator zločina, ne samo na našem podveleškom platou, nego i šire. Svuda gdje je JNA izvodila borbena dejstva, tamo su bili veliki zločini. Odmah po dolasku rezervista septembra 1991. godine, prema uputama tadašnjeg rukovodstva opštine i stranke SDA, formirali smo Krizni štab Mjesne zajednice Podvelež. U tim sudbonosnim trenucima, kada je izvršena blokada našeg prostora, potpuno smo bili izolovani i odsječen od grada Mostara. U isto vrijeme lijeva obala Neretve, a i Nevesinje, su bili pod potpunom kontrolom srpskog agresora.

Tražilo se od nas da preduzmemo velike i odlučujuće korake. A s obzirom da smo bili u totalnom okruženju, svaki nepromišljen čin mogao je imati katastrofalne posljedice. Naš glavni cilj je bio oslobađanje Podveležja, po mogućnosti mirnim putem.

Medutim, to agresorska strana nije željela. Ona je tu došla da uspostavi svoj sistem vlasti.

Od oružanih formacija imali smo Policijsku stanicu sa trideset policajaca, koja je bila okosnica kontrole teritorije i Odred TO sa četiri čete, kojim smo pokrivali čitav teren Mjesne zajednice. Sve su to pratile velike teškoće, a one su se sastojale u slaboj kordinaciji i uvezanosti svih pomenutih struktura.

Ovakvo stanje na terenu tražilo je od nas, koji smo i bili glavni organizatori otpora, veliku odlučnost i hrabrost. Svakako, vodeći računa da smo u vrlo teškoj situaciji, potpunoj blokadi i izolaciji. Usudili bismo se reći - ostavljeni i napušteni od naših struktura vlasti, bez mogućnosti bilo kakve komunikacije, goloruci, bez bilo kakvih sredstava veze, sanitetskog obezbjeđenja, bez ljekara i bilo kakvog medicinskog osoblja, bez zaliha hrane...

S obzirom da je područje Podveležja veoma veliko, sa 30 policajaca, od čega su bila samo trojica aktivni policajci, nije se moglo nešto aktivnije preduzeti.

U ovako teškim uslovima, odlučili smo da, pored one četiri čete, formiramo i dvije interventne jedinice sa po 30 pripadnika, koje su bile spremne za intervenciju, ukoliko zatreba. A naoružanje je bilo - kako se ko snađe.

Neke izbjeglice, koje su utočište našle kod nas u Podveležju, neopaženo su se provlačile između četničkih linija i spuštali do lijeve obale Neretve i okupiranih gradskih i prigradskih mjesnih zajednica Mazoljica, Vrapčića, Gnojnica, Blagaja i Vranjevića i uzimali svoje oružje, koje su skrivali prije napuštanja svojih domova.

Začuđujuće je, da smo se za vrlo kratko vrijeme vojnički dobro organizovali. Odmah nakon saopštenja Predsjedništva RBiH da se svi, koji žele da stupe u redove TO BiH, prijave najbližoj policijskoj stanici, do 15. aprila 1992. u Policijsku stanicu Podvelež prijavilo se oko 500 dobrovoljaca. Spiskove smo dostavili u MUP-u Mostar. Imali smo malo lovačkog i drugog naoružanja.

Podjela nešto malo naoružanja i municije i drugih materijalno-tehničkih sredstava bila je povjereno aktivistima SDA. Aktivisti koji su podnijeli i najveći teret oko organizacije otpora, a bili su na terenu sa stanovništvom, ni u jednog trenutku nisu gubili iz vida da se nalaze u najpresudnijem trenutku na čelu stanovništvom ovog kraja, koga treba spasiti i zbrinuti.

Podveležje je, uz velike napore naših boraca, deblokirano 16. juna 1992. godine. Borebe su počele u zoru, nakon signala za napad i uzvikivanja tekbira – Allahu ekber.

Nakon 63 dana potpune blokade i okruženja, Podveležje je ponovo uspostavilo komunikaciju sa Mostarom, čime su se stvorili uslovi za normalniji život stanovništva na ovim prostorima.

U borbama za deblokadu Podveležja poginula su tri pripadnika Teritorijalne odbrane i 18 civila, uglavnom staraca i starica iz Kokorina, od kojih je nastarija bila Saliha (Mehe) Dedić, koja je imala 87 godina. Nažalost, nismo uspjeli da evakuišemo stanovništvo iz ovog sela koje je bilo okupirano. Za taj zločin još niko nije odgovarao.

Na strani agresora bilo je daleko više žrtava. Među ubijenim bio je i Tomo Pušara, komandant Desete hercegovačke brigade JNA, koji je, vjerovatno, bio prva žrtva u ovoj akciji oslobađanja naše okupirane teritorije.

Zarobljen je veći broj vojnika i starješina agresorske vojske koji su, u skladu sa pravilima vojničkog kodeksa, predati Stožeru HVO u Mostaru.

Zaplijenjena je i velika količina naoružanja, koje su naši borci znalački iskoristili.

Naša saradnja sa Bošnjacima Nevesinja odvijala se u vrlo otežanim uslovima preko kurirske veze. Veliki dio Bošnjaka Nevesinja, koji je živio izvan svojih domova, u zbjegovima u šumi, spasio se izvlačeći se preko planine Velež do Podveležja, a odatle dalje i prema Mostaru.

Deblokadom i oslobađanjem Podveležja, sem rubnih dijelova Kokorine, odmah su uspostavljene linije odbrane, koje su čuvali sada već dobro naopružani pripadnici Teritorijalne odbrane naše mjesne zajednice.

U večernjim satima 16. juna 1992. na našu slobodnu teritoriju stižu pripadnici Samostalnog bataljona Mostar i pripadnici jedinica HVO, koji su prethodnu noć vodili borbu za lijevu obalu Neretve.

Njihovim dolaskom očekivali smo bolju vojničku organizaciju, ali to se nije desilo. Dobili smo haos!

Pripadnici HVO, koji nisu učestvovali u b/d za oslobađenje Podveležja, počeli su uzimati, naoružanje i MTS koja smo zaplijenili od četnika i odvoziti prema Mostaru. A treba reći da smo na podveleškom platou, između ostalog, zaplijenili 16 artiljerijskih oruđa: po šest haubica 155 i 122 mm i četiri ZIS-a. Sve je to HVO otjerao za Mostar pod izgovorom promjene vatrenih položaja oruđa za dejstvo. I, kakva moralna hipokrizija: u sukobima sa ARBIH 1993. ta oruđa je HVO koristio protiv naših snaga i stanovništva. A posljedice svega toga je da je iz Mostara etnički očišćeno oko 25000 Bošnjaka, koji danas žive u 103 zemlje svijeta, daleko od svog rodnog grada.

Ovim nesuvislim činom HVO je potpuno demaskirao svoje namjere, tj. on nikada nije bio u službi cjelovite države BiH. Uvaženi profesor Nijaz Duraković bio je u pravu kada je u svojoj knjizi "Prevara Bosne" kazao da su se Slobodan Milošević i Franjo Tuđman daleko prije sukoba, još 1991. godine, sastali čak 16 puta, uglavnom u Karađorđevu, a tema razgovora vodila se oko podjele BiH. Što ova dvojica razbijača BiH nisu uspjela da urade u ratu, to njihovi nasljednici pokušavaju u miru. Neće im to uspjeti, jer je u odbrani Mostara bilo mnogo žrtava koje se ne smiju zaboraviti.

Međutim, treba pokrenuti pitanja da li su oni koji su bili zaduženi za organizaciju odbrane, izvršili svoje obaveze i da li su mogli više. Danas mnogi traže prava kao organizatori otpora. Pa, ako su nas dobro pripremili i organizovali za otpor, kako su nas agresori ovoliko poubijali i raselili po svijetu?

Važno je, na kraju, naglasiti da Podveležje, koje je živjelo u okruženju više od dva mjeseca, nije dozvolilo poniženje i pokolj stanovništva. Mudrošću i hrabrošću mještana odbranilo se od planiranog genocida, koji je srpsko-crnogorski agresor započeo u susjednim Žuljima 14. 6. 1992. godine.

A bili smo u okruženju, poput Srebrenice. I bilo nam je namijenjeno 1992. ono što su Srebreničani doživjeli 1995.

Mr. sci Amir KLIKO

Povratak 17. viteške krajiške brigade u Bosansku krajinu i spajanje sa 5. korpusom

VELIKI MARŠ KRAJIŠNIKA I VELIČANSTVENA SMOTRA NA POLJU PETROVAČKOM

U vrijeme upotrebe 17. viteške krajiške bbr. na vrbaskom pravcu, snage HV i HVO oslobodile su Drvar. Bihaćki okrug je deblokiran 6. augusta 1995. ostvarivanjem fizičkog spoja 5. korpusa ARBiH s HV. Peti korpus je u međuvremenu definitivno riješio pitanje Abdićeve državine razbijajući njegovu *Narodnu odbranu* od koje je zarobio ogromne količine MTS, prvenstveno atriljerijskih oruđa.¹ Korpus nije gubio vrijeme i nastavio je s gonjenjem VRS na dva pravca: od Bosanske Krupe prema Bosanskom Novom i Sanskom Mostu i uz Ripački klanac prema Bosanskom Petrovcu, kojeg je oslobodio 14. septembra 1995. Borbena dejstva nastavio je prema Ključu i oslobodio ga 15. septembra 1995.

Spajanjem HV i 5. korpusa ARBiH u rejonu između Drvara i Bosanskog Petrovca (Oštrej) otvorena je mogućnost da se preko Livna izvrši marš jedinica 7. korpusa ARBiH u zonu odgovornosti 5. korpusa. Borci 17. viteške krajiške bbr vršili su pritisak na Komandu koja je zahtijevala od komande Korpusa da Brigadu čim prije uputi prema Bosanskom Petrovcu. Svoje zadatke u odbrani i oslobađanju srednje Bosne i drugih teritorija, od Grepka i Jajca 1992. do Donjeg Vakufa 1995., časno su ispunili. Sada su smatrali da je došlo vrijeme da oslobađaju i vlastite domove. Komanda Brigade, koja je dijelila ratnu sudbinu sa svojim borcima, slagala se s tim željama. U Komandi Korpusa također su imali potpuno razumijevanje jer je, inače, najvažniji

¹ **Marijan Davor**, Oluja, 122.-123.; **Felić Bejdo**, Peti korpus 1992.-1995., Sarajevo 2002, 518.-520. Abdić je preko okupirane teritorije Republike Hrvatske pobjegao u Rijeku. Svoje pristaše ostavio je na milost i nemilost 5. korpusu i HV. Napušteni od lidera i pomagača (VJ, MUP Republike Srbije, Arkanova dobrovoljčka garda, VRS i SVK), koji su imali gdje pobjeći, ostali su sami. Bojeći se odmazde 5. Korpusa, većina ih je pobjegla u Republiku Hrvatsku. Formirali su izbjeglički kamp od drvenih baraka i najlonskih šatora, gdje su prezimili 1995/96.

cilj 7. korpusa, od njegovog osnivanja, bio povratak u Bosansku krajinu i spajanje s 5. korpusom. Međutim, odnosi HVO i ARBiH nisu bili potpuno iskreni i bilo je većih problema oko odobrenja HVO da ARBiH preko njegove teritorije izvrši marševanje u Bosansku krajinu. S druge strane, ni Generalštab OSRBiH nije kvalitetno pristupio završnim operacijama oslobađanja Krajine i nije pokazao veći interes za prebacivanje jedinica u Bosansku krajinu.² Zahvaljujući pritisku i dugotrajnom snu boraca 17. viteške krajiške brigade da idu u Krajinu i spoje se s 5. korpusom, Komanda Brigade je preko komande 7. korpusa uspjela ubijediti Generalštab OSRBiH da stupi u pregovore s HVO. Sporazum je, uz manje nedoumice od strane HVO, postignut. Komanda 7. korpusa naredila je 19. septembra 1995. godine 17. Viteškoj krajiškoj, 7. bošnjačkom bataljonu i PTč bVP 7. korpusa da izvrše marš u Bosansku krajinu pravcem: Travnik – Novi Travnik – Bugojno – Kupres – Livno – Bosansko Grahovo – Drvar – Bosanski Petrovac – Ključ. Komandant brigade, Sakib Forić, naredio je svim bataljonima, pionirskom vodu, vodu ABHO, POč, vodu MB 120 mm, LARv PVO, vodu LRL i pozadinskim jedinicama da do 20. septembra 1995. budu spremni za izvršenje marša. Brzo su izvršene sve pripreme i brigada je bila spremna za Krajinu. Sa 17. Viteškom krajiškom bbr, 7. bošnjačkim bataljonom, PTč bVP krenuo je odjeljak LoB-a 7. korpusa i dio Komande Korpusa na čelu s Fikretom Ćuskićem.³ Ispraćaj Krajišnika iz travničke kasarne i nastala euforija uz taj radosni događaj bili su najbolje što im se dogodilo tokom rata. Napokon se, nakon okupljanja u Borongaju i Rijeci, te bogatog i teškog ratnog puta, ostvario krajiški ratni san. Na tom putu preko tri stotine boraca je poginulo od Jajca do istočne Bosne. Preko hiljadu ih je ranjeno, neki od njih i više puta. Stotine ih je ostalo s trajnim invalidskim oštećenjima. Krajiški mezarovi i grobovi ostali su razasuti diljem srednje i istočne Bosne. Neki od poginulih nikada nisu ni pronađeni.

Ali, došao je dugo čekani dan povratka u toliko željenu i nikada zaboravljenu Krajinu. Rijetko ko je propustio priliku ispratiti Krajišnike. Na ispraćaj brigade došle su krajiške izbjeglice i Travničani. Noć prije polaska Krajišnici su proslavili povratak zajedno sa svojim domaćim prijateljima. Neki su iscijepali i svoje izbjegličke kartone. Brigadni ranjenici nisu željeli propustiti priliku da se u borbenom stroju vrate svojim domovima. Čak su i amputirci, bez nogu ili s drvenim protezama, uzeli svoje naoružanje i opremu, postrojili se i ukrkali u autobuse. Na put prema Bosanskoj krajini s ARBiH krenuli su i predstavnici civilne vlasti Ključa i Sanskog Mosta. CSB Banja Luka uputio je i svoju jedinicu za specijalne namjene. Njen zadatak je bio da u sadejstvu s ARBiH sudjeluje u daljnjim borbenim dejstvima. Namjera predstavnika civilnih vlasti i CSB Banja Luka bila je uspostavljanje civilne vlasti na oslobođenim područjima. Kolona sa oko 150 motornih vozila, vojnih i privatnih, svečano je napustila travničku kasarnu 20. septembra 1995. Bila je duga oko 15 km, dostojanstvena, ponosita i uvojničena. Na čelu su bili *Gavranovi* i vod vojne policije. Začelno osiguranje činio je ojačani vod 4/17. viteške krajiške bbr. Bataljoni su, unutar marševske kolone, tako-

2 Da jeste, mislim da bi do 18-19. septembra 1995. u zonu odgovornosti 5. korpusa bilo dovedeno nekoliko svježih brigada, a ne samo 17. vkbbr, 7. bošnjački bataljon i protivteroristička četa bVP 7. F. Ćuskić, Intervju.

3 **Zbirka dokumenata**, 17. VKbbr ARBiH, Naređenje, str.pov.broj: 02/3/1-185-3, 19.9.1995.

đer imali svoja čelna i začelna osiguranja koja su se sastojala od ojačanih vodova na čelu i začelju bataljona.⁴

Bosanski Petrovac, 21. septembra 1995.: Komandant 5. korpusa Atif Dudaković pozdravlja borce 17. krajiške nakon njezinog dugog marša iz srednje Bosne u Krajinu. Desno od Dudakovića Fikret Čuskić, lijevo Sakib Forić

Put do Kupreških vrata tekao je bez problema, a onda je HVO zaustavio kolonu. Zamjenik komandanta 7. korpusa otišao je u Livno pregovarati s Tihomirom Blaškićem, komandantom GSHVO. Napravljen je privremeni sporazum o prolasku snaga ARBiH preko teritorije pod kontrolom HVO uz pratnju njegove vojne policije.⁵ U koloni je bilo oko 3000 ljudi. Do mraka su stigli pred Drvar gdje su zaustavljeni od HV (IV Gardijska brigada). Blaškićeva saglasnost i pratnja vojne policije HVO nisu više vrijedile ničemu. Čekalo se oko sat vremena dok HV nije izvršila sve provjere s MORH. Kada je ministar odbrane Republike Hrvatske potvrdio da je to dogovorena aktivnost, dopustili su koloni da nastavi. U pola jedan iza ponoći kolona Krajišnika stigla je na Petrovačko polje. Postavljeni su šatori i Krajišnici su zanočili svoju prvu ratnu noć u blizini opljačkanih i spaljenih domova i, tada još uvijek skrivenih, masovnih grobnica svojih očeva, braće, sinova, rođaka i komšija. Iako je put od Travnika do Bosanskog Petrovca trajao prilično dugo, rijetko ko je prespavao prvu noć u Bosanskoj krajini. Borci su nestrpljivo čekali izlazak sunca da vide Krajinu i svojim se očima uvjere da su se vratili. Komande Brigade i 7. korpusa javile su se na IKM 5. korpusa smještenom u motelu u Bosanskom Petrovcu. Ujutro su jedinice postrojene i pripremljene za smotru i raport komandantu 5. korpusa Atifu Dudakoviću. On je izvršio

4 **Zbirka dokumenata**, 17. vkbr ARBiH, Naređenje, str.pov.broj: 02/3/1-185-3, 19.9.1995.

5 Blaškić nam je tada rekao da je to za Livno "povijesni događaj" jer kroz njega do sada nije prošao "ljljan", a sad će proći kolona s nekoliko tisuća vojnika ARBiH. F. Čuskić, Intervju.

smotru, primio raport zamjenika komandanta 7. korpusa Fikreta Ćuskića i komandanta 17. Viteške krajiške Sakiba Forića, te borcima čestitao na dotadašnjim ratnim uspjesima i poželio dobrodošlicu u Bosansku krajinu. Susret krajiških ratnika 7. i 5. korpusa napokon se i desio kako je obećavao i poručivao komandant 7. Korpusa general Mehmed Alagić. Borci su bili zadovoljni i puni borbenog elana za daljnje bitke. Povratak kući i susret s legendarnim borcima i starješinama 5. korpusa bio je nova moralna snaga kojom su se dodatno opskrbili borci 17. Viteške krajiške brigade. Željeli su dati svoj doprinos nastavku uspješnih borbenih dejstava 5. korpusa i iznova dokazati svoju ratničku vještinu. Ovaj put, za razliku od svih ranijih, u svom zavičaju. Komandant 5. korpusa dao je jedinicama 7. korpusa dva dana odmora u kojem su izvršene i sve pripreme za naredna borbeno dejstva. Borci iz Bosanskog Petrovca i Ključa su za to vrijeme obilazili ostatke svojih domova i imanja. Određeni su rejoni razmještaja: Komanda Brigade i prištabske jedinice u selu Bravsko, 1/17. vkbbr u selu Donje Bravsko, 2/17. vkbbr i 3/17. vkbbr u selu Klenovac i 4/17. vkbbr u selu Velagići.⁶ Na taj način Brigada je raspoređena duž puta Bosanski Petrovac – Ključ. Dok su jedinice odmarale, izvršeno je planiranje i organiziranje novih napadnih dejstava. Komandant 5. korpusa je formirao OG Jug u čiji je sastav uključio pridošle jedinice 7. korpusa (17. vkbbr, 7. bošnjački bataljon i PTč bVP) i dvije brigade iz svog korpusa (501. bbr i 510. bbr). Za komandanta operativne grupe postavio je Fikreta Ćuskića. Odlučio je, na osnovu naredbe Generalštaba OSRBiH, da Operativnu grupu upotrijebi na pravcu Ključ – Sitnica – Manjača. IKM 7. korpusa smješten je u zgradi šumske uprave koju je za vrijeme rata srpska vlast donirala Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Odatle je rukovođeno borbenim dejstvima OG Jug. Jedinica veze 7. korpusa stavila je repetitor na Ramićkom kamenu u funkciju čime je ostvarena direktna veza motorolom s komandantom 7. korpusa koji je rukovodio napadnim dejstvima na vlašićkom platou. Snage 5. korpusa već su bile na tunelu Dragoraj prema Čađavici. Zbog velike površine oslobođenog prostora i malog broja jedinica za toliki teritorij, dubina odbrane 5. korpusa na tom pravcu bila je plitka. Sve jedinice bile su u zahvatu komunikacije Ključ – Mrkonjić Grad.

Snage 5. korpusa bile su iscrpljene s preko hiljadu dana blokade i stalnih borbi s nekoliko neprijateljskih vojski. Pod borbom su prešli od Bihaća do Dragoraja, što je preko stotinu kilometara i svojevrsan fenomen. Vrlo brzo je 17. vkbbr zbog iscrpljenosti jedinica 5. korpusa u OG Jug bila prepuštena sama sebi, jer su 501. bbr i 510. bbr jednostavno nestale kada je početkom oktobra VRS krenula sa strategijskom operacijom s ciljem vraćanja izgubljenih teritorija. Zona odgovornosti OG Jug bila je dolina Sane, lijevo, a desno dokle se stigne u borbenim dejstvima.

6 Dolaskom većeg broja krajiških dobrovoljaca iz inozemstva u ljeto 1995. i regruta iz NC 7. korpusa u 17. vkbbr ponovo je formiran 3/17. vkbbr.

Šefko HODŽIĆ

Uz 17-tu godišnjicu pogibije legendarnog komandanta 505. viteške bužimske brigade heroja Izeta Nanića

“IGMAN” IZ BUŽIMA

Da li je komandant 505. viteške bužimske brigade Izet Nanić predosjetio svoju smrt? Njegova supruga Sefija vjeruje da jeste, jer je nekoliko dana uzastopno, prije onog kobnog 5. avgusta 1995., odlazio na mezar svog brata Nevzeta, takođe šehida i dugo tamo ostajao. Nikad se neće saznati šta je Izet govorio mrtvom bratu, takođe bužimskom junaku.

Ali, pouzdano se zna o čemu je komandant Nanić razmišljao noć uoči pogibije. Ostale su njegove pribilješke... Iz njih se vidi da je komandant Nanić to več, 4. avgusta 1995., izdao sudbinski važne zadatke za sutrašnje bitke.

I onda, kada je je u Komandi 505. viteške brigade ostao sam, počeo je da bilježi svoja “Razmišljanja”... Sada su to bilješke koje borci i komandanti Petog korpusa znaju napamet. U svojim “Razmišljanjima”, koja je počeo da bilježi tačno u 21.30, naveo je pravce sutrašnjeg napada 505. viteške brigade, naveo je imena svojih starješina kojima je te zadatke izdao. Pravac je bio: Previya - Vratnik - Glina. Zadatak: spoj sa Hrvatskom vojskom.

A onda je komandant Nanić zabilježio ono što je već postalo legenda:

"Sve je u igri. Nadam se da će uspjeti i ja sa njima - a onda i narod. Pobjeda je blizu. Ako Bog da, bit će moja BiH. Osjećam se da mogu uraditi zamišljeno. Daje mi snagu i sve sam uložio. Nestalo je struje. - Sretno."

Alija Osmanović, starješina 505. viteške, bio je 4. avgusta 1995. sa komandantom Nanićem kada je postrojio jedinicu "Hamze", bio je s njim narednog dana i bio svjedok njegove pogibije. Toga dana komandant je postrojio borce i rekao im: "Ne smijemo dozvoliti da Hrvatska vojska izgubi ovu bitku. Mi se moramo spojiti s njima. Ako se ne susretnemo s njima u Dvoru, borbu nastavljamo do Kostajnice, odnosno dok se sa Hrvatskom vojskom ne spojimo."

Igrom sudbine, Nanić je, 5. avgusta 1995. izabrao svoje komandno mjesto na Ćorkovači. Tu su bužimski borci izvojevali prvu veliku bitku protiv četnika 7. oktobra 1992. godine. A Ćorkovača je bila simbol četništva.

Između Ćorkovače 1992. i Ćorkovače 5. avgusta 1995. bile su mnoge sudbinske bitke, ne samo za bužimске vitezove i njihovog komandanta, nego i za sudbinu ovog dijela naše zemlje. Bužimljani su, predvođeni svojim komandantom, vodili, razumije se, bitke i prije one prve na Ćorkovači. Ali, sa Ćorkovače su počeli da oslobađaju.

U čuvenoj četničkoj ofanzivi "Munja '93" Nanićevi vitezovi su 2. januara druge ratne godine do nogu porazili četnike. Poznata je uloga bužimskih boraca u slamanju četničke ofanzive "Breza '94", u kojoj je Mladić jedva izvukao živu glavu, ali sa popriličnim ranama.

Abdić i njegovi autonomaši najveći su poraz doživjeli upravo od boraca 505. viteške. U onoj duhovitoj operaciji, koju je osmislio Nanić, zarobljeno je 1.200 autonomaša. Kako nam je objasnio Sead Jusić, nakon Nanićeve pogibije komandant 505. viteške brigade, autonomaši su uvučeni duboko u našu teritoriju i činilo im se da su Peti korpus potpuno porazili. Komandant 4. autonomaške brigade Nevžad Đerić Keđa, čak je tada pozivao na predaju Dudakovića i Nanića. Ubrzo je shvatio da su i on i njegovi autonomaši u klopci.

Nanić je sa svojom 505. viteškom prvi ušao u Veliku Kladušu kada je srušena "prva autonomija".

Za Nanića njegovi saborci kažu da je uvijek nalazio neočekivana rješenja. Kada je u jednom trenutku prijetila opasnost da četnici uđu u Bihać, jer je bilo nestalo municije, jedan poznati komandant iz Petog korpusa rekao je Naniću da se priprema za nove uslove ratovanja - poslije pada Bihaća. "Ali, prvo da vidimo kako ćemo odbraniti Bihać. A ako ga ne odbranimo, razmišljaćemo o tome što predlažeš", rekao je Nanić.

Ali, vratimo se posljednjoj Nanićevoj bici u kojoj je on imao tajni znak "Igman". Jer, sanjao je da sa oslobodiocima preko Igmana uđe u Sarajevo. I - vratimo se na Ćorkovaču, vratimo se 5. avgustu 1995. godine. Na Ćorkovači se još nalazi junak ove priče - Izet Nanić.

Specijalna jedinica 505. viteške "Hamze" već je bila probila četničke linije i bez većih teškoća napredovala kroz Hrvatsku u susret Hrvatskoj vojsci. "Tada je", sjeća se

Alija Osmanović, "komandant Nanić donio odluku da pođemo i mi ka Dvoru. U međuvremenu uspostavili smo vezu sa Komandom 511. koju je trebalo da uvedemo na pravac. Nanić je zadužio Seada Jusića da sačeka borce 511. i uvede u bitku, a mi smo krenuli ka Dvoru."

Osim Alije Osmanovića sa Nanićem je krenuo i komandant bataljona Suljo Mirvić, koji je poginuo 27. septembra u operaciji "Sana".

"Kretali smo se ka Dvoru, kroz šumu, u rejonu Vijenca, ispod kote Hleb", priča Osmanović. "Ispred nas, istim putem, koji minut ranije prošla je grupa naših boraca. Usput smo stizali naše borce. Odjednom smo začuli glasove iz šume i pucnjavu. Komandant Nanić je iz stojećeg stava otvorio vatru, a onda odskočio u stranu, zamijenio okvir i nastavio da puca iz klečećeg stava. Tada sam ga vidio kako pogođen pada. Ja sam se nalazio s druge strane puta i odmah mu nisam, zbog četničke vatre, mogao prići. U njegovoj blizini našao se borac Zahid Makić, koji mu je prišao prvi i povukao ga za drvo.

"Komandant je bio pogođen u glavu i vrat i - mnogo je krvario", priča Zahid Makić. "Vidjelo se da umire. Pokušao sam mu zaviti ranu, ali sam bio veoma uzbuđen. Tada nam je pritrčao Osmanović i naslonio komandantovu glavu na svoje krilo. Komandant je umirući gledao u Osmanovića i uspio samo da ga zovne: "Crni..." I izdahnuo je.

"Kraj komandanta odmah je poginuo i borac Ismet Isaković, a malo dalje smrtno je ranjen, i za nekoliko dana je podlegao, njegov brat Suljo", nastavlja priču Osmanović. "Stotinjak metara ispred nas poginuo je i Meho Bašić, pomoćnik komandanta za obavještajne poslove. Tada smo rasporedili preživjele borce u okviru lijevka i pod borbom izvlačili tijelo mrtvog komandanta."

Osmanović je, nakon što su Nanićevo tijelo izvukli tri kilometra dalje, poslao poruku generalu Dudakoviću: "Komandant 505. poginuo."

"Dva minuta nije bilo odgovora", nastavlja priču Osmanović. "Onda je stigao generalov odgovor: "Neka najstariji među vama preuzme komandu." Najstariji je bio Sead Jusić. Poslao sam generalu Dudakoviću novu poruku i predložio mu da dođe do nas. On je odgovorio da ne može jer se nalazi u Ličkom Petrovom Selu. Ali, rekao je, da odmah šalje načelnika Selmanovića. Selmanović je ubrzo i došao i saopštio da je Sead Jusić v. d. komandant 505.

Komandant Izet Nanić, nosilac "Zlatnog ljiljana", mozak svih pobjeda 505., a i mnogih koje je vodio Peti korpus, ukopan je na bužimskom mezarju. Takvu dženazu cazinska krajina odavno nije zapamtila. Njegova kćerka Lejla promijenila je ime u - Izetu. Iza njega su još ostali sinovi Nevzet i Ibrahim, supruga Sefija. Ostali su saborci koji ga i dalje smatraju svojim komandantom.

Izet Nanić je posthumno odlikovan Ordenom heroja oslobodilačkog rata i proizveden u čin generala.

Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu priprema knjigu o heroju našeg odbrambenooslobodilačkog rata Izetu Naniću.

Šefko HODŽIĆ

**Tragična sudbina dr. Ese Sadikovića,
najpoznatijeg zatočenika logora Omarska**

UBIJEN ZBOG VEDROG DUHA I LJEPOTE

Uz 20-tu godišnjicu zatvaranja logora Omarska (Raspušten 6. avgusta 1992. godien), najmonstruoznijeg logora u minulom ratu na području Republike Srpske, objavljujemo priču o čuvenom prijedorskom ljekaru dr. Esadu Esi Sadikoviću, koji je noć uoči zatvaranja logora odveden – u smrt.

Omiljeni prijedorski ljekar i omiljeni čovjek široke duše dr. Eso Sadiković nestao je u logoru Omarska u noći između 5. i 6. avgusta 1992. godine, jer je imao nekoliko teških grijeha: bio je Bošnjak, bio je obrazovan, bio bogat duhom, a i materijalno, bio ekspert Ujedinjenih nacija i svjetski čovjek, bio lijep i zgodan, imao lijepu ženu i krasnu djecu. Dakle, za Karadžićeve prijedorske Srbe 1992. Imao je previše neoprostivih „grijeha“.

Ko je bio dr. Eso Sadiković?

Bio je sin jedinac u porodici poznatog prijedorskog, odnosno kozaračkog partizana Hasiba Haska Sadikovića i njegove supruge takođe poznate kozaračke partizanke Senije, koja se djevojački prezivala Kovačević. Važan momenat za ovu priču je činjenica da je Esina majka Senija, kao 17-godišnja učenica Gazi Husrevbegove medrese napustila školovanje u Sarajevu, vratila se u rodni Prijedor i odmah otišla na Kozaru, u partizane – radi Srba. Jer, nije mogla da gleda kako ustaše hapse i ubijaju njezine komšije samo zato što su Srbi.

Hasko i Senija Sadiković radni vijek su proveli u JNA službujući u raznim dijelovima Jugoslavije. Hasko je bio pukovnik, Senija kapetan. U Nišu im se 1948. godine rodio Eso. Ali, porodica Sadiković je najveći dio života provela u Sarajevu, gdje je Eso završio gimnaziju i Medicinski fakultet, pa i specijalizirao. Kao vojnik Eso je upoznao lijepu studenticu ekonomije Zoricu Gagović iz Zaječara i ubrzo su se vjenčali. Kum im je bio poznati general Milosav Bojić, Haskov ratni komandant iz Prve proleterske.

Ostaje tajna zašto je mladi ljekar Eso Sadiković zavolio Prijedor više od Sarajeva u kome je proveo djetinjstvo i mladost, u kome se školovao i igrao košarku u sarajevskoj „Bosni“. Uglavnom, 1982. godine napustio je Sarajevo i zaposlio se kao načelnik otorine Medicinskog centra u Prijedoru. Njegovi roditelji ipak su računali da će se njihov sin vratiti u Sarajevo. Kao imućni ljudi, sagradili su lijepu kuću u rodnom Prijedoru. Planirali su da se, kad odu u penziju, presele u Prijedor, a sinu ostave stan u Sarajevu. Ali, Eso je kobno zavolio Prijedor. Nakon što je, kao ekspert Ujedinjenih nacija, dvije godine proveo u Zapadnoj Samoju, gdje je zaradio lijepu novcu, dr. Esad Sadiković je 1988. godine u centru Prijedora kupio veliku kuću sa prostranom baštom. Njegova vila bila je mali raj u kojem je on, zajedno sa suprugom Zoricom, kćerkicom Almom i sinčićem Enisom uživao četiri godine.

I Esini roditelji bi ljeta provodili u Prijedoru, u svojoj takođe lijepoj kući. Tako su bili blizu sinu, snahi i unučićima. Otac Hasko je iznenada umro 1991. godine i ukopan je u rodnom selu Čarakovu kod Prijedora. Majka Senija se vratila u Sarajevo.

Omiljen kao ljekar, a uz to gledajući život sa vedre strane, Eso Sadiković je u Prijedoru stekao veliki broj prijatelja. Jednom je među trojicu svojih najbližih prijatelja ubrojao i doktora Miću Kovačevića.

Da bi spriječio rat u Prijedoru, dr. Sadiković je formirao Ligu za mir. Pridružio mu se veliki broj uglednih sugrađana. I kada su četnici palili Foču i ubijali Bošnjake, dr. Sadiković je naivno vjerovao da se to može događati na Drini, jer je i u Drugom svjetskom ratu tamo bilo četnika, ali da se to u partizanskom Prijedoru ne može dogoditi, jer „ovdje nikad nije bilo četnika“.

Nakon što je 30. juna 1992. SDS izvršila puč u Prijedoru i smijenila legalnog načelnika profesora Muhameda Čehajića, počela su hapšenja bošnjačkih i hrvatskih intelektualaca. Među prvima uhapšen je profesor Čehajić. Dr. Eso Sadiković je uhapšen 13. juna 1992. U logoru Omarska dr. Esu je pomagao sapatnicima. Kažu da je pretučenim logorašima rane šio vlatima svoje duge kose. Logoraše je „liječio“ i vedrim duhom i optimizmom.

Mnogi su pokušavali da spase doktora Esu Sadikovića. Odmah nakon njegovog hapšenja, pokušavala je da ga oslobodi njegova supruga Zorica, koja je išla u Banjaluku i molila neke moćne prijatelje da joj pomognu. Išla je i u logor Manjača, gdje se pročulo da je prebačen njezin muž.

Esina majka Senija, koja je živjela u Sarajevu i njezina braća koja su živjela u Prijedoru, odmah su obavijestili svog moćnog prijatelja iz Beograda generala Milosava Bojića i njegovu suprugu Canu o Esinom hapšenju i zatražili pomoć. Milosav i Cana Bojić su 28. jula 1993. godine poslali Seniji pismo iz kojeg se vidi šta su sve preduzeli da spase Esu iz logora.

„Cana i ja čim smo čuli za Esino hapšenje, preduzeli smo sve što je moguće da zahtevamo njegovu slobodu i da garantujemo za njega“, piše genaral Bojović u tom pismu. „Pomagala nam je Nevenka Novaković i mnogi drugi (Milan Daljević, Baškot, Biljana Plavšić, predsjednici optšina Bosanski Novi, Krupa)... Na sva naša insistiranja još ne znamo gde se nalazi.“

„Ovo pismo je dokaz ko je sve znao za postojanje logora Omarska“, kaže Esin rođak poznati slikar Mirza Ibrahimpašić. „Jer, očito je za logor znala i Biljana Plavšić.“

Ali, kad su oni pisali to pismo, Eso je već bio mrtav. Nusret Sivac, predratni snimatelj TV BiH, takođe logoraš iz Omarske, u svojoj knjizi *Kolika je u Prijedoru čaršija*, napisao je da su dra Esu Sadikovića iz logora odveli u noći između 5. i 6. avgusta 1992. Nakon što su ga prozvali, a to je bila poznata omarska „prozivka smrti“, dr. Sadiković je, kako piše Sivac, s vrata rekao: „»Zbogom, prijatelji!“. Svi logoraši su ustali i ispratili ga – u smrt riječima: „Hvala ti, doktore!“

A logoraš Muharem Nezirević u svojoj knjizi *Živi ništa ne znaju*, piše kako su te noći iz njihove sobe samo pozvali doktora Esu. „Vidim Esu, izlazi iz sobe“, piše Nezirević. „U svojoj kožnoj jakni, pogurenih leđa, iako mlad. Prerano za povratak zemlji.“

Zna se da su te noći na gubilište odvezli dva autobusa logoraša. Zna se samo da je u jedan od njih ušao i Eso Sadiković. I još je utvrđeno da je te noći u logor Omarska stigao i jedan od prijedorskih gospodara života i smrti dr. Mićo Kovačević, koga je, vidjeli smo, dr. Eso ubrojao među svoja tri najbolja prijatelja. Dr. Kovačević je došao da u autobus isprati svog kolegu logoraša Esu Sadikovića. Dok su upaljeni autobusi čekali, njih dvojica su dugo razgovarali na „pisti“. Vječna će biti tajna šta su tada razgovarali. Ali nije tajna da je tada Mićo ispratio Esu u autobus i u - smrt.

Prijedorski vlastodršci krili su ubistvo dra Ese Sadikovića. Tek kada je pravnik i ratni kapetan Bogdan Tadić rekao njegovim rođacima da je Eso „otišao u Nikaragvu“, shvatili su da je ubijen. Taj Tadić je odmah 1992. godine zaposje lijepu kuću Ese Sadikovića i tu smjestio svoj štab. Brzo nakon Esinog „odlaska u Nikaragvu“, kažu već u septembru 1992., Tadić je bacio oko i na lijepu Esinu ženu Zoricu, kojom se kasnije i oženio.

Te, tragične 1992. godine nastavljene su i posmrtna nevolje dra Ese Sadikovića: pokrštena su njegova maloljetna djeca. Promijenila su im imena i prezime. Njegova trinaestogodišnja Alma, koju su zvali Lola, postala je Veronika Gagović, a dvanaestogodišnji sin Enis – Filip Gagović.

Poslije rata Alma – Veronika došla je kod nane Senije u Sarajevo i planirala je da se upiše na Medicinski fakultet. Na papiru je rukom napisala najkraće podatke o sebi što bi je moglo pomoći za upis na medicinu. Na prvo mjesto je stavila ime svog oca Esada kao doktora otorinolaringologa koji je 1990. stekao zvanje primarijusa. Napisala je i da joj je otac od 1986. do 1988. bio u Ujedinjenim nacijama u Zapadnoj Samoi, gdje je i ona naučila engleski jezik, te da još govori njemački. Dodatno – svira klavir i komponuje, a „sporedno“ - trenira tekvando, tenis i atletiku. O sebi je još napisala da je rođena u Sarajevu 6. 3. 1979., te da se ranije zvala Alma Sadiković, a sada Veronika Gagović.

Alma – Veronika nije upisala medicinu u Sarajevu, jer je dobila stipendiju za studij u Americi. Imala je dobre preporuke jer je radila kao prevodilac u kancelariji Visokog predstavnika za BiH u Banjaluci, a prevodila je i za Biljanu Plavšić kada je bila predsjednica Republike Srpske. Kasnije je Alma – Veronika u Ameriku dovela i brata Enisa – Filipa.

U proljeće 1998. godine Alma – Veronika je svojoj nani Seniji iz Amerike poslala tekst koji je o njenoj sudbini objavio jedan američki list. U tekstu se nigdje ne spominje Alma Sadiković, nego Veronika Gagović. Veronika – Alma poslala je nani i prevod teksta i na margini rukom napisala objašnjenje: „Još uvijek nisam u mogućnosti da u školi koristim svoje ime, tako da se Veronika još odnosi na mene. Nadam se da će vam se dopasti članak. Voli vas Lola.“

Daidža Ese Sadikovića Enver Kovačević kažu da je tih nekoliko redaka teško povrijedilo dušu njegove sestre Senije. Jer, ako je i imala razumijevanja što su joj unuk i unuka u Prijedoru u ratu morali nositi imena Veronika i Filip, nije mogla da prihvati da njezina unuka i njezin unuk u slobodnoj Americi nisu vratila svoja imena i svoje prezime koje im je dao otac Eso.

Nana Senija je umrla je u ljeto prošle godine. U mezar je, kažu, odnijela dvije neizlječive rane. Prva je što su joj sina jedinca ubili prijedorski Srbi, zbog kojih je kao 17-godišnja djevojka u Drugom svjetskom ratu otišla u partizane i druga - što su joj pokršteni unuka i unuk, pa potomstvo njenog sina jedinca neće nositi njegovo prezime.

Odnijela je, takođe, i još jednu, doduše, manje bolnu ranu. Esina bivša supruga Zorica i njezin novi izabranik Bogdan Tadić tada su živjeli u njihovoj kući u Prijedoru, a jednoj međunarodnoj instituciji za visoku kiriju izdali su lijepu vilu doktora Ese Sadikovića.

„Ironija je u tome“, kaže Mirza Ibrahimpašić, „da je taj Tadić bio ombdusmen za ljudska prava u Prijedoru

Tako nestaju zemaljski tragovi koji treba da svjedoče o plemenitom čovjeku doktoru Esadu Esi Sadikoviću.

Posmrtni ostaci dr. Ese Sadikovića 2007. godine su pronađeni u masovnoj grobnici u Starim Kevljanima. U toj grobnici pronađene su kosti još 145 Bošnjaka i jednog Hrvata, koje su noć prije zatvaranja logora Omarska odvezli u smrt.

Kolektivna dženaza Esi Sadikoviću i drugim šehidima koji su pronađeni u masovnoj grobnici u Starim kevljanima, klanjana je 27. 7. 2007. Na prijedorskom stadionu Luka. Sadiković je ukopan u šehidskom mezarju Skela u Prijedoru.

Na dženazu svom ocu dr. Esi Sadikoviću nisu došla njegava djeca sin Enis – Filip i kćerka Alma – Veronika.

KĆERI BOSANSKE HEROJSKI SE BORILE I GINULE ZA ODBRANU DOMOVINE

U raznim temama koje se danas obrađuju o pitanjima žena u Bosni i Hercegovini primjetno je da se izostavlja kategorija žena koje su nesebično dale svoj doprinos u odbrani BiH od agresije. Pojam vojnika tradicionalno se veže za muškarce koji odlaze u rat da štite svoju zemlju, porodice. . . Međutim, planeri agresije na RBiH nisu pretpostavljali da će se dogoditi bosanska odbrana u kojoj je prema evidenciji od 31. decembra 1995. godine i 5. 360 žena branilo svoju zemlju u redovima Armije RBiH. Trinaest njih su dobitnice najvećeg ratnog priznanja „Zlatni ljiljan“ i to: **Fadila Bajrić, Zlata Gazibara, Dževada Tataragić i Aida Zuko**, dok su posthumno ovim priznanjem odlikovane **Emira Bašić, Mevlida Elčić, Kornelija Jurić, Atifa Karalić, Razija Merić, Indira Pjanić i Nevzeta Sefer**.

Razija Merić

Emira Bašić

Edina Čamdžić

Osim što su posthumno odlikovane "Zlatnim ljiljanom", **Fadila Odžaković Žuta i Edina Čamdžić** odlikovane su i "Ordenom zlatnog grba" s mačevima, odnosno "Medaljom za hrabrost".

Grmuško-Srbljanski plato bio je posljednja ovodunjalučka stanica za dvadesetogodišnju djevojku **Indiru Pjanić**, heroinu iz Mutnika kod Cazina, koja je zajedno sa četiri saborca poginula u julu 1992.

Svjetla bosanske slobode nije dočekala ni legendarna **Fadila Odžaković Žuta**, heroina sa Žuči. Teško je ranjena 18. septembra 1992. godine u odbrani kote Orlič, boreći se sa srpskim vojnicima, koji su krenuli u veliku ofanzivu gurajući ispred sebe živi štit sastavljen od Bošnjaka iz vogoščanskih logora. Umrla je dva dana nakon ranjavanja.

Fadila Odžaković Žuta, 1992.

Kornelija Jurić imala je 20 godina i 17 dana, kad je poginula 10. oktobra 1992. godine, tokom velike srpske ofanzive na Stup kod Sarajeva, na dužnosti komandira sanitetske desetine u HVO „Kralj Tvrtko“.

Kalesija se ponosi herojstvom u pjesmi opjevane **Razije Merić**, ljepotice koja je pred agresiju imala nepunih 18 godina. Bila je borac Samostalnog diverzantskog bataljona „Crni vukovi“. Razija je poginula na vozućkom ratištu, na Cvijanovićima 01. jula 1993. godine. Njeno tijelo je tada ostalo na neprijateljskoj teritoriji, a razmijenjeno je 21. oktobra 1993. godine i dostojno sahranjeno.

U ljeto 1993. godine na brdima iznad Mahale vodile su se velike borbe između Armije RBiH i združenih snaga HVO-a i Hrvatske vojske za Gornji Vakuf. Težak dan za bosanske ratnike bio je 03. septembar 1993. godine. Tog dana poginulo je nekoliko hrabrih boraca, a među njima i gornjovakufska heroina **Atifa Karalić Tifka**.

Dvadesetčetvorogodišnja studentkinja žurnalistike **Emira Bašić** iz Bosanskog Novog, poginula je 27. novembra 1993. godine u odbrani Sarajeva na Jevrejskom groblju.

Bosanske heroine, sestre **Mevlida i Samira Elčić**, hrabro su poginule, kao pripadnice 4. motorizovane brigade Armije RBiH, zajedno sa herojem Emirom Bogunićem Čarlijem i Džemailom Bulbulom, 28. jula 1993. godine u bici za igmansko Golo brdo. Poginule su u razmaku od pet minuta. Sestre Elčić su izbjegavši iz Dervente, preko Hrvatske došle da brane Sarajevo. Jedna ulica na Ilidži danas nosi njihovo ime.

Mevlida Elčić

Samira Elčić

Dvadesetdvostrana **Edina Čamdžić** iz Kladnja, kao diverzant poginula je u Zubetima kod Vareša, 10. novembra 1993. godine. Vidjevši da će pasti u ruke neprijatelju, aktivirala je bombu i tako zajedno sa sobom u smrt odvela i srpske vojnike. Iza nje je ostala dvostrana kćerka Alba, koja majku ni upamtila nije. Edina se proslavila uništivši jedan srpski tenk iz ručnog bacača na Požarikama kod Gradačca.

Četiri dobitnice „Zlatnog Ljiljana“ koje su preživjele agresiju, danas žive skromno. **Fadila Porčić** iz Bosanskog Petrovca, bivši diverzant Specijalne jedinice „Tigrovi“ 5. korpusa Armije RBiH, sa 17 gelera dobijenih u pet ranjavanja, živi u Bihaću i nekako se nosi sa bolešću. **Dževada Tataragić** iz Foče danas je stopostotni invalid. Ostala je bez ruke kad je iz neprijateljske dubine, podno Igmana, u ljeto 1993. izvlačila ranjene saborce, kao pripadnik diverzantsko-izviđačkog odreda „Fikro“ 4. motorizovane brigade. **Zlata Gazibara** iz Starog Majdana kod Sanskog Mosta od 2000. godine živi u Sloveniji. **Aida Zuko** danas živi u Sarajevu.

Preteški koferi ratnih sarajevskih uspomena još nose sjećanje na nanu **Fatu Turkušić**. Pedesetak srpskih vojnika, 14. maja 1992. godine, napalo je na 15 branilaca Sarajeva na brdu Moj-milo. Fata je bombama zaustavila napad i bila teško ranjena. Na šehidskom mezarju Kovači, odavno spava svoj vječni san nana Fata Turkušić. Umrula je nakon agresije, u novembru 1996. godine.

Nana Fata Turkušić, 1992.

U kući nane **Hajre Omanović** u Sadbi kod Goražda bila je smještena komanda Prve drinske brigade Armije RBiH. Kad je u julu 1992. godine krenula velika srpska ofanziva na Sadbu, i staro i mlado je navalilo da bježi prema Goraždu. Pamti se nanino herojstvo, kad je uzela pušku, stala na ivicu mosta na Drini i zaprijetila da će pucati u svakoga ko pokuša bježati. Kažu da je na taj način spasila Sadbu. Legendarni komandant rahmetli Zaim Imamović, volio je besjediti s nanom Hajrom i često je isticao njenu hrabrost. Umrula je nakon agresije.

Vlasenički borci i danas pričaju o hrabrosti djevojke **Dženaide Topčić**, koja je u borbu stupila nakon što joj je poginuo vjerenik. Poginula je 02. jula 1992. godine, od granate, tokom velike neprijateljske ofanzive na Gradačac.

Nermana Planja je bila prvi žena šehid Sarajeva. U pokušaju oslobađanja Mrkovića poginula je 8. maja 1992. godine.

Prvog dana decembra 1992. godine, kada su srpski specijalci napali sarajevsko naselje Sokolje, dešavala se nezapamćena drama vezana za **Ivanku Skoku**, djevojku iz srednje Bosne, koja je do agresije bila podstanaraka u ovom naselju i ostala da brani Sarajevo. Ranjena Ivanka je bila u podrumu jedne od napuštenih kuća. Srpski

vojnici nisu bili u mogućnosti prići Ivanki i zarobiti je, pa su mecima zapalili kuću u kojoj se nalazila. Heroina sa Sokolja Ivanka Skoko je izgorjela na desetak minuta prije nego što njeni saborci uspjeli probiti se do zapaljene kuće.

Nepunih devetnaest godine je imala **Dalida Tufo**, kad je krajem januara 1993. godine, na Dobrinji poginula kao pripadnica Specijalne jedinice MUP-a RBiH. Posthumno je odlikovana Srebrenom policijskom zvijezdom.

Dvadesetčetvorogodišnja **Amra Sedić** je ratna zakletva Bosanske Krupe i 511. slavne brigade Armije RBiH. Poginula je 1994. godine u borbama oko rodnog grada.

Ratni komandant Ahmed Sejdić i borci Prve slavne višegradske brigade Armije RBiH, s nekom posebnom toplinom i danas izgovaraju imena Bugarke **Dijane Marinove i Sabahete Demir**.

Dijana se početkom agresije zatekla na privremenom radu u istočnoj Bosni, a Sabaheta, inače diplomirani pravnik iz Nemile kod Zenice, bila udata u Višegrad za Dževada Demira, borca koji je nestao u borbi. Bile su ubitačan protivoklopni tandem u borbama oko Goražda i Višegrada, a u borbama su ranjavane. Dijana je napustila Bosnu i vratila se u Bugarsku (identifikovao sam datum njenog odlaska kao 19. januar 1994. godine), dok Sabaheta danas radi kao službenica u sarajevskoj općini Novi Grad.

Dijana Marinova i Sabaheta Demir

Miljenica Tuzlaka je bila Slovenka **Olga Kovač**, diplomirani ekonomista, borac Prve tuzlanske brigade Armije RBiH. Bila je udata za Bosanca Midhata Hodžića i došla da brani Bosnu. Kad je saznala da joj je muž umjesto da brani Bosnu, zbrisao za Italiju, podnijela je zahtijev za razvod braka.

Hrabra **Zlata Kalić** iz Gornje Mahale kod Brčkog, bila je ratni pomoćnik komandanta 108. brčanske brigade. Danas živi u Čikagu. U avgustu 1992. u Pofalićima je osnovana četa djevojaka pod nazivom „Plave ptice“ kojom je komandovala **Sabaheta Ćutuk**. Ove heroine su se borile na Žuči.

Mirzeta Forić Mama do rata je živjela u Zagrebu, ali se, gledajući šta četnici rade od njenog Kozarca, prijavila u Prvi krajiški bataljon, koji je u maju 1992. formiran u Zagrebu. Kao heroina 17. krajiške brigade Armije RBiH preživjela je mnoge ratne oluje, ali nije uspjela preživjeti strahote mira. Nakon teške bolesti, svoju posljednju bitku je izgubila 29. novembra 2010. godine.

Mirzata Forić Mama

Iako nisu morale uzeti pušku, hrabro su bosanske žene ratovalale širom Bosne.

Na olovskom ratištu pamte rahmetli heroinu **Sabinu Jama-ković** i nekoliko puta ranjavanu **Feridu Huseinović**.

U Tuzli i danas spominju **Tahiru Ahmetović**, u Devetaku kod Lukavca **Azru Hodžić**, na podmajevičkim prostorima **Elviru Ferhatbegović**.

U Hrasnici **Dinu Rovčanin**, **Zoricu**, **Sanelu**, **Dinu**, **Aišu**, **Adviju**, **Tidžu**.

U Vogošći **Jasnu Dedić** i **Feridu Mašić**. Na Soukbunaru **Mujesiru Duraj**, na Sedreniku **Halidu Bojadži**, u Ilijašu **Kadiru Palić**...

"Plave ptice" na Žuč

General Fikret MUSLIMOVIĆ

ZLOČINI JNA U RAVNOM I OKOLNIM SELIMA DO NOVEMBRA 1991. GODINE

Od 18. do 28. septembra 1991. godine jedinice JNA, popunjne rezervistima iz Srbije, Crne Gore i djelimično bosanskohercegovačkim Srbima, raspoređene su na borbene položaje u širem rejonu Popovog polja. Tako se u vojnom okruženju našlo Ravno sa okolnim hrvatskim selima. Operacija dovođenja jedinica i njihovog usmjerenja prema Ravnom se događala istovremeno sa propagandom da se u Ravnom nalazi 1.000 „gardista“ Vojske Hrvatske, ali se rezervistima i lokalnom stanovništvu govorilo da se jedinice raspoređene u širem rejonu Popovog polja spremaju za pokret prema Dubrovniku.

Iz borbenog rasporeda oko Ravnog, 01. 10. 1991. godine, jedinice JNA su krenule prema Čepikućama i Slanom. Dio 57. brdske brigade, u kojoj su bili rezervisti iz Pljevalja, kod Čepikuća je pao u zasjedu Vojske Hrvatske i pretrpio velike gubitke u ljudstvu. U okolnostima tog poraza jedinice JNA su se vratile na polazne položaje oko Ravnog (Zavale, Mareve Ljuti, Veličani, Dubljani).

Tokom 02. i 03. 10. 1991. godine je uslijedila odmazda nad mještanima Ravnog i okolnih sela. JNA je hapsila civilno stanovništvo, žene su oslobađali, a muškarce zadržavali, ispitivali, maltretirali i zločinački mučili. Narod Ravnog i okolnih sela je bježao prema Hutovu, Neumu i Metkoviću.

Sa položaja iz pravca Veličana, 05. 10. 1991. godine je sistematski otvarana artiljerijska vatra, tako da su Ravno i okolna sela sravnjena sa zemljom.

Krajem oktobra 1991. godine Predsjedništvo RBiH je formiralo Komisiju za obilazak Ravnog i okolnih sela. Na čelu Komisije su bili član Predsjedništva Ejup Ganić i potpredsjednik Skupštine RBiH Mariofil Ljubić. Oni su 31. 10. 1991. godine obavijestili javnost da su u Ravnom sve kuće porušene ili zapaljne, da o sudbini stanovnika Ravnog nisu mogli dobiti potpune podatke, te da Ravno i okolna sela kontroliraju crnogorski rezervisti. U Ravnom je ostalo samo desetak starijih osoba.

Od 7. do 13. 11. 1991. jedinice JNA, odnosno četničke snage, u okolini Ravnog izvršile su zločine nad Hrvatima u selima Kijev-Dolu i Belenićima. Napadajući na Ravno i okolna sela, četnici su ubili 15 Hrvata: Peru Šanje, 06. 10. u Dobrom Dolu; Cvijetu Lučić, 07. 10. u Ravnom; Nikolu Brajića, 12. 10. u Ravnom; Ivana Matijića, 20. 10. u Ravnom; Martina Šijakovića, 20. 10. u Trebimlji; Marija Vukovića, „HV“, 22.10. u

Ravnom; Jozu Stankovića, _ 10. u Trebimlji; Josipa Zvonu, __ 10. u Trebimlji; Božicu Krkić, 13.11. u Kijev-Dolu; Bosu Krkić, 13. 11. u Kijev-Dolu; Mandu Krkić, 13.11. u Kijev-Dolu; Mihu Krkića, 13. 11. u Kijev-Dolu; Maru Dubelj, 13.11. u Kijev-Dolu i Maru Hapan, 13.11. u Kijev Dolu.¹

U knjizi autora Karla Rotima, "Odbrana Herceg Bosne 2", iz koje su uzeti navedeni podaci, pored imena Maria Vukovića je napisano "HV", što je, najvjerovatnije, podatak da je on bio pripadnik Vojske Hrvatske. Prema tom podatku, u Ravnom i okolnim mjestima je bila jedinica Vojske Hrvatske, što je moglo biti povod za operaciju u kojoj su izvršeni zločini nad hrvatskim stanovništvom. U vezi s tim treba procjenjivati i podatak da su četnici, dolaskom na područje Ravnog, propagirali da se u tom mjestu nalazi "1.000 gardista". Prema knjizi Janka Bobetka "Sve moje bitke", u pravcu Ravnog, 1992. godine, a vjerovatno i ranije bila je usmjerena 4. gardijska brigada Vojske Hrvatske (šeme na strani 279.- 289.) Inače, Bobetko je u pomenutoj knjizi poklonio značajnu pažnju angažiranju Vojske Hrvatske na prostoru Bosne i Hercegovine. Legalne institucije R BiH, ni prije ni poslije međunarodnog priznanja, o tome nisu ni obavještavane, ni pitane, pa nisu ni davale bilo kakvo odobrenje za ulazak Vojske Hrvatske na teritoriju R BiH. Pitanje Tuđmanovog ignoriranja institucija R BiH u vezi sa svojim odlukama za upućivanje jedinica Vojske Hrvatske na prostor BiH je vrlo važno u vezi sa činjenicama koje potvrđuju da je Hrvatska vodila pravedan rat protiv srbijanskog agresora, a da je vodila i nepravedan rat protiv snaga odbrane R BiH.

Zločini u Ravnom su se dogodili u okviru šire operacije koju je JNA izvodila radi okruženja Dubrovnika i borbenog dodira sa Vojskom Hrvatske, čije su jedinice bile na liniji od Dubrovnika, Stona, Neuma, Stoca i Mostara.

Tokom 1991. godine je uslijedilo pregrupisanje krupnih formacija JNA koje su dolazile u BiH. Nakon što je početkom maja 1991. godine 10. motorizirana brigada iz Mostara većim dijelom predislocirana na Kuprešku visoravan, jedinice Podgoričkog 2. korpusa, te Užičkog 37. korpusa došle su u istočnu Hercegovinu i do lijeve obale Neretve.

U širem sagledavanju uslova u kojima su se dogodili zločini u Ravnom i okolnim selima, treba imati u vidu ukupnu vojnu i političku situaciju u drugoj polovini 1991. godine. Tada su krupne jedinice JNA napustile Sloveniju i veći dio Hrvatske osim prostora pod kontrolom Miloševićevog režima nazvanog „*Republika Srpska Krajina*". Krajem 1991. godine formiraju se nove vojne oblasti – 2. VO sa komandom u Sarajevu i 4. VO sa komandom u Podgorici. Početkom 1992. godine jedinice na prostoru Istočne Hercegovine su grupisane u 13. korpus pod komandom zloglasnog generala Momčila Perišića.

U vrijeme zločina u Ravnom i okolnim selima, Milošević i Tuđman su već imali svoj sporazum iz Karađorđeva. Podjela BiH je osnovni smisao tog sporazuma. Zbog toga oni ignoriraju granice i institucije R BiH. Uspostavljaju novu administrativnu podjelu BiH. Milošević i Karadžić obrazuju takozvane SAO: Bosanska krajina 25. 07. 1991.; Hercegovina 12. 09. 1991.; Romanija 18. 09. 1991.; Sjeveroistočna Bosna 19.

1 Karlo Rotim, Odbrana Herceg Bosne 2, Široki Brijeg, 1998.godine, strana 456.

09. 1991. godine. U tome ne zaostaju Tuđman i Boban. Oni su 12. 11. 1991. godine u Bosanskom Brodu formirali „Hrvatsku zajednicu Bosanska Posavina“, a 18. 11. 1991. godine u Grudama „Hrvatsku zajednicu Herceg – Bosnu“.

U vezi stradanja u Ravnom postoje različiti stavovi o početku oružane agresije na RBiH. Sljedbenici Tuđmanove politike uzimaju da je to 18. 09. 1991. godine kad su rezervisti JNA posjeli borbene položaje oko Ravnog. Politički faktori odbrane BiH kao početak agresije uzimaju 06. 04. 1992. godine. Pri tome treba imati u vidu da JNA tek od 06. 04. 1992. godine, kada je RBiH međunarodno priznata, gubi legalitet prisustva u BiH, što se odnosilo i na sve druge vojne i policijske snage, naprimjer snage Vojske Hrvatske, čije dovođenje na prostor Hercegovine nije legalizirano odlukama institucija RBiH.

Akademik, prof. dr. Ejup GANIĆ

Podvale i istine o opsadi

KAKO SU SRBI OTIŠLI IZ SARAJEVA

U pojačanom propagandnom programu prekrivanja historije o raspadu Jugoslavije i ratu u Bosni i Hercegovini, Srbija opsadu Sarajeva stavlja u centar tog projekta. Prvo, nastoji podmetnuti tezu da je rat u BH počeo 3. maja 1992. presijecanjem kolone JNA u Dobrovoljačkoj ulici, i drugo, da je oko 150 hiljada Srba napustilo Sarajevo kao rezultat etničkog čišćenja koje su izvele bh. vlasti.

Prva tvrdnja služi da bi se prikazalo "kad je i gdje je počeo rat u BiH" i bh. vlasti direktno okrivile za početak rata. Kako vrijeme prolazi, mnogi zvaničnici iz međunarodne zajednice, koji nisu svojevremeno detaljno pratili događanja u BiH u periodu 1992-95., nasjedaju na takve tvrdnje. Druga tvrdnja je pokušaj relativiziranja opšteprihvaćenog stava da je entitet Republika Srpska nastao etničkim čišćenjem i genocidom protiv nesrpskog stanovništva. Nastoji se podmetnuti poruka "svi su vršili etničko čišćenje", jer je oko 150 hiljada Srba protjerano iz Sarajeva. Dakle, u BiH se desio građanski rat, a Srbija je bila samo posmatrač.

Vratimo se nakratko unazad sa pitanjem šta se dešavalo u BiH prije 3. maja 1992. Prvo, u oktobru 1991. godine jedinice JNA izvršile su napad na selo Ravno, naseljeno hrvatskim stanovništvom, spalili praktično sve privatne kuće, oskrnavili lokalnu crkvu, opustošili i razorili selo do temelja i opljačkali svu opremu pogona Fabrike alata iz Trebinja koji se nalazio u ovom mjestu i koji je zapošljavao jedan broj lokalnog stanovništva. No, prije nego što su prvi rezultati referendumu o nezavisnosti BiH objavljeni u večernjim satima 1. marta 1992. godine, jedinice JNA su obavljale manevre, dijelile oružje srpskom stanovništvu okupljenom oko Srpske demokratske stranke, utvrđivale položaje na strateškim lokacijama diljem BiH da bi nakon međunarodnog priznanja BiH (6. april 1992. godine) otvoreno započele agresiju na našu zemlju u sadejstvu sa paravojnim jedinicama iz Srbije i domaćim izdajnicima lojalnim Radovanu Karadžiću.

TANDEM ABDIĆ - DELIMUSTAFIĆ

Već prvog aprila 1992. počinju napadi na Bijeljino, gdje su paravojne formacije iz Srbije, predvođene Željkom Ražnatovićem Arkanom, počinile stravične zločine. Generalno, JNA je osvajala teren i ključne položaje i iste prepuštala paravojnim jedinicama koje su provodile sistematsko etničko čišćenje u formi najvećih zločina nakon Drugog svjetskog rata (paljenja kuća nesrpskom stanovništvu, ubijanje civila, masovno silovanje žena, stvaranje logora, sistematsko pljačkanje lične i društvene imovine). Do 3. maja 1992. na desetine hiljada civila je ubijeno u istočnoj Bosni, kao i na putu sjevernog koridora Bijeljina - Banja Luka - Prijedor i južnog koridora Trebinje - Ljubinje - Mostar. UN je do tada registrovao oko 400.000. hiljada izbjeglica mahom sa ovih okupiranih prostora.

Do tada je i grad Sarajevo bio potpuno okružen teškom artiljerijom precizno usmjerenom na ključne proizvodne i poslovne objekte, zgrade kulturnih, obrazovnih, medicinskih ustanova i na sve administrativne centre u kojima su smješteni Predsjedništvo, Vlada, kao i zgrade lokalne samouprave. Drugog maja, uz pomoć specijalnih jedinica JNA iz niškog garnizona, obučenih za gradsku borbu, počeo je napad na zgradu Predsjedništva BiH sa ciljem njenog zauzimanja i instaliranjem izdajničke vlade sa tadašnjim članom Predsjedništva Fikretom Abdićem na čelu i ministrom unutrašnjih poslova Alijom Delamustafićem, koji su činili jezgro te nesuđene vlade. Ona je, po instrukcijama Slobodana Miloševića, trebalo da obznani da "BiH ostaje suverena u okviru krnje Jugoslavije" Miloševićeve. Nakon toga Bošnjaci bi bili regrutovani za kninsko ratište kako bi odbranili zapadnu granicu velike Srbije. Tog dana, u večernjim satima, na Aerodromu kidnapuju predsjednika Predsjedništva BiH Aliju Izetbegovića, čije oslobađanje je uslijedilo 3. maja u operaciji pod nazivom Dobrovoljačka ulica. Svi svjetski mediji su registrovali ovaj dramatični događaj, a mnogi ga i danas nazivaju dan D za Bosnu i Hercegovinu.

Upravo od toga dana, pa sve do danas, Srbija nastavlja Miloševićevu politiku tvrdnjom da je tog dana, 3. maja, u Dobrovoljačkoj ulici počeo rat u BiH, zanemarujući sve što je do tada učinjeno. Bosanskohercegovačka diplomatija, naročito u posljednjih deset godina, učinila je malo ili skoro ništa, da suzbije ove laži na međunarodnoj sceni, a jedina linija odbrane od ovih podvala je Haški tribunal i njegove presude.

ODLAZAK U VALOVIMA

Manipuliše se i iseljavanjem Srba iz Sarajeva. Kako, kada i zašto su odlazili iz Sarajeva u početku rata, u toku rata i neposredno poslije rata, zaslužuje detaljno objašnjenje da bi se izbjegle špekulacije i iskrivljivanje historijskih činjenica. Taj odlazak se, uslovno rečeno, odvijao u valovima.

Prvi val je bio u proljeće 1992. godine. U danima finalne pripreme napada na Sarajevo, SDS, podjelom letaka (brošura) i drugim metodama prenošenja instrukcija, obavještava članstvo i indirektno većinu srpskog stanovništva u gradu sa osnov-

nom porukom: "Sklonote se nedelju do dve iz grada Sarajeva, jer toliko će trajati borbe preuzimanja grada". Mnogi su tada otišli noseći sobom ili u osobnim automobilima najnužnije stvari, što je moglo nagnati na pomisao da idu na duži vikend. Zauzimanje grada potrajalo je skoro četiri godine i nije se obistinilo. Mnogi koji su tada otišli, bilo u naselja i gradove iz kojih je već protjerano nesrpsko stanovništvo, bilo u Srbiju, uglavnom se nisu vratili jer su tamo započeli život (školovanje djece, zapošljavanje itd).

Drugi (tihi val) u opkoljenom Sarajevu odvijao se 1992. do 1995, kada su zbog teškog preživljavanja u opkoljenom Sarajevu mnogi njegovi građani svih nacionalnosti napuštali grad kada se to god moglo (humanitarni konvoji, medicinske evakuacije, pretrčavanje aerodromske piste...), uključujući i izlazak iz grada uz novčanu nadoknadu pojedinim agresorskim grupama koje su držale obruč oko grada. Srbi su odlazili uglavnom prema Srbiji, Hrvati prema Hrvatskoj, Bošnjaci prema trećim zemljama. Obruč oko Sarajeva držali su Srbi koji su slijedili Miloševića i Karadžića. Srpsko građansko vijeće bilo je katalizator opstanka Srba u Sarajevu i politički angažirano na međunarodnoj sceni za cjelovitu i multietničku BiH. Sudbinu ostalih građana u opkoljenom Sarajevu dijelilo je između 30-40 hiljada Srba.

Prema nezvaničnim procjenama, u ovom periodu više civila srpske nacionalnosti na teritoriji koje su okupirale srpske snage u BiH je poginulo u saobraćajnim nesrećama nego od metka jedinica Armije BiH pod komandom Predsjedništva RBiH.

GDJE SU POGRIJEŠILI BILDT I PETRITSCH

Treći, najveći val, bio je od kraja 1995. do početka 1996. godine. Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma dijelovi Sarajeva i okolnih naselja naseljenih samo srpskim stanovništvom: Grbavica, Nedžarići, Ilidža, dio Dobrinje, Rajlovac, Vogošća, Nahorevo... pripali su Federaciji BiH. Ostali su u "Alijinoj državi", govorili su Karadžić i Krajšnik. "Napuštajte i prelazite u RS", bile su njihove instrukcije Srbima sa ovih područja. Mjesec nakon Mirovnog sporazuma bilo je predviđeno da se na ovim prostorima uspostavi administracija FBiH. Carl Bildt, tada visoki predstavnik međunarodne zajednice za BiH, za mjesec dana, a zatim ponovo nešto duže, produžio je ovaj rok (valjda nesvjesno). U tom periodu i u tim naseljima, na kraju, sve je bilo uništeno i spaljeno. Od masovnih paljevina gusti oblaci dima su bili iznad svakog naselja. Karadžićeva vojska i policija imale su dovoljno vremena da istjeraju i posljednjeg Srbina.

Desetine milijardi dolara štete je tada učinjeno premještanjem ili spaljivanjem svih tvornica i proizvodnih pogona, potpunim devastiranjem svih javnih i zdravstvenih ustanova, škola i stambenih objekata i odnošenjem zadnjeg oluka i izbijenog prozora. Otišlo je srpsko stanovništvo, mnogi uplakani, a najveći broj njih se skrasio u regionu Sarajevskog okruga pod administracijom RS-a, odnosno u Lukavicu i na Palama. Ostali su produžili u Banju Luku, Bijeljino, Bratunac..., a manji broj i prema Srbiji. Ako se danas sabere broj srpskog stanovništva u Lukavici, dijelu Dobrinje, na

Palama i okolnim naseljima, vidi se da je to stanovništvo dobrim dijelom pomjereno iz grada u te dijelove sarajevske okoline.

Reintegracija Sarajeva: Srbi napuštaju Grbavicu

RASPRODAJA STANOVA

Četvrti val uslijedio je nakon što je po potpisivanju Mirovnog sporazuma počela rapidna obnova Sarajeva. Milijarde dolara pomoći od prijateljskih zemalja su uložene da ustaklimo grad, popravimo osnovnu infrastrukturu, sve stanove koju su granate sa brda razorile. Predratni stanovnici srpske nacionalnosti su se počeli vraćati, dosta stidljivo, po jedan ili dva člana porodice, preuzeli su ključeve stanova po prijeratnoj pripadnosti stanarskog prava. Nadali smo se naglom povećanju multietničnosti grada. U stanu se po tadašnjim zakonima moralo provesti pet godina prije nego što se stanarsko pravo pretvori u lično vlasništvo. Nažalost, tadašnji visoki predstavnik Wolfgang Petritsch donosi odluku, temeljenu, navodno, na zaštiti prava i pravednosti, da je stanarsko pravo jednako vlasništvu i tada su praktično svi "srpski stanovi" preko noći oglaseni na prodaju. Kupuju ih uglavnom Bošnjaci protjerani sa današnje teritorije BiH koju pokriva entitet RS-a koji su se vratili iz inostranstva i nešto uštedevine ili novac za kupovinu skupili, odnosno pozajmili. Bilo je tu i zamjena za ostavljene kuće u RS-u i drugih aranžmana. Cijene stanova zbog velikog broja bošnjačkih izbjeglica i povratnika su bile visoke za ono vrijeme. Za jedan prodat stan u Sarajevu, uslovno rečeno, "kupovala" su se dva stana: jedan u Banjoj Luci, jedan u predgrađima Beograda. Ko bi odolio takvim prilikama ako tada u Sarajevu nije bilo posla na pomolu za bilo koga, a ne samo za Srbe koji se vraćaju. Sarajevo je tada trajno ostalo bez desetina hiljada Srba koji su tu živjeli godinama. Neki bi umjesto vala nazvali ovaj proces postdejtonskim "prilagođavanjima".

Sve naprijed rečeno je analiza odlaska Srba iz Sarajeva neposredno prije opsade, u toku opsade i nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma.

Za ukupno sagledavanje procesa i posljedica opsade Sarajeva neophodno je ukazati i na sljedeće činjenice i aktivnosti:

Srpsko građansko vijeće - Pokret za ravnopravnost odigralo je veoma važnu ulogu u očuvanju multietničnosti Sarajeva jer je bilo stabilizator prilika u ratu. Njegovi osnivači i lideri: akademik Ljubomir Berberović, prof. dr. Mirko Pejanović, Dragutin Kosovac i drugi ogradili su se od tadašnjih srpskih lidera na čelu sa Miloševićem, Karadžićem i drugima, naglašavajući prolaznost zla i povratak toleranciji i suživotu. Mnogi Srbi u opkoljenom Sarajevu (30-40 hiljada) vidjeli su u ovom vijeću potporu u svakom pogledu. Zajedno sa Hrvatskim narodnim vijećem bilo je važna politička potpora za odbranu cjelovitosti BiH.

NAŠE ARGUMENTE JE POTVRDIO HAAG

U Sarajevu nije bilo logora jer smo poštovali zakone i propise i trudili se da u ničemu ne sličimo ili oponašamo agresore. Multietničko Predsjedništvo BiH trudilo se da zatvori (a ne logori, kako ih velikosrpska propaganda želi preimenovati) koji su postojali na teritoriji pod kontrolom ABiH funkcionišu u skladu sa zakonskom regulativom. Pritom svi zapaženi propusti su sankcionisani, a učinjene greške ne zastarijevaju.

Dakle, sasvim je jasno da ne postoje tri istine o agresiji na BiH. Postoji samo jedna. Nju znamo mi, multietničko ratno Predsjedništvo RBiH, koji smo se suprotstavili agresiji i organizirali odbranu. No, mnogi međunarodni zvaničnici i institucije izbjegavaju da znaju istinu jer ona povlači i međunarodnu odgovornost. U Bosni se desio genocid. Nama je onemogućeno da budemo pobjednici jer nam je i međunarodna zajednica embargom na oružje vezala ruke. Zbog toga svi će pisati svoju historiju, i mi (žrtve) i oni (agesori). Na našu sreću, ta prava istina je dijelom pokrivena haškim presudama i dokumentima i tu nam istinu, mada nepotpunu, dakle hašku istinu, ne mogu osporiti.

ZLOUPOTREBA MLADE GENERACIJE

Dužnost nam je pokrenuti odgovornost institucija RS-a i Srbije za opsadu Sarajeva i šire. Odgovorni nisu samo pojedinci (Milošević, Karadžić, Mladić, Krajišnik, Plavšić, nekoliko generala), odgovorne su i institucije nasilne tvorevine RS-a i institucije Srbije (vojna struktura, policijske strukture, predstavnici lokalne vlasti...). Treba pokrenuti tužbe protiv ovih institucija. One svoju odgovornost u kontinuitetu pokušavaju, a naročito nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma, prenositi dalje i dijeliti sa generacijama koje nisu ni rođene u ratu. Uče ih da skandiraju "Nož-žica-Srebrenica". Primjerice radi, koji je to poslanik SDS-a u Skupštini RS-a osudio etničko čišćenje i genocid u ratnom periodu? Naprotiv, veliki broj ljudi je u njemu indirektno učestvovao. Ratna politika ovih institucija je nastavljena i nakon rata. Ne samo da ne

priznaju zločine već vaspitavaju mlade generacije da se njihovom djelima ponose. U suštini, oni svoju odgovornost u strahu od konačne pravde dijele i prenose na široke mase naroda - nadajući se da ćemo upasti u grešku i kolektivno optužiti jedan narod za genocid.

Mi ne optužujemo srpski narod i upravo se moramo fokusirati na te institucije koje su, pored zločina koje su organizirale i podržale, nametnule šutnju tom narodu, pa on danas ne smije pogledati nijedan strani film koji direktno ili indirektno govori kako je RS stvarana. Ne žele da mlade generacije Srba vide u slici i riječi dokumenata, niti verzije istih, o etničkom čišćenju i genocidu.

Da zaključim. BiH je priznata od međunarodne zajednice kao nezavisna država 6. aprila 1992. Rat u BiH počeo je 6. aprila 1992. godine (ovo je rasprostranjeno prihvaćen datum početka rata, mada su paravojne srbijanske jedinice uz pomoć JNA već 1. aprila počele napad i masakre u Bijeljini). Od tada pa do 3. maja 1992. snage JNA su okupirale (zauzimanjem teritorija i prepuštanjem istih paravojnim jedinicama iz Srbije i dobrovoljaca SDS-a) istočnu Bosnu i napravile koridor duž rijeke Save na sjeveru i na jugu na pravcu Trebinje - Ljubinje - Mostar. Do tada je sa tih teritorija prognozirano blizu 400 hiljada nesrpskog stanovništva (uglavnom Bošnjaka) i počinjeni masovni zločini u skoro svim okupiranim mjestima. Pokušaj isturanja 3. maja kao početka rata u BiH događajem u Dobrovoljačkoj ulici, od rukovodstva Srbije preko njihovog "nezavisnog" tužilaštva predvođenog Vladimirom Vukčevićem, zadnji je pokušaj falsifikovanja datuma početka agresije na BiH.

KOLIKO JE SRBA POGINULO U OPSADI SARAJEVA?

Pitanje koliko je Srba poginulo u ratu 1992-95. u opsadi Sarajeva je izvor velikih propagandnih napora RS-a i Srbije. Preko 11.000 stanovnika Sarajeva poginulo je od granata ispaljenih sa položaja Miloševićevih i Karadžićevih vojnika sa okolnih brda, od toga približno 2.000 djece. Nacionalna struktura poginulih je približno proporcionalna sastavu stanovništva u toku rata u opkoljenom Sarajevu. Granate nisu birale nacionalnost. "Udri po Velušićima - tamo nema srpskog življa", bila je komanda zapovjednika agresorskih vojnika, kao jedina utjeha Srbima koji nisu napustili svoje Sarajevo. A šta je sa 5.000 hiljada Srba civila koji su "stradali" u toku rata u Sarajevu, pitaju se propagandisti velikosrpskih ideja? Odgovor su sami dali. To je onih istih 5.000 srpskih vojnika koji su u okviru Sarajevsko - romanijskog korpusa i drugih jedinica agresora, uključujući volontere iz Rusije i Grčke, napadali Sarajevo i poginuli na linijama opsade od vatre boraca ABiH koji su branili Sarajevo. Kako je nedavno (kraj februara 2012. godine) prikazala televizija RTRS-a, oko 4.000 (četiri hiljade) ovih vojnika su sahranjene na centralnom groblju na Sokocu, ruski dobrovoljci i drugi na groblju u Lukavici, Palama, a neki su vraćeni u rodna mjesta u Srbiju. Dakle, to je tih 5.000 (pet hiljada) Srba koje propaganda iz RS entiteta nastoji, lažima serviranim za neupućene, prikazati kao "civile" koji su ubijeni u Sarajevu. Nadam se da će historičari osvjetliti ove činjenice, kao i metode propagande velikosrpske mašinerije.

Srpsko konsultaciono vijeće i predstavnici međunarodne zajednice u opsjednutom Sarajevu 1992.-1993.

ZASLUŽNI ZA ODBRANU I OČUVANJE MULTIETNIČKE, MULTIKULTURNE I MULTIRELIGIJSKE PRIRODE GRADA

Multinacionalna struktura sarajevskog otpora agresiji predstavljala je bitan element ratnog napora grada i cijele zemlje. Manifestacije takvog karaktera odbrane Sarajeva imale su neprocjenjiv značaj za sliku i značenje ukupnog karaktera rata u Bosni i Hercegovini. Kako piše Mirko Pejanović u studiji „Uloga Sarajeva u odbrani multietničnosti i državnosti BiH“, koja se nalazi u zborniku njegovih radova objavljenih pod zajedničkim naslovom „Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH“: „U svom socijalnom i urbanom razvoju Sarajevo je imalo jednu istorijsku posebnost. Ova posebnost se ispoljava u tome što je demografska struktura Sarajeva kroz više vijekova oblikovana kao višenacionalna. Zapravo, grad Sarajevo se u svom demografskom i socijalnom razvoju afirmisao kao multietnička, multikulturalna i multireligijska zajednica.“¹

Iz ovog aspekta, aktivnosti sarajevskih Srba zauzimaju u istoriji rata 1992-1995. sasvim originalno i specifično mjesto. Početkom ljeta 1992. godine sastao se Forum građana srpske nacionalnosti, koji je javno osudio oružanu agresiju, beligerentnu politiku SDS i njene segregacionističke projekte². Duh tog foruma sjajno je anticipiran člankom Brace Kosovca u „Oslobođenju“ od maja 1992, u kojem stoji: „Agresivna politika SDS-a, a poslije Bijeljine, Foče, Višegrada, Zvornika, Mostara i Sarajeva možemo slobodno reći zločinačka, duboko je suprotna interesima srpskog naroda u BiH“³.

1 M. Pejanović: Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH. TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2012; str. 61.

2 V. Droca: Opredijeljeni za jedinstvenu i suverenu BiH – Institucionalno organizovanje Srba u vrijeme posljednjeg rata. „Glas antifašista“, god. VIII, broj 33-34, str. 32-34; Sarajevo, januar 2005.

3 D. Kosovac: Genocid nad Srbima. „Oslobođenje“, 2. maj 1992., str. 2.

U punom kontinuitetu sa ovim nastupima i stavovima, kao i sa Platformom Predsjedništva BiH od 26. juna 1992, osnovano je 8. aprila 1993. Srpsko konsultaciono vijeće. To je bio epilog „ideje koju je oblikovala grupa intelektualaca u Sarajevu“, kako piše Mirko Pejanović u predgovoru za ediciju „Bosno i mi smo tvoj narod“⁴. SKV nastaje u odgovor na jasno ukazanu potrebu za kontinuiranom formom djelovanja u aktuelnim teškim prilikama kakve su vladale u gradu i u zemlji.⁵ O prirodi Vijeća najbolje govori sam pridjev „konsultaciono“. Radilo se o okupljanju ljudi sa imenima i prezimenima, koji hoće da raspravljaju između sebe i sa svakim drugim zainteresovanim, radi donošenja stavova i zaključaka o aktuelnim pitanjima društvene situacije. Osnivačkom sastanku prisustvovali su većinom nosioci funkcija u različitim društvenim, političkim, profesionalnim, kulturnim i sportskim organizacijama sa sjedištem u Sarajevu. Prema zabilješci sa osnivačkog skupa⁶, među osnivačima su bili: novinar Rajko Živković, prof. dr. Nikola Kovač, historičar dr. Drago Borovčanin, akademik Ljubomir Berberović, dr. Đorđe Zarić, Dragutin Kosovac, protojerej Krstan Bijeljac, bivši gradonačelnik Sarajeva i predsjednik Gradskog odbora SUBNOR Vaso Radić, književnik Dragan Janjić, književnik Gavriilo Grahovac, predsjednik Advokatske komore BiH Žarko Bulić, predsjednik Narodne tehnike BiH Zdravko Petrović, poslanik Skupštine RBiH Boro Bjelobrk, ekonomista Radenko Bogdanović, direktor Stranke reformista Ljubiša Marković, član Predsjedništva LBO dr. Omiljen Slijepčević, prvak teatra Dragan Jovičić, Mr. Ing. Milan Stević, Krsto Stjepanović, član Olimpijskog komiteta BiH profesor Dako Radošević, pjesnik Goran Simić. Zaključeno je da će se Vijeće sastajati jednom sedmično (što je u skladu sa objektivnim prilikama i ostvarivano). Manji broj članova Vijeća izabran je u takozvani „Izvršni dio“ SKV, sa zadatkom češćeg, po mogućnosti redovnog sastajanja.⁷ Osnivački skup je donio kratku listu opštih ciljeva i načelni radni program. Desetak godina kasnije će o učesnicima prvog sastanka SKV biti rečeno da predstavljaju „najuglednije građane srpskog naroda“, koji se „javno i odlučno distanciraju od politike SDS“.⁸ SKV je pred predstavnicim međunarodne zajednice često podvlačilo neophodnost da se u tekuće pregovore o budućnosti BiH uključe „glas i volja onih Srba koji se izjašnjavaju za zajedničku državu“ (Lj. Berberović 1994., str. 8), a pretežno žive na područjima pod kontrolom legalne vlade RBiH. Nažalost, strani faktor se bavio prvenstveno zaustavljanjem rata, a to je značilo – podcjenjivanje svakog „nenaoružanog argumenta“, o čemu opširno govori jedan letak inostranog porijekla⁹ o karakteru i djelovanju SKV.

4 M. Pejanović: Predgovor. Zbornik „Bosno i mi smo tvoj narod“ (urednik Miloš Božić). Srpsko građansko vijeće Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2004.

5 Š. Hođić: Sve je moguće – Susreti i razgovori (M. Pejanović: Godine borbe za multietničku Bosnu, str. 338-342), DES doo, Sarajevo, 2010.

6 Lj. Berberović: Srpsko konsultaciono vijeće u Sarajevu 1993-1994. Srpsko građansko vijeće – Pokret za ravnopravnost u BiH, Sarajevo, 2008.; str. 92.

7 Lj. Berberović, op. cit., str. ista.

8 A. Tanović: Patriotizam i solidarnost. „Dijalog“, broj 2, str. 189-192, 2004.

9 Lj. Berberović, op. cit., str.

*

Od samog svog osnutka SKV uspostavlja kontakte sa mnogim istaknutim stranim akterima u pregovaračkim procesima oko suzbijanja oružanih sukoba. Predstavnicima SKV učestvovali su u razgovorima koji su vođeni sa izaslanicima međunarodne zajednice, o problemima uspostavljanja mira u BiH. Kontakti SKV imaju posebno mjesto u nastojanjima da svijet stekne što tačniju sliku aktuelnog stanja i aktuelnih problema u Bosni i Hercegovini.

Grupa od desetak zapadnoevropskih i američkih novinara došla je 12. aprila 1993. u prostoriju gdje se upravo završavala prva redovna sjednica izvršnog dijela SKV. Živo su se interesovali za opredjeljenja, program i aktivnosti SKV. Sa ovom grupom stranih izvještača razgovarali su predsjednik (Lj. Berberović) i potpredsjednik Vijeća (Ž. Bulić); to je bio prvi izlazak SKV na međunarodne puteve sredstava javnog informisanja. Međutim, tragovi ove „konferencije za štampu“ u stranim glasilima nisu bili pronađeni.

Samo nekoliko dana po osnivanju SKV započeo je niz dodira SKV sa službenim predstavnicima međunarodne zajednice. Novoimenovani američki posrednik u pregovorima o Bosni i Hercegovini, specijalni izaslanik predsjednika Klinton (Clinton) - ambasador Redžinald Bartolomju¹⁰ primio je 12. aprila uveče rukovodioce Vijeća. Sa američkim diplomatom razmijenjene su međusobne informacije, poslije sastanka koji je Amerikanac istoga dana imao sa najvišim zvaničnicima RBiH. U prvu posjetu BiH Bartolomju je stigao ubrzo nakon dugog razgovora sa ruskim ministrom spoljnjih poslova Kozirjev¹¹, 12. februara u Moskvi.¹² Tom prilikom se Kozirjev upoznao sa ocjenom Klintonove administracije da je dotadašnje rukovanje bosanskohercegovačkom krizom bilo „oklijevajuće i nespretno“. Bartolomju i Kozirjev su se saglasili da dvije velesile pojačaju napor kako bi bio postignut „pravedan i uravnotežen sporazum radi prekida etničkog rata“. Tako su Amerika i Rusija učinile prvi korak ka intenzivnijem i ambicioznijem prisustvu u međunarodnim nastojanjima da se popravi stanje u BiH. Domaći politički krugovi su bili svjesni važnosti ove kadrovske promjene u američkoj diplomatiji – dolazak Bartolomjua u Sarajevo pozdravljen je u „Oslobođenju“ naslovom „Vrijeme za finale“¹³. Očekivanja ipak nisu bila ispunjena i rat se produžio još tri duge godine. Uostalom, Bartolomju je vrlo brzo premješten na dužnost ambasadora SAD u Rim i tako završio svoj kratki angažman u mirovnim nastojanjima oko Bosne i Hercegovine.

10 Reginald Bartholomew, podsekretar u američkom Ministarstvu vanjskih poslova. Od 5. maja 1992. bio stalni predstavnik SAD pri Vijeću NATO, a kasnije 1993. postavljen za ambasadora u Italiji.

11 Kozirjev (Andrej Vladimirovič Kozjrev), profesionalni diplomata, ministar 1991-1996. U donjem domu ruskog parlamenta (Duma) javno je optužen da nije dovoljno podržavao bosanske Srbe, što je, možda, utjecalo na njegovu smjenu.

12 G. Kramer: U.S. envoy to plead for peace in Bosnia. Weekend, No 10&11, April 1993.; p 6B.

13 „Oslobođenje“, 13. april 1993.

Već 18. aprila delegacija SKV imala je dug susret sa grupom parlamentaraca Ruske federacije, koje je predvodio deputat Dume Jevgenij Aršakovič Ambarcumov¹⁴, predsjednik skupštinske komisija za ekonomske i političke odnose sa inostranstvom. U opširnom razgovoru razmijenjena su obavještenja o ratu u BiH, te o odnosima između dviju država. O tome izvještava učesnik sastanka, sekretar SKV Rajko Živković, u "Oslobođenju" od 19. aprila 1993., pod naslovom "Ne podržavamo agresiju"¹⁵. Nakon boravka istih ruskih parlamentaraca u Beogradu, koji je odmah uslijedio, Miroslav Jančić, tadašnji port-parol Ministarstva vanjskih poslova RBiH, daje izjavu ispred SKV kritikujući očigledne razlike u izjavama ruskih delegata u Sarajevu i Beogradu, što je takođe zabilježilo „Oslobođenje“¹⁶. Ova dvoličnost, svakako vezana i za osobu samog šefa delegacije Ambarcumova, koji je doprinio smjenjivanju Kozirjeva sa dužnosti ministra vanjskih poslova (1996), podržavajući u Dumi optužbe na njegov račun zbog „prozapadne orijentacije“ i nedovoljne pomoći bosanskim Srbima.

Kopredsjednici Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, Dejvid Oven¹⁷ i Tornvald Stoltenberg¹⁸, 4. maja 1992. vodili su jednosatni razgovor sa predstavnicima bosanskohercegovačkih građanskih stranaka, u kojem su ispred SKV učestvovali Nikola Kovač i Braco Kosovac. Na tom sastanku je postavljen poznati zahtjev da se političkoj opoziciji omogući udio u organima aktuelne vlasti („trećina vlasti“), o čemu je profesor Kovač, potpredsjednik SKV, dao opširnu izjavu novinarima¹⁹.

Uskoro, krajem juna, predstavnici SKV učestvuju i u seriji razgovora sa grupom ruskih novinara. Gostima su objašnjena opredjeljenja i ciljevi, te prikazane aktivnosti Vijeća, a ekspozu je uslijedila duga, često polemična diskusija. Najvažniji sadržaji prvog susreta objavljeni su u obliku zabilješke u "Oslobođenju"²⁰.

Pored neposrednih kontakata, SKV vodi i dosta intenzivnu korespondenciju, obraćajući se pismenim putem faktorima međunarodne politike i svjetskog javnog mnijenja sa ocjenama i komentarima tekućih mjera i koraka prema Bosni i Hercegovini. Među ovakvim intervencijama može se posebno pomenuti pismo otposlano 23. maja 1993. godine kopredsjednicima mirovne konferencije, gdje se izražava razočarenje zbog jednostranog pristupa autora bosanskohercegovačkoj situaciji, a povodom pojedinih stavova sadržanih u 13 tačaka Vašingtonskog kominikea²¹. U ovom pismu su ukratko izloženi trajni programski stavovi SKV.

14 Ruski (sovjetski) političar i novinar, rođen 1929. godine, član Kongresa narodnih deputata RSFSR (izabran 1990), poslanik u Dumi (izabran 1992), simpatizer politike lijevog centra, ambasador u Meksiku (1994-1999.), svojedobno savjetnik Gorbačova za pitanja reforme vanjsko-političkih službi. Ranije (1959-1963.) bio urednik časopisa „Pitanja mira i socijalizma“, koji je izlazio u Pragu.

15 „Oslobođenje“, 19. april 1993.

16 „Oslobođenje“, 22. april 1993.

17 Baron David A.L. Owen (rođen 1938.), britanski ljekar i političar, član Doma lordova engleskog parlamenta. Ministar vanjskih poslova (1977-1979.) i profesor univerziteta (Liverpool, 1996-2009.).

18 Thornvald Stoltenberg (rođen 1931.), norveški političar, ministar odbrane (1979-1981.) i ministar vanjskih poslova (1990-1993), specijalni predstavnik sekretara OUN za bivšu Jugoslaviju. Pored različitih drugih dužnosti, kasnije je bio predsjednik Crvenog krsta Norveške (1999-2008.).

19 „Oslobođenje“, 6 maj 1993.

20 „Oslobođenje“, 28. juni 1993.

21 „Oslobođenje“, 25. maj 1993.

Daljnje slično pismo upućeno kopredsjednicima prenosi nezadovoljstvo SKV zbog toga što se u djelovanju međunarodne zajednice jasno primjećuju elementi popuštanja tendencijama dezintegracije Bosne i Hercegovine. U pismu koje je poslano 27. jula 1993. kopredsjednicima Ovenu i Stoltenbergu stavljeno je do znanja mišljenje Vijeća u pogledu trenutnog stanja mirovnih pregovora. U ovom pismu, pored ostalog, stoji: „Ni vi ni bosanskohercegovačka državna delegacija nemate mandat za dijeljenje BiH na etničkom principu“, o čemu piše sarajevski publicista Šefko Hodžić u svom feljtonu „Kako je BiH dijeljena na tri republike“²².

Nakon pomenutih susreta i navedene korespondencije, uspostavljeni su brojni kontakti sa drugim funkcionerima svjetskih vlada, praktično sa svih kontinenata, naročito u toku priprema za održavanje Skupštine građana BiH srpske nacionalnosti, koja je održana 27. marta 1994., na kojoj je osnovano Srpsko građansko vijeće, sa Mirkom Pejanovićem na čelu. U tom kontekstu, predstavnici SKV nekoliko puta vode razgovore sa specijalnim izaslanikom predsjednika SAD Čarlsom Redmanom²³. Redman se početkom marta prvi put susreo sa predstavnicima SKV i SPKD „Prosvjeta“, interesujući se za tok pripremanja Skupštine i druga pitanja djelovanja srpskih institucija u Sarajevu. Ovaj susret zabilježen je u dnevniku „Oslobođenje“²⁴ i u prvom broju obnovljenog sarajevskog časopisa „Bosanska vila“, maja 1994.

Prilikom posjeta Sarajevu, sa predstavnicima SKV je kontaktirao i već pomenuti Vitalij Čurkin²⁵, specijalni izaslanik ruskog predsjednika Jeljcina i ruski posrednik u rješavanju bosanskohercegovačke krize²⁶.

Na sjednici SKV od 28. novembra 1993. usvojena je izjava sa zahtjevom da se u mirovnim pregovorima vodi više računa o civilizacijskim standardima i ljudskim pravima u budućoj državi BiH, a manje o teritorijalnim razgraničenjima između aktera sadašnjeg sukoba. Ima mnogo primjera da su ovakva mišljenja SKV dobila odjek i u inostranoj publicistici²⁷.

SKV je posvećivalo posebnu pažnju pitanjima budućeg uređenja grada Sarajeva. U dogovoru sa više drugih domaćih organizacija, sastavljeno je (u ponedjeljak 16. avgusta 1993.) zajedničko pismo, upućeno Mirovnoj konferenciji u Ženevi, kojim se traži da Sarajevo bude organizovano kao nepodijeljen grad i da se trajno osiguraju jednaka ljudska prava za sve građane u svim dijelovima Bosne i Hercegovine²⁸. Na ovom stavu će SKV uporno i neprekidno insistirati u svojim kontaktima sa predstavnicima međunarodne zajednice.

22 „Oslobođenje“, 18. septembar 2004.

23 Charles Edgar Redman (rođen 1943.), diplomata, profesor univerziteta (antropologija, arheologija) i poslovni čovjek (građevinski koncern Bechtel, potpredsjednik od 1996.). Do imenovanja za Klintonovog specijalnog izaslanika bio ambasador SAD u Švedskoj (1989-1992.), a poslije toga u Njemačkoj (1996-1999.). Kasnije je napustio službu u institucijama za spoljne poslove SAD.

24 „Čarls Redman kod Pejanovića“, „Oslobođenje“, 10. mart, 1994.

25 Vitalij Ivanovič Čurkin (rođen 1952.), u to vrijeme zamjenik (1992-1994.) ruskog ministra spoljnjih poslova Kozirjeva. Poslije je bio ambasador u Belgiji i Kanadi, a zatim stalni predstavnik Rusije u Organizaciji Ujedinjenih nacija.

26 M. Pejanović: Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini. „Bosanska knjiga“, Sarajevo, 1999.; str. 253.

27 Ovdje će biti navedena dva primjera, iz Francuske i Švajcarske. (1) P. Garde: Journal de voyage en Bosnie-Herzégovine (pp121-122). La Nuée Bleue, Paris, 1995. (2) J. Vollmer: Dass wir in Bosnien zur Welt gehören. Benzinger Verlag, Solothurn and Düsseldorf, 1995; p 120.

28 Lj. Lucić: Između neba i granata (Sarajevski dnevnik 1992-1995, I dio). „Svjetlo riječi“, Sarajevo-Zagreb, 2005.; str. 162.

*

Sarajevska sredstva informisanja pružala su dosta prostora napisima o opredjeljenju i radu SKV. U tome je svakako prednjačio dnevnik „Oslobođenje“, tako da napisi iz ovog lista predstavljaju najveći dio sačuvane dokumentacije. Vrijedno je naglasiti da se i inostrana javnost na veoma različite načine upoznavala sa opredjeljenjima i akcijama SKV. Za nepunu godinu dana svog postojanja, Srpsko konsultaciono vijeće je steklo brojne inostrane prijatelje i pomagače, a djelovanje SKV dobija i zapažen publicitet u stranim medijima. Informacije o postojanju, radu i stavovima SKV prenosile su višekratno najpoznatije svjetske novinske agencije, tako da su se odgovarajuće vijesti i komentari mogli naći na stranicama mnogih uglednih listova u svijetu (na primjer: Liberation - Pariz, Washington Post - USA, Los Angeles Times - USA, Le Mond - Pariz, Figaro - Pariz, La Repubblica - Rim, Galler Tagblatt - Švajcarska), kao i u brojnim radijskim i televizijskim emisijama²⁹.

Pored brojnih kontakata sa službenim predstavnicima međunarodne zajednice i sa dopisnicima stranih sredstava informisanja, naročito u okviru priprema za skupštinu građana BiH srpske nacionalnosti, SKV uspostavlja veze sa antifašistički i antinacionalistički opredijeljenim nevladinim organizacijama, iz više gradova na nekadašnjim jugoslovenskim prostorima. Mnoge od tih organizacija odazvale su se pozivu SKV da dođu na Skupštinu od 27. marta 1993. u Sarajevu, na koju su uputile ovlaštene predstavnike ili pismene poruke solidarnosti i podrške. Navodimo neke od tih organizacija: Pokret demokratskih sloboda - Pariz, Grupa „Živjeti u Sarajevu“ - Beograd, Multinacionalno udruženje Bosanaca i Hercegovaca - Beograd, Beogradski krug nezavisnih intelektualaca, „Žene u crnom“ - Beograd, Srpski demokratski forum - Zagreb, Društvo bosanskohercegovačkog i slovenskog prijateljstva „Ljiljan“ - Ljubljana, Bosanski forum u Ljubljani, Udruženje srpskih izbjeglica u Češkoj i Mađarskoj - Prag, Udruženje bosanskohercegovačkih izbjeglica - Frankfurt, Zajednica humanitarnih organizacija za pomoć Srbima u BiH - Njujork itd.). SKV je imalo povremenu saradnju i sa znatnim brojem različitih udruženja i organizacija iz zemalja izvan granica nekadašnje Jugoslavije³⁰.

*

Izgleda opravdan i dobro argumentovan opšti zaključak da je Srpsko konsultaciono vijeće, u periodu svog postojanja (april 1993 – mart 1993), steklo nesumnjive i konkretne zasluge za očuvanje i demonstriranje multietničke, multikulturne i multireligijske prirode Sarajeva, kako u političkom životu, tako i u odbrani grada tokom prošlog rata. Nema sumnje da su organizovane aktivnosti sarajevskih Srba pružale važnu potporu odbrani cjelovitosti Bosne i Hercegovine, kao svjedočanstvo reafirmacije tolerantnosti i suživota svih njenih naroda³¹.

29 Lj. Berberović, op. cit. str. 49.

30 Isto, str. 48.

31 E. Ganić: Kako su Srbi otišli iz Sarajeva. „Oslobođenje – Pogledi“, 14. april/travanj 2012, str. 26-28.

PRAVNI I POLITIČKI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA

Rat protiv Bosne i Hercegovine 1992.–1995. godine nije bio običan rat. Srbija koja je bila glavni predvodnik agresije na BiH imala je skoro jednu trećinu svojih sunarodnika u ukupnom broju stanovnika BiH, a oko 29 % od ukupnog broja Sarajlija. Nema sumnje da je ona ozbiljno računala na njih i njihovu podršku u tom ratu. Ta činjenica je sama po sebi otežala ne samo jasnoću vanjsko-političkog položaja BiH, već i blagovremenu pripremljenost Bosne i Hercegovine za odbranu imajući u vidu činjenicu da je do agresije došlo istovremeno kada i međunarodno priznanje njene nezavisnosti i suverenosti. Do tada BiH nije imala pravo da ima svoju vojsku, teritorijalne jedinice su morale predati svoje naoružanje na čuvanje u magacine JNA, a policija se raspala po etničkom kriteriju na srpsku i hrvatsku komponentu.

Međunarodnopravnim priznanjem Bosne i Hercegovine Sarajevo je postalo glavnim gradom međunarodnopravno priznate države i centrom svih državnih institucija koje su imale svoje, ne samo obaveze i dužnosti unutar zemlje, nego i prava i odgovornosti koje je Bosna i Hercegovina imala kao subjekt međunarodnog prava i međudržavnih odnosa, kao nova članica Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.

Pošto je jedan od glavnih ciljeva agresije na BiH bio da se njenom podjelom između Srbije i Hrvatske dovede u pitanje njen teritorijalni integritet i suverenitet, trebalo je Sarajevo učiniti nemogućim za život i normalno funkcioniranje državnih institucija.

Pošto ga nije bilo lahko vojnički osvojiti, trebalo ga je držati u blokadi, uz istovremeno pražnjenje njegove multietničke strukture stanovništva i učiniti ga samo gradom Bošnjaka i time mu oduzeti politički i moralni legitimitet da bude glavnim gradom i srpskog i hrvatskog stanovništva u BiH, a Svijet ubijediti u to kako Sarajevo napuštaju Srbi i Hrvati zbog nemogućnosti da žive sa Bošnjacima. Stoga je Sarajevo moralo ne samo da se brani od fizičkog uništenja njegovih stanovnika, već je moralo da brani i svoj višestoljetni multikonfesionalni i multietnički identitet i time pokaže mogućnost zajedničkog života građana neovisno od njihove vjerske, etničke i rasne pripadnosti. Time je ono branilo ne samo pravo na život svojih građana, već i pravni, politički i moralni legitimitet sebe kao glavnog grada multietničke i

multikonfesionalne strukture Bosne i Hercegovine kao države, i time i kao političke i kulturne zajednice svih nacija i vjera koje stoljećima čine Bosnu i Hercegovinu i njeno društvo povezano sa hiljadama niti njenih građana različitih identiteta koji su živjeli u toleranciji i međusobnom povjerenju.

Politički i pravni značaj odbrane Sarajeva, neovisno od toga koliki je teritorij zemlje agresor okupirao, proizilazi iz činjenice da je njegovom odbranom, s obzirom na genocidni karakter rata, ojačan međunarodni, politički i pravni subjektivitet države Bosne i Hercegovine, a time i legitimitet i legalitet državnih organa koji su rukovodili odbranom zemlje. Državne odluke koje su dolazile iz glavnog grada obavezivale su branitelje cijelog državnog teritorija nastanjenog multietničkim stanovništvom. Primjenom jednakih mjerila za sve građane neovisno kojoj vjeri, etničkoj grupi i rasi pripadali država Bosna i Hercegovina se odgovorno ponašala u skladu sa međunarodnim pravnim standardima na koje se obavezala prije nego što je dobila međunarodno priznanje svoje nezavisnosti i suverenosti.

Državno-pravni i politički značaj odbrane Sarajeva najbolje se može ocijeniti ako se identificiraju ciljevi agresije Srbije, Crne Gore i Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. Na osnovu dosadašnjih istraživanja, smatram da su agresori pred sebe postavili dva cilja: prvi, da se obezvrijedi i poništi državnost i nezavisnost Bosne i Hercegovine kao međunarodno-pravno priznate države i, drugi, da se bosanski muslimani, koji od agresora nisu priznavani kao zaseban politički narod, svedu na zanemarljiv procenat, koji neće predstavljati ozbiljan politički faktor, već jednu folklornu činjenicu. Za prvo vrijeme za muslimane koji bi preživjeli genocid je bilo rezervirano nekoliko malih enklava u kojima bi kao u getima bili jedno vrijeme tolerirani, a potom raseljeni. Slijedom tog agresorskog projekta u tu svrhu je trebalo da posluži u maju 1993. godine ustanovljivanje od strane UN šest zaštićenih zona: Sarajevo, Goražde, Žepa, Srebrenica, Bihać i Tuzla.

Otuda je rat protiv Bosne i Hercegovine bio, dakle, nešto više i po sadržaju šire, nego što obuhvata teorijski pojam agresije u međunarodnom pravu. Po međunarodnom pravu okupacija određenog teritorija izvršena agresijom na jednu državu obavezuje okupatora da na prostoru koji je okupirao brine o uslovima života stanovništva i stvara uslove za njegovo preživljavanje. Međutim, on je stanovništvo ubijao, raseljavao i držao u logorima. S obzirom na ciljeve agresije može se reći da je to bio totalni rat ne samo protiv Bosne i Hercegovine kao države već i kao geopolitičkog prostora, pod tim imenom, s obzirom na nazive paradržavnih tvorevina stvorenih na njoj teritoriji, kao i rat protiv njegovog stanovništva, dakle genocidni rat, a ne prosto proširenje svoga teritorija.

S obzirom na nacionalno mješovitu strukturu stanovništva u Bosni i Hercegovini, da u njoj pored Bošnjaka žive i Srbi i Hrvati, a da su agresiju izvršile Srbija, Crna Gora i Hrvatska, s ciljem da od bosanske teritorije prave veliku Srbiju, Crnu Goru i Hrvatsku, u toj namjeri mobilizirali su najveći broj svojih sunarodnika u Bosni i Hercegovini, stvorivši kvislinske paradržavne tvorevine, da se i sami uključe u velikodržavne projekte stvarajući lažnu predstavu kao da je riječ o građanskom ratu, a ne agresiji.

Jedina ispravna strategija organiziranog otpora toj agresiji bila je odbrana cjelovitosti međunarodno-pravno priznatog bosanskohercegovačkog državnog teritorija; odbrana višestoljetne tradicije suživota pripadnika različitih etničkih zajednica i odbrana tradicije tolerancije među pripadnicima različitih religija na ovom prostoru. Pošto je ta strategija bila kompatibilna međunarodno-pravno usvojenim normama kojima su se rukovodile UN, Evropska unija, OSCE i druge međunarodne organizacije, a podržavalo svjetsko javno mnijenje i, ako se tome, kao primarno, doda na temelju međunarodnog prava organizirani legitimni otpor države i stanovništva Bosne i Hercegovine, agresori nisu uspjeli ostvariti svoje ratne ciljeve, ali su počinili najteže zločine u Evropi poslije Drugog svjetskog rata, uključujući i genocid u Srebrenici, što je potvrđeno i presudom Međunarodnog suda pravde u Hagu.

Odbrana Bosne i Hercegovine sudbinski je bila povezana sa odbranom Sarajeva. S obzirom na genocidni karakter agresije da se uništi muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini i na homogenizaciju srpskog i hrvatskog stanovništva na okupiranim teritorijama koje je kontrolirala srpska i hrvatska vojska, bilo je bitno odbraniti mogućnost zajedničkog života Bošnjaka, Srba i Hrvata i time pred svjetskim javnim mnijenjem pobiti osnovnu agresorsku propagandnu parolu nemogućnosti njihovog zajedničkog života. Zato je bilo značajno odbraniti Sarajevo koje je za vrijeme agresije bilo ogledalo za svijet kojim je ta ideja i praktično odbranjena. Tome je pomogla i činjenica da su državni organi BiH, koji su rukovodili odbranom države, to činili iz Sarajeva pod brutalnom opsadom koja je trajala do posljednjeg dana rata u BiH. S obzirom na genocidni karakter rata protiv BiH i etničku homogenizaciju okupirane teritorije i sa etničkim predznakom paradržavnih tvorevina, pitanje je da li bi se Bosna i Hercegovina očuvala kao država i kao multietničko i multikonfesionalno društvo da je nekim slučajem Sarajevo bilo okupirano od srpske vojske. Razumije se, ovom prilikom nemam vremena za širu elaboraciju ovog pitanja i da nagađam šta bi bilo kad bi bilo. Ali ono iza čega sigurno mogu stajati i tvrditi i bez šire elaboracije: da je očuvanje slobodnog Sarajeva (sa svim onim što ono predstavlja samim sobom i u sebi, u odbrani onih vrijednosti u njemu koje znače istovremeno i više nego prosjek vrijednosti koje čine društveno biće Bosne i Hercegovine), presudno pomoglo da agresor ne uspije ostvariti svoje ciljeve - podjelu Bosne i Hercegovine i njeno uništenje kao suverene i nezavisne države. Jer je Sarajevo predstavljalo ogledalo onoga što Bosna stvarno jeste i što nosi u svome višestoljetnom biću i što je na tragu savremenih evropskih integracionih procesa.

Odbranjeno Sarajevo presudno je pomoglo da se nađe pravno i političko rješenje za Bosnu i Hercegovinu, kojim joj je priznat državno-pravni kontinuitet u neizmjenjenim granicama s kojim je dobila međunarodno priznanje 1992. godine, članstvo u UN i drugim međunarodnim organizacijama i sa institucionalnom unutrašnjom državnom strukturom kojom se BiH mogla nastaviti legitimirati kao jedini međunarodno-pravni subjekt.

Prof. dr. Vlatko DOLEČEK

PRIMJER INTELEKTUALNOG OTPORA AGRESIJI

Asocijacija nezavisnih intelektualaca KRUG 99 osnovana je svega nekoliko mjeseci nakon početka agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992. godine. Sarajevo je već bilo u potpunoj blokadi i izloženo svakodnevnom neprekidnom granatiranju, uništavanju cjelokupnog urbanog gradskog područja i brutalnom ubijanju njegovog stanovništva. Opsada i uništavanje trajali su više od 1.200 dana. Mala grupa sarajevskih intelektualaca, koji su odlučili da ne napuštaju svoj grad, počela se sastajati u podrumskim prostorijama nezavisne i tada veoma popularne lokalne radio-stanice Studio 99, sa namjerom da razradi strategiju i modalitete svog intelektualnog otpora agresiji i nacionalizmu.

Veoma brzo usaglašeni su osnovni principi i pravci djelovanja, kao i temeljna načela koja su izražavala želju i odlučnost da se Bosna i Hercegovina sačuva kao cjelovita, nezavisna i suverena država, uređena na principima građanske demokratije, u njenim povjesnim geopolitičkim granicama, priznatim od međunarodne zajednice. U osnove tako uređene demokratske, sekularne, građanske, veoma decentralizovane države treba da bude ugrađena i ostvorena ideja slobodnog i otvorenog civilnog društva jednakopravnih građana-pojedinaca, nezavisno od njihovih posebnih političkih, socijalnih, vjerskih, nacionalnih i kulturnih identiteta, ostvorena kroz konkretnu i potpunu ustavnu i zakonsku garanciju svih temeljnih ljudskih prava i sloboda. Stav osnivača i prvih članova KRUGA 99 bio je da na tim osnovama moguće obnoviti multinacionalno, multireligijsko i multikulturalno biće Bosne i Hercegovine i viševjekovnu tradiciju i bogatstvo zajedničkog života u toleranciji i poštivanju različitosti i posebnosti svake etničke skupine na ovom tlu. To je ujedno i jedini efikasan način da se pobijedi nacionalizam, nepovjerenje među ljudima i spriječi podjela Bosne i Hercegovine.

Na takvim idejama nastao je KRUG 99, asocijacija nezavisnih intelektualaca, kao vanstranačko nevladino udruženje građana. Multinacionalni sastav KRUGA 99 i slobodno ispoljavanje nacionalnih, vjerskih i političkih osjećanja njegovih članova praktično je dokaz mogućnosti zajedničkog života, tolerancije i međusobnog uvažavanja. Zbog toga je KRUG 99 vrlo brzo sticao sve više članova i simpatizera. Sve njih ujedinjuje i obavezuje vizija slobode i jednakopravnosti njenih građana i mira kao njihovog najvišeg ideala. Nacionalizam, šovinizam, politički i vjerski fanatizam,

socijalna nepravda, bilo koji oblik diskriminacije pojedinaca i grupa, kao i svaki, naročito kulturni izolacionizam nespojivi su sa načelima ljudskih prava i sloboda, a to znači i sa načelima KRUGA 99.

Unapređivanje mira, organizovanje Bosne i Hercegovine kao demokratske pravne države svih njenih naroda i jednakopravnih građana i demokratsko uspostavljanje i organizovanje civilnog društva bili su osnovni i neposredni ciljevi KRUGA 99. Kroz različite oblike zajedničkih intelektualnih aktivnosti ili individualnom djelatnošću svojih članova KRUG 99 praktično je pomagao očuvanju i obnovi multietničkog i multikulturalnog života. Zalažući se za takvu državu Bosnu i Hercegovinu članovi KRUGA 99 zalagali su se i za Sarajevo kao njen glavni grad, zato što je multietnički, multireligijski i multikulturalni grad Sarajevo uvijek bio primjer srećnog susreta i skladnog zajedništva različitih nacija, vjera i kultura. Jedan od primarnih ciljeva blokade i uništavanja Sarajeva bio je uništenje svih tragova zajedničkog života. Da bi se to postiglo Sarajevu je bila namijenjena sudbina etnički podjeljenog grada, što bi značilo ne samo konačnu smrt Sarajeva, nego i kraj multinacionalne Bosne i Hercegovine.

Prve i najdublje kontakte osim u Sarajevu sa Srpskim građanskim vijećem, KRUG 99 uspostavio je sa Forumom građana Tuzle i Beogradskim krugom, ali se kroz konatke i posjete saradnja razvila i sa intelektualnim krugovima demokratskog opredjeljena iz Banja Luke, Mostara, Bihaća i mnogih drugih gradova BiH, kao i Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Slovenije. Sa Forumom građana Tuzle iniciran je i uspješno realizovan projekat Građanski alternativni parlament - pokret građanske inicijative u BiH, u formi udruženja (asocijacije) građana pojedinaca, nevladinih i nestranačkih organizacija i civilnih aktera Bosne i Herecegovine, kao izraz potrebe da se koordiniraju i usaglašavaju aktivnosti i inicijative za uspostavljanje institucija parlamentarne demokratije i civilnog društva. KRUG 99 je aktivno surađivao sa mnogobrojnim domaćim i inostranim nevladinim organizacijama, asocijacijama i institucijama u BiH i državama bivše Jugoslavije, kao i sa mnogim najvišim institucijama međunarodne zajednice.

Posebno intenzivne kontakte i međusobne posjete KRUG 99 ostvarivao je sa intelektualcima iz, Švicarske, Francuske, Njemačke, Belgije, Holandije, Danske, Švedske, Norveške, Italije i mnogih drugih zemalja. Članovi KRUGA 99 pojedinačno i kolektivno bili su gosti mnogih institucija i udruženja u Parizu, Beču, Briselu, Grazu, Ženevi, Pragu, Helsinkiju, Rimu i mnogim drugim gradovima Evrope.

U KRUGU 99 u toku rata i u danima neposredno poslije djelovalo je više od 150 eminentnih ličnosti naučnog, kulturnog, umjetničkog i javnog života, među kojima su bilo članova Akademija nauka BiH, pisaca, novinara, slikara, filmskih reditelja, ljevakara, ekonomista, pravnika, pozorišnih umjetnika, teologa, muzičara, humanista i drugih ličnosti. Među članovima KRUGA 99 bili su i intelektualci drugih država, koji žive i djeluju, kao istaknuti članovi, u Rimu, Parizu, Beču, Londonu, Briselu, Sofiji, Njujorku, Helsinkiju, Ljubljani, Beogradu, Rovinju, Zagrebu i drugim gradovima Evrope i bivše Jugoslavije.

Asocijacija nezavisnih intelektualaca KRUG 99, zajedno sa Srpskim građanskim vijećem, Vijećem kongresa bošnjačkih intelektualaca i Hrvatskim narodnim vijećem, dvije godine je bila aktivna u procesu obezbjeđivanja jednakopravnosti svih konstitutivnih naroda na čitavoj teritoriji BiH, što je rezultiralo donošenjem poznate odluke Ustavnog suda BiH.

Za uspješan rad naše Asocijacije dugujemo zahvalnost mnogim fondacijama i asocijacijama koje su nas podržavale. Među onima koje moramo posebno pomenuti je Fondacija Heinrich Boll, regionalni ured u Sarajevu.

KRUG 99 je za svoje djelovanje primio više međunarodnih nagrada i priznanja, među kojima se posebno ističu: Nagrada Fondacije Olof Palme (Stokholm), Nagrada Fondacije kralja Boudouina (Brisel) i Nagrada Fondacije Alberto Moravia (Rim).

O SAUČESNIČKOJ ODGOVORNOSTI DELA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Spektar konkretnih saučesništava i odgovornosti dela međunarodne zajednice, za ratove i ratne zločine počinjene u postjugoslovenskim zemljama 1990-ih, posebno u Sarajevu i Bosni i Hercegovini 1992-1995., veoma je širok i raznorodan. Izrada koliko-toliko iscrpnog spiska ovih saučesništava i odgovornosti, ostaje zadatak odgovarajućih specijalista i subspecijalista. U ovom radu, međutim, ja navodim samo tri karakteristična primera. Izbor ovih primera nije slučajan nego nameran. Sva tri primera tiču se stradanja Bosne i Hercegovine i Sarajeva 1992.-1995. I to tako što prvi primer pripada početku, drugi vrhuncu, a treći vremenu posle rečenih stradanja, ratova i ratnih zločina.

ŽRTVE OČEKUJU BEZUSLOVNO ZADOVOLJENJE I RPAVDU

Primer s početka postjugoslovenske, bosanskohercegovačke i sarajevske tragedije, koji sam izabrao za potrebe ovog rada, predstavlja UN embargo odnosno zabrana uvoza oružja za zemlje ovog regiona iz 1991. Još u vreme uvođenja ovog embarga, njegovi domaći i međunarodni kritičari okvalifikovali su ga kao jednu vrstu realpolitičkog „green light“ (zelenog svetla) za Miloševićev i Tuđmanov „blietzkrieg“ (munjeviti rat) protiv tek proglašene i međunarodno priznate Bosne i Hercegovine. Celokupni dalji tok i ishod agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995. u potpunosti su potvrdili ovakve kritike i kvalifikacije. Razlog je sasvim jednostavan. Da bi ovaj razlog razumeli uopšte ne morate biti specijalist za vojna pitanja. U odnosu na snage Bosne i Hercegovine, Miloševićeve i Tuđmanove snage, vojske i paravojske, na samom početku sukoba, bile su već toliko oružano nadmoćne, da je UN embargo na uvoz oružja, samo zamrznuo postojeće stanje. Na taj način, negirao je neprikosnoveno pravo Bosne i Hercegovine na odbranu od spoljne agresije, i odlučujuće opredelio dalji, za Bosnu i Hercegovinu, krajnje nepovoljni tok i ishod, sukoba koji je počeo. Moguće je da svi koji su učestvovali u donošenju ovog embarga nisu imali baš takve ideje i namere, moguće je da su neki od njih iskreno verovali, da ovaj embargo treba da spreči eskalaciju i prelivanje sukoba, kako je glasilo inicijalno i oficijelno obrazloženje. To može da umanja, ali ne i da isključi svaku njihovu odgovornost. Ovde se treba setiti ona četiri stepena vinosti, među kojima su i ona dva

(naj)blaža, svesni i nesvesni nehat. Ali se pri tome ni jednog jedinog momenta ne sme smetnuti s uma ni činjenica da je saučesnička odgovornost dela međunarodne zajednice za najteža krivična dela, kao što su ratni zločini, zločini protiv civilnog stanovništva i zločin genocida, čak i kada je ta odgovornost realtivno (naj)blaža, kao u slučaju nesvesnog nehata, opet, veoma, veoma velika i teška.

Primer s vrhunca sukoba i zločina u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. jeste primer saučesničke odgovornosti dela međunarodne zajednice za najveći zločin genocida, počinjen nad Bošnjacima/Muslimanima u Srebrenici 1995., te u Bosni i Hercegovini i drugim postjugoslovenskim zemljama 1992.-1995. Neposredna odgovornost onog odreda Holandije u okviru UN snaga, za masakr u „zaštićenoj zoni“ Srebrenici jula 1992., o kojoj je do danas bilo najviše reči, samo je vrh ledenog brega. Broj odgovornih za ovaj zločin, kao i stepen njihove odgovornosti, mnogo je veći. Uz najveću i najdirektniju odgovornost Miloševićevih i Kardžićevih vojski i paravojski, ovde svakako spada i manja ili veća, direktna ili indirektna, diskretna ili zatamnjena odgovornost velikih sila. I to kako za određena činjenja, tako, ne manje, i za određena nečinjenja. I za različite oblike odnosno stepene vinosti. Odgovarajuća kritička istraživanja o ovome već su objavljena, ali je najveći deo ove materije, i dalje obavijen „zaverom ćutanja“ i tako će, verovatno, ostati dok god su oni koji su odgovorni, i dalje na vlasti.

Treći je primer iz našeg vremena, dakle nakon završenih sukoba i ratova, i sastoji se u onome što se u anglosaksonskom pravu najčešće naziva opstrukcijom pravde, a što se, još preciznije, može nazvati i produženim nekažnjavanjem, kao oblikom produžavanja ovih zločina. Zloupotreba vlasti u smislu rečene opstrukcije pravde, od strane onih koji su odgovorni, a i dalje su na vlasti, ili blizu nje, i ovde je glavni razlog. Ovaj razlog karakteriše većinu postjugoslovenskih zemalja, čak i dvadeset godina posle raspada SFRJ, ratova i zločina 1990-ih, ali ovaj razlog, na žalost, možemo pronaći, i u određenim političkim uticajima moćnih međunarodnih faktora, čak i na neke od najznačajnijih odluka, nekih, pa i najviših i najuglednijih međunarodnih sudskih instanci. Ovo poslednje svakako važi za presudu Međunarodnog suda pravde u Hagu iz 2007., po tužbi za genocid, koji je Bosna i Hercegovina podigla protiv Miloševićeve Srbije i Crne Gore. Ovom presudom genocid nad Bošnjacima/Muslimanima je, doduše, potvrđen, ali u krajnje redukovanom i iskrivljenom obliku, tako što je ograničen na masakr u Srebrenici 1995., i na RS/VRS, odnosno na snage Radovana Karadžića i Ratka Mladića, uz gotovo izbrisanu odgovornost Miloševićeve Srbije i Crne Gore, samo za nesprečavanje, te nekažnjavanje zločina genocida. Primer presude Međunarodnog suda pravde u Hagu iz 2007. samo je jedan u dugom nizu međunarodnih akata opstrukcije pravde, ali sam upravo ovaj primer namerno izdvojio i naglasio zbog toga što je on psihološki najteži, jer dolazi od institucije od koje većina ljudi, posebno žrtvi, očekuje bezuslovno zadovoljenje i pravdu.

OSLOBAĐANJE OD ODGOVORNOSTI CRNOGORSKE VLASTI

Crna Gora je jedina zemlja u našem delu sveta, pa i šire, u kojoj, u poslednjih više od dvadeset godina, nije izvršena demokratska smena vlasti. Jedna ista, vladajuća Demokratska partija socijalista Crne Gore (DPSCG), na čelu sa svojim predsednikom, Milom Đukanovićem, na vlasti je bez prekida, već punih dvadeset tri godine, od miloševićevske takozvane anti-birokratske revolucije, a zapravo preventivne birokratske kontrarevolucije 1988.-1989., do danas i danas. U ovoj činjenici leži i najznačajniji unutrašnji razlog za produženu nekažnjivost ratova i ratnih zločina iz 1990-ih.

Najznačajniji spoljni odnosno međunarodni razlog, ovako dugom političkom trajanju vrha crnogorske vlasti, leži u njegovoj izuzetnoj čak ekstremnoj adaptibilnosti, lukavosti i makijaveličnosti, manifestovanim posebno u prekretnoj 1997.-1998., kada se ovaj vrh, to jest njegov najveći deo, na čelu sa Milom Đukanovićem, od dotadašnjeg najlojalnijeg Miloševićevog saveznika, prestrojio u njegovog novog protivnika. Sudeći po svemu, doprinos koji je crnogorska vlast dala smeni Miloševićevog režima u Beogradu u narednih nekoliko godina, međunarodne vlasti su nagradile prećutnim mada nezakonitim oslobađanjem od odgovornosti za ratove i ratne zločine 1990-ih.

U tranzicionim, postkonfliktnim i postautoritarnim aranžmanima, ovakva oslobađanja nisu nepoznata. Njihova etička dilema i cena uvek je izuzetno problematična, velika i teška. Uspostavljanje vladavine prava i kažnjivosti zločina, pri tome predstavlja minimum koji se podrazumeva. Ali je to upravo ono što je u slučaju Crne Gore Mila Đukanovića, i posle zaokreta 1997-1998., u potpunosti izostalo. Zbog opterećenja teškim i nerešenim državnim pitanjem, do referenduma i obnove nezavisnosti 2006., to se i nije videlo najjasnije. Od 2006., međutim, produžavanje nekažnjivosti ratova i ratnih zločina iz 1990-ih, postalo je očigledno.

Onima koji su to hteli da vide, to je postalo jasno već 2007. Te godine, prve posle referenduma i obnove državne nezavisnosti, Liberalna partija Crne Gore (LPCG), naslednica najsnažnije antimiloševićevske, antiratne i proindipendističke partije Crne Gore, Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG), predložila je donošenje Zakona o lustraciji. Očekivano, vladajuća DPSCG, ovaj predlog je odbila. Ali, ona to ne bi mogla, bez direktne pomoći svog dugogodišnjeg, od 1998., manjeg koalicionog partnera, Socijaldemokratske partije Crne Gore (SDPCG). Tragično, tokom ratova 1990-ih, uz LSCG, SDPCG je bila druga najsnažnija antiratna stranka, a sada, dvadeset godina posle ovih ratova, pomaganjem ratnom vrhu crnogorske vlasti da odbije Zakon o lustraciji i tako izbegne suočavanje i odgovornost za ratove i ratne zločine 1990-ih, naknadno je postala ratna. Fenomen redak i u planetarnim razmerama. I najdestruktivniji primer političke korupcije. I našeg ukupnog napredovanja unazad, da tako kažem.

Ali ni to nije bilo sve. Blokiranu lustraciju, u Crnoj Gori, veoma brzo, sustigla je jedna još gora pošast, razjarena kontralustracija. Produženi progon svih onih koji na lustraciji insistiraju. Svih koji se sećaju. I koji podsećaju na ratove i zločine iz prošlosti. Primera crnogorske kontralustracije ima više, ali sam ja, za potrebe ove konferencije, izabrao samo dva paradigmatična.

Prvi je teški ratni zločin protiv civilnog stanovništva, zločin deportacija više desetina pa i više od sto izbeglica iz Bosne i Hercegovine, uglavnom Bošnjaka/Muslimana, od strane crnogorskih vlasti, (para)vojskama RS odnosno Radovana Karadžića, u zlo proleće 1992. Najveći broj ovih izbeglica kasnije su od strane rečenih (para)vojski nemilosrdno ubijeni.

Za ovaj zločin, do današnjeg dana, niko u Crnoj Gori nije odgovarao. I uopšte, stanje u ovoj krivičnoj stvari, punih dvadeset godina nakon zločina, u proleće 2012., više je nego katastrofalno. Pre nekoliko godina, u postupku za naknadu materijalne štete, u vansudskom poravnanju, jedan broj porodica žrtava, dobio je određenu finansijsku kompenzaciju. Država je na taj način indirektno priznala i prihvatila odgovornost svojih čelnika. Ali ne i u onom najmerodavnijem, krivičnom postupku, koji je pokrenut sa ogromnim zakašnjenjem, pre par godina, pa i to tek pod pritiskom dela domaće i međunarodne javnosti. Ali je i tada Vrhovno državno tužilaštvo (VDT), veoma pazilo da pred sud ne izvede nikoga iz ondašnjeg, a zbog nesmenjivosti vlasti, i sadašnjeg vrha Crne Gore. Optuženi su samo niže i srednjerangirani policijski funkcioneri. Momir Bulatović, u vreme izvršenja zločina predsednik Crne Gore, na sud je pozvan u svojstvu svedoka, a Milo Đukanović, 1992., ali i do decembra 2010., predsednik vlade, od tada „samo“ predsednik vladajuće DPSCG, ali još uvek najmoćniji oligarh Crne Gore, na sud nije pozvan čak ni kao svedok.

Pa ipak, prvostepena presuda Višeg suda u Podgorici iz 2011. nadmašila je sve nedostatke samog postupka. I to ne samo zbog toga što je ova presuda bila oslobađajuća, nego još više zbog toga što je sud u obrazloženju ovog oslobađanja ustvrdio kako nikakvog krivičnog dela nije ni bilo. Obrazloženje obrazloženja bilo je još skandaloznije. Prema mišljenju suda, naime, krivičnog dela nije bilo zbog toga što u kritičnom događanju, navodno, nije bila reč o međunarodnom sukobu, te zbog toga što policija Crne Gore, shodno tome, nije mogla imati status oružane snage. Sve stavovi u flagrantnoj suprotnosti s opštepoznatim činjenicama, o međunarodnom priznanju Bosne i Hercegovine, koje se dogodilo najmanje par meseci pre kritičnih deportacija, te o potpuno nespornoj i notorno poznatoj koalicionoj saradnji koju su vrhovi crnogorske vlasti imali sa Miloševićevom Srbijom u agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Oslobađajuća prvostepena presuda za deportacije, utoliko je indikativnija i neprihvatljivija, što je došla samo nekoliko meseci nakon samooptužujućeg svedočenja Momira Bulatovića, pred ovim istim sudom, 12. novembra 2010. Njegovo „Svi smo znali sve, a Milo najviše“ moralo je da dovede do proširenja i dopune optužnice najmanje na njega lično i na Mila Đukanovića, a ne do oslobađajuće presude. Umesto toga, najmoćniji oligarh Podgorice, uz pomoć partnera, tajkuna i oligarha u Sarajevu, i danas čini sve, da svoje ime iz ove priče u potpunosti izbrise, a pažnju celokupne domaće i međunarodne javnosti prebaci na sporedne teme i aktere. Deo ove velike sporednifikacija, jeste i najava podizanja optužnice protiv Slobodana Pejovića, penzionisanog policijskog inspektora iz Herceg- Novog, prvog i do danas jedinog svedoka-insajdera deportacija, koji o ovima hrabro svedoči već punih deset godina, te koji je zbog ovih svedočenja pretrpio već više od deset do danas nera-

svetljenih fizičkih napada. Najtragičnije i najtužnije u svemu jeste to što je podgoričko-sarajevska tajkunsko-oligarhijska internacionala Mila Đukanovića, u ovu veliku prevaru, sporednifikaciju i kontralustraciju protiv hrabrog svedoka Slobodana Pejovića, a time i u operaciju oslobađanja od odgovornosti samog Mila Đukanovića i vrha crnogorske vlasti, uspela da uključi, instrumentalizuje i zloupotrebi, čak i deo porodica žrtava deportacija odnosno neke njihove predstavnike.

Drugi primer kontralustracije jeste slučaj Ibrahima Čikića, Bjelopoljca, Sarajlije, mog duhovnog brata i prijatelja. Zajedno sa još dvadeset lica, Bošnjaka/Muslimana, uglavnom najviših funkcionera, članova i simpatizera Stranke demokratske akcije (SDA), tada najjače parlamentarne stranke Bošnjaka/Muslimana Crne Gore, Ibrahim Čikić je bio žrtva montiranog sudskog procesa i torture, u Bijelom Polju, 1994. Zajedno sa drugima, u ovom procesu, on je optužen i osuđen zbog navodnog „ugrožavanja teritorijalne celine Savezne Republike Jugoslavije“ i „pokušaja nasilnog stvaranja države Sandžak“. Besprimerni cinizam i sadizam vlasti ogledali se i u jednom krajnje bizarnom čak neverovatnom detalju. U vreme hapšenja, poluslep, Ibrahim Čikić je, od strane tužilaštva, optužen čak i za to, da je bio planiran kao snajperist-specijalac, zadužen za ubijanje srpske i crnogorske nejači. U stvarnosti, montirani proces i tortura, njegovu bolest, pogoršali su, sa oko pedeset, na oko devedeset procenata slabovidosti. Daljeg izdražavanja kazne, zajedno sa ostalim osuđenim, oslobođen je decembra 1995., u okviru dejtonske mirovne operacije, a na temelju pomilovanja predsednika Momira Bulatovića, te na ovom pomilovanju zasnovane odluke Vrhovnog suda Crne Gore.

Vreme, to majstorsko rešeto, međutim, pokazaće da je ovo bilo, zapravo, pomilovanje za crnogorski vrh, a ne za Ibrahima Čikića. Kada je Ibrahim Čikić, stradalnik, otporaš i pravednik, 2008., objavio svoju knjigu sećanja na montirani proces i torturu iz 1994. *Gdje sunce ne grije*, u narednih godinu-dve, jedanaest lica, Bjelopoljaca, uglavnom zatvorskih službenika, čuvara i lekara, među njima i nekoliko o kojima je Ibrahim Čikić u svojoj knjizi svedočio pozitivno, privatnim, krivičnim i građanskim tužbama, tužilo je našeg stradalnika, otporaša i pravednika za navodnu klevetu. Učešće u ovim tužbama čak i nekoliko lica o kojima je Ibrahim Čikić u svojoj knjizi svedočio pozitivno, samo je jedan od više nego jasnih znakova da su i ove tužbe, samo po formi privatne, a, u stvari, akcije, represije i kontralustracije vrha nelustriranog režima, protiv svakog onog ko se usuđuje da se seća. Juna 2011., pod međunarodnim pritiskom, u Skupštini Crne Gore, dekriminalizovana je kleveta, pa je ovaj deo akcije protiv Ibrahima Čikića obustavljen, ali je građanska tužba za navodnu klevetu ostala.

U vezi sa dva paradigmatična primera crnogorske kontralustracije koje sam gore izneo, samo još jedna kratka napomena. Svakome ko je iole upućen u stvarnu, nefalsifikovanu, istorijsku, političku i pravnu pozadinu ova dva primera, jasno je da su i deportacije 1992., i montirani sudski proces protiv Ibrahima Čikića i ostalih 1994., zapravo, sastavni deo onog najvećeg od svih, zločina genocida, koji je ratnih 1990-ih, u Bosni i Hercegovini, ali i u okolnim zemljama, počinjen nad Bošnjacima/Muslimanima ovog regiona. U tom svetlu, ono veoma tendenciozno, politički motivisano

redukovanje ovog genocida samo na masakr u Srebrenici 1995., u onoj presudi Međunarodnog suda pravde u Hagu 2007., nije samo duboko pogrešno, netačno i nepravedno, nego i krajnje štetno. Za žrtve genocida, ali i za celokupno međunarodno pravo, civilizaciju i čovečanstvo.

Nakon upravo iznetog, jasno je da pitanje iz gornjeg naslova, na žalost, nije samo retoričko. To je jedno od centralnih pitanja našeg vremena. Na ovo pitanje neposredno me podstakla knjiga Florens Hartman *Mir i kazna*, sa njenim brojnim i lucidnim ukazivanjima na niz pozitivnih, ali i negativnih presedana u međunarodnoj politici i pravu posle kraja hladnog rata, razvijenih i ispoljenih tokom postjugoslovenskih a posebno bosanskohercegovačkih stradanja 1990-ih, a neke od najznačajnijih teorijskih elemenata za razumevanje, postavljanje i rešavanje ovog pitanja, pre nekoliko godina, i sam sam razvio u knjizi *Belle époque: Kritika dogme progresu*.

Dr. Halid GENJAC

PRIPREME ZA OTPOR AGRESIJI NA PODRUČJU OPĆINE TRAVNIK

Kao i širom Bosne i Hercegovine tako i u Travniku, u početku pojedinci i manje grupe, a kasnije sve veći broj patriota, prepoznaju prave nakane propagatora ideje o homogenizaciji srpskog naroda i podstrekača međunacionalnog sukoba. Uslovi su diktirali da rad, organizovanje, saradnja i koordinacija budu u strogoj povjerljivoj formi. Kontakti i među samim članovima održavani su po principima stroge konspiracije. Do formiranja Štaba PL za zeničku regiju, kao predsjednik Regionalnog odbora SDA zeničke regije, i vojnim i političkim dijelom PL zeničke regije rukovodio je Zihinja Aganović.

Početak jeseni 1991. u Travnik je, ispred PL BiH došao Hajrudin Hubo sa kojim je razgovarano o daljnjim pripremama za odbranu.

Desetog oktobra 1991. je za komandanta Štaba PL zeničke regije imenovan Džemo Merdan, sa kojim već u drugoj polovici oktobra, rukovodstvo općinske organizacije SDA dogovara detalje organizovanja PL-a i priprema za odbranu u Travniku. Ubrzo je za komandanta Općinskog štaba PL Travnik imenovan Sead Žerić a za njegovog zamjenika Nedim Smailagić. Veoma zaslužni za dalje narastanje PL na području općine su Kamal Bajramović, Sead Zolota, Zijad Čaber, dr. Mirsad Granov (za organizaciju saniteta) i brojni drugi.

U prvim danima pripadnici PL redovno prate aktivnosti pripadnika tzv. JNA, osmatraju kasarnu JNA, prate kretanja jedinica JNA i naoružavanje srpskog stanovništva, rade na osiguranju saobraćajnica, raskrsnica, zgrada - općenito važnih objekata protiv diverzantskog djelovanja neprijatelja.

Jedna grupa PL je izvršila presijecanje telekomunikacionog kabela na području Turbeta. Tako je onemogućeno uspostavljanje veze između banjalučkog i sarajevskog korpusa tzv. JNA.

U tom periodu je znatan broj kadrova u tadašnjem sistemu Teritorijalne odbrane iskazivao svoju privrženost i opredjeljenost za opciju JNA. Zato smo već u jesen 1991. za komandanta Općinskog štaba TO imenovali bivšeg oficira JNA Zijada Čabera, jednog od onih koji nesumnjivo imaju krupne zasluge za odbranu.

Odgovarajuće organizacione i kadrovske promjene izvršili smo, u saradnji sa HDZ-om, i u SJB Travnik. Na osnovu procjene o pogoršanju političko-bezbjednosne

situacije, sredinom novembra 1991. je izvršena mobilizacije rezervnog sastava policijskih snaga na području općine.

Formiraju se jedinice PL u hanbiljanskoj regiji, u Turbetu, a na području samog grada, prvi počeci formiranja i organizovanja jedinica PL ostvareni su na području Mjesne zajednice Stari Grad početkom jeseni 1991. Svjesni da je obična laž da će JNA, koja oružjem i municijom snabdijeva pripadnike SDS-a, braniti i štiti sve narode i građane, Halid Mulaimović i Abed Babanović, kao organizatori i koordinatori, rade na okupljanju mladih patriota ovog područja.

U tom periodu na prostoru starog grada u Travniku bila je formirana i jedna manja jedinica „Zelenih beretki“ koja je brojala 25 pripadnika. Ova jedinica početkom 1992. godine ulazi u sastav čete Patriotske lige Stari grad.

Pripreme i vojno-stručna tehnička obuka traju, a upredo se vrši nabavka naoružanja, municije i druge opreme, koliko god je to bilo moguće.

Postavljanjem prvih kontrolnih punktova na saobraćajnicama koje vode u grad jasno i javno se stavlja do znanja da postoje ljudi i jedinice koje će braniti slobodu, nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine. Djelujući propagandno pripadnici PL su u javnosti uvećavali brojno stanje i hvalisali vlastitu opremljenost.

Članovi PL Travnik su uspješno i u strogoj tajnosti organizovali i osigurali nesmetano održavanje danas već istorijskog dvodnevnog savjetovanja regionalnih komandanata Patriotske lige Bosne i Hercegovine. Savjetovanje je održano 7. i 8. februara 1992. u Mehuriću, u kući Ferida Ajanovića. Četrnaest učesnika ovog savjetovanja su utvrdili mjere i zaključke dalekosežnog značaja za buduću uspješnu odbranu BiH.

SDA i već formirana PL u tim prvim burnim danima su činili ogromne napore na okupljanju i organizovanju patriota za odbranu od agresije i sprečavanju stradanja muslimanskog naroda. To je bila osnova, a preko razgranate mreže ukazivalo se na opasnost koja prijete, pa se veliki broj patriota i samoinicijativno organizovao. Organizovana je i dobro uvezana mreža tzv. „seoskih straža“ koje su čuvale i štitele stanovništvo u svim većim selima i naseljima sa većinskim muslimanskim stanovništvom. Pojedini članovi Općinskog Štaba TO se angažuju na stručnoj obuci ovih patriota koji su u to vrijeme koristili uglavnom svoje lično naoružanje.

U skladu sa planovima o izvođenju agresije, značajne formacije tzv. JNA su zaposjele položaje na Vlašiću i Komaru kako bi uspješno mogle kontrolisati čitavo područje srednje Bosne, pa i šire. Jedinica iz Travničke kasarne je početkom '92. izmještena na plato Vlašića pod izgovorom izvođenja vojne vježbe. Prije toga je 19. novembra '91. godine na prostorima Vlašića formirana 122. Laka pješadijska brigada. Zaposjednuti su ključni i dominantni objekti na Vlašićkom platou, a putna komunikacija Travnik-Donji Vakuf i Travnik-Skender Vakuf je presječena.

Pridošlim formacijama tzv. JNA, po pozivu ili dobrovoljno, masovno se priključuju već naoružani pripadnici SDS-a, ali i oni Srbi koji nisu članovi SDS-a. Napustili

su Travnik i Turbe i popeli se na brda kako bi mogli ubijati dojučerašnje komšije i razarati industrijska postrojenja i stambena naselja u kojima su do juče radili i živjeli.

Osmog aprila 1992. donesena je Odluka Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine o ukidanju dotadašnjeg Republičkiog štaba TO i obrazovanju štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine. Savjet za narodnu odbranu općine Travnik objavljuje tu odluku sa pozivom svim naoružanim grupama i pojedincima da se prijave Opštinskom štabu TO radi stavljanja pod jedinstvenu komandu.

Općinski štab PL Travnik se odmah stavlja pod komandu Općinskog štaba novoformirane TO, a narednih dana se postojeće jedinice PL objedinjuju i formiraju nove jedinice TO općine Travnik. Odbrambene jedinice narastaju, međusobno se uvezuju. Na taj način se formiraju jedinice Teritorijalne odbrane u svim većim naseljima i centrima, uvezuju se u rejonske štabove, a ovi u Općinski štab odbrane. Iz jedinica Teritorijalne odbrane nastaju odredi kao veće odbrambene formacije. Nastaju Prvi i Drugi travnički odred, odred Gradina, Turbetski odred, Karaulski odred, Mudrički odred.

Udružuju se i jedinice hanbiljanske regije i postavljaju čvrsti odbrambeni bedem prema agresoru na istočnim padinama Vlašića. Čim je započeta agresija na našu zemlju, u aprilu '92. godine, mještani biljanske regija su, ne čekajući puno i sa skromnim naoružanjem što su ga imali, zauzeli nekoliko važnih kota na Vlašiću i tako spriječili da agresor sprovede svoje namjere. Tadašnjim zauzimanjem kota Meokrnje, Srebrno Brdo, Ljuta Greda, Stublić, Kapak i Vlašička Gromila četnicima su bila zatvorena vrata za ulazak ne samo u Biljansku dolinu, već i u srednju Bosnu. Hrabri i uporni mještani sela ovog kraja su više od hiljadu dana u rovovima i zemunicama držali neprobojnim ove linije odbrane.

ODBRANA OD AGRESIJE U OPĆINI TRAVNIK TOKOM PRVE RATNE 1992. GODINE

Početak rata sa srpsko-crnogorskim agresorom i domaćim četnicima na području travničke općine smatra se artiljerijsko-pješadijski napad na Turbe 20. aprila 1992.

Zapadni i sjeverozapadni dio Travničke općine imao je nacionalnu strukturu značajno različitu od nacionalne strukture stanovništva cijele općine. U samom Turbetu je bilo 33 % srpskog stanovništva, a neka sela na ovom području nastanjuju isključivo Srbi (Vitovlje, Šišava Komar, Varošluk Koričani, veliki broj manjih sela i zaselaka).

U Turbetu je već 1991. godine organizovana jedinica vojno-četničkog krila SDS-a čiji je cilj bio ostvarenje plana o pripojenju Turbeta već proglašenoj tzv. SAO Romanija. Imali su plan da u Turbetu uspostave srpsku vlast i nazovu ga Miloševo. Od početka '91. u Golešu, a zatim i na cijelom ovom području, stalne provokacije i incidente izazivaju pripadnici četničkih paravojnih formacija.

Hrvatsko stanovništvo sa područja Turbeta, Potkraja, Đelilovca i drugih okolnih sela uglavnom se okupljalo oko HDZ-a, a sve više ih je bilo u HOS-u i HVO-u.

U to vrijeme u Turbetu su jedine dobro organizovane i koliko-toliko naoružane odbrambene snage bile odjeljenja policije Službe javne bezbjednosti MUP-a iz Travnika i četa Patriotske lige Turbe. Pored pripadnika Odjeljenja milicije iz Turbeta, čiji je komandir u to vrijeme bio Kenan Dautović, na tom prostoru su bili i policajci iz Stаницe milicije Han Bila sa komandrom Enverom Migalom na čelu, te jedno odjeljenje policajaca SJB iz Travnika kojim je rukovodio Amir Trobradović. Držali su položaje na ranije postavljenom punktu kod benzinske stanice, te dalje do zgrade Vatrogasnog doma. Gledajući prema zapadu i postavljenim četničkim položajima, sa lijeve strane od punkta i magistralnog puta Travnik–Donji Vakuf bili su policajci Turbeta kojim je rukovodio Nešhad Krnjić - Nešo, a još dalje mještani sela Ganići, Kazići i Riđići pod komandom Izeta Ganića, i na kraju Bijelog Bučja i Pulca.

Taj prvi četnički napad na Turbe uslijedio je u rano poslijepodne i trajao je sve do kasno u noć. Zaglušujuća pucnjava iz svih vrsta pješadijskog naoružanja, ali i eksplozije i razarajuće djelovanje granata iz artiljerijskog oruđa samo su na trenutak zbunili branitelje. U pomoć su pristigli četa Patriotske lige Travnik i vod za posebna dejstva Patriotske lige Busovača . Uslijedio je žestok odgovor iz raspoloživog pješadijskog naoružanja: 17 pripadnika agresorskih snaga je likvidirano, a veći broj ranjen. Među braniteljima nije bilo poginulih, a samo su dva policajca ranjena gelerom granate. Specijalne ekipe MUP-a i turbetske seoske straže, uspješno su neutralizirale djelovanje agresorskih snajperista.

Istog dana Turbe je žestoko granatirano. Dosta stambenih objekata je oštećeno ili u potpunosti uništeno. Bezbroy puta granatirano i divljački razoreno, Turbe je ipak bilo i ostalo slobodno. Turbećani ne kriju da su tih prvih dana rata i prvog napada na raspolaganju imali 10 lovačkih pušaka, 5 tzv. pumperica i 15 automatskih pušaka.

Po uspostavljanju i učvršćivanju prvih linija odbrane, na ovo vruće ratište dolaze jedinice TO iz Travnika (Kalibunara, Slimena, Mehurića), Novog Travnika, Viteza, Busovače, Zenice, a HVO organizuje odbranu od Obišenjaka preko Dijaka do iznad Paklareva.

U prvim danima agresije pripadnici Ministarstva unutarnjih poslova su, pored jedinice PL-a, činili jedine prilično naoružane formacije. Svojim požrtvovanjem i hrabrošću odlučujuće su uticali na sprečavanje agresorskih pokušaja u tim teškim danima. Nakon odlučujućeg doprinosa u odbrani Turbeta od prvog agresorskog udara i kasnije učestvuju u svim važnijim borbama i na svim linijama od Bijelog Bučja i Pulca, preko Slimena i Kaca sve do vlašićkih visova.

Nakon poraza u prvom naletu, naredni cilj agresora je zauzimanje i potpuna kontrola TV releja na Vlašiću, na njegovom najvišem vrhu Paljeniku. Taj relej ima ogroman značaj kao važan telekomunikacijski centar i vojni značaj zbog strategijski važne kote za kontrolu područja Srednje Bosne i šire. Tridesetog aprila 1992. godine u tom su objektu stacionirani pripadnici tzv. JNA uputili ultimatum Odjeljenju milicije koje je osiguravalo civilni dio objekta (TV, PTT). Na dramatičan način o tome je obaviještena cjelokupna svjetska javnost direktnim uključenjem u program TV BiH Šabana Fuške, komandira odjeljenja milicije. Odred Patriotske lige Mehurić, jed-

na četa Patriotske lige iz Travnika, Kompletan sastav Stanice milicije iz Han Bile i 10 pripadnika Stanice milicije iz Guće Gore krenuli su to večer oko 23 sata iz Mehurića prema TV releju i Paljeniku sa zadatkom da pokušaju odbraniti ovaj važni objekat i pružiti pomoć napadnutom osoblju Televizije BiH koji su se nalazili u njemu i jasno poručili "da će radije svi izginuti nego objekat prepustiti u ruke neprijatelju". U rano jutro 1. maja počela je borba unutar i oko releja, a u poslijepodnevnim satima policijskim snagama se pridružilo i 13 boraca TO iz Mehurića. U nedostatku municije i zbog brojčane premoći vojnika JNA, policajci koji su bili unutra morali su se predati i borbe su prestale oko 15,30h.

U ovim borbama za TV relej i Paljenik poginuli su Zekerijah Šiljak, Seid Sažić i Ivica Tomić kao pripadnici oružanih snaga BiH, te tehničar Televizije BiH Bajram Zenuni koji je za iskazanu hrabrost posthumno odlikovan najvišim vojnim priznanjem „Zlatni Ljiljan“. Četiri naša borca su poginula, 3 su ranjena, a 18 ih je zarobljeno. Proveli su određeno vrijeme u četničkom zatvoru u Skender Vakufu gdje su mučeni i ispitivani. Razmijenjeni su za vojnike tzv. JNA koje su jedinice teritorijalne odbrane Travnika zarobili pri njihovom pokušaju bijega iz vojnog magacina Slimena koji su prethodno minirali.

Prvi agresorski napad na Turbe 20. aprila i borbe za TV relej i Paljenik 1. maja predstavljaju prve ozbiljnije borbene okršaje na prostorima travničke općine. Ujedno, označili su početak brutalne agresije na ovim prostorima Republike Bosne i Hercegovine.

Jedna jedinica dobrovoljaca, sastavljena od oko 50 pripadnika Patriotske lige i TO Travnik, 26. aprila 1992. krenula prema Kiseljaku da pomogne u deblokadi Sarajeva iz pravca Kiseljaka. Vraćeni su iz Kiseljaka i to je bio prvi susret naših patriota sa surovom realnošću dogovora Tuđman-Milošević.

U rano jutro 4. maja jedinica tzv. JNA napušta kasarnu Slimena u kojoj su prije povlačenja minirali skladište oružja, pa je njegov znatan dio uništen ili oštećen. Ipak, iza neprijatelja je ostalo oružja i municije kojima se donekle popravilo teško stanje sa naoružanjem. Nažalost, kako su sva skladišta bila minirana, došlo je do pogibije i ranjavanja jednog broja pripadnika TO i HVO. Postojanje dvije komande (TO i HVO) onemogućilo je organiziran postupak izuzimanja naoružanja. OpŠTO je uspio naknadno evidentirati većinu izuzetog naoružanja.

Nakon teških i mukotrpnih pregovora između komande kasarne u Travniku i predstavnika civilne vlasti, pripadnici tzv. JNA napuštaju kasarnu 6. maja i odlaze prema platou planine Vlašić. Prilikom pregleda odlazećeg konvoja izuzet je dio pješadijskog naoružanja i municije. U kasarni su ostale značajne količine minsko-eksplozivnih sredstava i nešto oružja koje su po dogovoru preuzeli pripadnici TO i HVO-a.

Uz izvođenje aktivnih borbenih dejstava i dalje se intenzivno radi na ukupnom jačanju oružanih snaga odbrane Bosne i Hercegovine.

Opštinski štab Teritorijalne odbrane Travnik i dalje jača organizacijski i stručno, te popunjava sa iskusnim sterješinskim kadrom. U maju mjesecu '92. godine je za

komandanta Op ŠTO postavljen Haso Ribbo. Kasnije će ovu dužnost obavljati Ahmed Kulenović, a zatim Hamed Mešanović.

Čitavo ljeto i jesen '92. obilježeni su gotovo stalnim agresorskim napadima na prvim linijama odbrane, ali i učestalim, iznenadnim, gotovo svakodnevnim granatiranjima iz teških artiljerijskih oruđa. Ciljevi su civilna naselja i industrijska postrojenja. Posebno velika razaranja je pretrpjela industrijska zona na objektima Tvornice obuće i Tvornice konfekcije kombinata „Borac“ i „Tehničkog remontnog zavoda“, preduzeća za finalnu preradu drveta „Enterijeri“ i autotransportnog preduzeća „Autosaobraćaj“.

Cijelo to vrijeme kolone izbjeglica i prognanika, uglavnom Muslimana iz okupirane Bosanske krajine, slijevaju se niz padine Vlašića ka Turbetu i Travniku. Osim zavežljaja u ruci, donose stravične vijesti o užasnim zločinima i brojnim koncentracionim logorima (Sanski Most, Ključ, Manjača, Omarska, Trnopolje...).

Samo u nekoliko dana krajem maja, iz pravca Donjeg Vakufa u Travnik stiže 5000 prognanih, nekoliko hiljada iz Skender Vakufa, Šipova, Mrkonjić-Grada. Poslije stalnih prijetnji, spas od fizičkog uništenja izbjeglištvom u Travnik nalaze i mještani Goleša.

Jedan dio prognanih odlazi za Zenicu, Vitez, Novi Travnik i dalje. Mnogi ostaju u Travniku.

Istovremeno agresor iz svih raspoloživih oruđa atakuje na prve linije Turbeta.

Daleko slabije naoružani od agresora, izuzetnom hrabrošću branitelji ipak drže linije. Zbog nedostatka naoružanja i municije, OpŠTO ima ogromne probleme da održi linije i spriječi prodor agresora na Turbetskom ratištu. U odbrani teritorija općine veliku pomoć su pružile jedinice iz Zenice, Viteza, Busovače i Novog Travnika.

U izuzetno teškim humanitarnim i vojnim prilikama opstrukcija HDZ-a postaje sve otvorenija što dodatno otežava odbranu i pogoršava ukupno stanje u gradu i na području općine. Na početku agresije, i pored izvjesnog podozrenja, bilo je prisutno uvjerenje da će tadašnje postrojbe HVO-a i HOS-a sa jedinicama Teritorijalne odbrane voditi zajedničku borbu protiv agresora, odnosno protiv tzv. JNA i paravojnih četničkih formacija. Zajednički je izvršeno blokiranje i preuzimanje kasarne JNA u Travniku maja '92. U prvoj polovini istog mjeseca postrojbe HVO vodile su žestoke borbe sa četnicima na Galici.

Međutim, predstavnici HDZ-a sve izraženije opstruiraju rad Izvršnog odbora i Predsjedništva općine Travnik koje je zamijenilo rad Skupštine općine od 4. 4. '92., kada je proglašeno vanredno stanje na području općine Travnik. U maju '92. organizira se HVO i u Travniku kao vojno-politička organizacija čije se djelovanje sve više i sve otvorenije usmjerava na destrukciju legalnih i legitimnih organa vlasti u Travniku. Putem HVO-a političke vođe Herceg-Bosne kontinuirano i organizovano, izuzetno agresivno pokušavaju kroatizovati općinu Travnik koju su smatrali dijelom Herceg-Bosne. U tom cilju nastoje preuzeti potpunu kontrolu nad općinskim vlastima. HVO skoro prestaje biti vojna postrojba za odbranu napadnute domovine, a sve se

više pretvara u jake policijske snage koje imaju zadatak instaliranja paradržave Herceg-Bosne u Travniku, kao i na drugim prostorima koji su proglašeni „hrvatskim povijesnim prostorima“. Nastoje se uvesti hrvatski simboli i hrvatska valuta i u Travniku. Maltretiranje Bošnjaka na brojnim HVO punktovima je masovno i svakodnevno. U gradu zauzimaju atraktivne prostore, postavljaju kontrolne punktove na svim važnijim komunikacijama, ističu nacionalne zastave i uporno insistiraju na postavljanju tih zastava na zgradama državnih institucija i većih preduzeća. Na svaki otpor takvim nastojanjima odgovaralo se prijatnjama, demonstracijom sile, ali i blokadama u ratnim prilikama posebno važnih komunikacija. Predstavnici SDA uporno nastoje da na mnogobrojnim sastancima mukotrpnim pregovorima postignu odustajanje HDZ-a Travnik od projekta koji neminovno vodi u krvoproliće. Održan je niz takvih sastanaka. Posljednji je bio u septembru mjesecu 1992. kada su predstavnici HDZ-a iznijeli kategoričan zahtjev za formiranjem vlade HVO za Travnik u sistemu HZ HB ili će u protivnom HDZ formirati paralelnu HVO vladu koju će Hrvati jedino priznavati. Bilo je očigledno da je realizacija projekta paradržave u suverenoj BiH, projekta „Herceg-Bosna“, diktirana iz Zagreba. Nakon toga su formirali HVO vladu, ograničili kretanje postavljanjem kontrolnih punktova. Svakodnevne provokacije, raznovrsna maltretiranja na punktovima, zarobljavanja nedužnih građana na zloglasnim Kacama i punktu Okuka koje su provodili pripadnici HVO bivala su sve učestalija. Oko grada sa istočne i južne strane postavljali su svoju artiljeriju na značajnim kotama, a u samom gradu su na zgradama postavljali mitraljeska gnijezda.

U tom periodu u Travniku je djelovao i Odred antidiverzantske i antiterorističke policije „Mečići“, nazvan tako po svom osnivaču i prvom komandiru Ismetu Kurteševiću Mečetu. Tokom '92. ova jedinica je dala značajan doprinos u borbi protiv terora i divljanja koje su u gradu i oko grada provodili pripadnici HVO-a. Nakon raspuštanja odreda, njegovi pripadnici su nastavili i dalje biti aktivno uključeni u odbranu Republike Bosne i Hercegovine kao pripadnici MUP-a ili u sastavu jedinica Armije R BiH.

U uslovima opstrukcije i brutalnih ataka HVO-a na institucije vlasti, 16. 10. 1992. godine je imenovan novi sastav Ratnog predsjedništva općine Travnik na čelu sa Muhamedom Čurićem. Izvršena je mobilizacija vojnih obveznika i materijalno-tehničkih sredstava. Ratno predsjedništvo je iniciralo prelaz privrednih i vanprivrednih subjekata iz mirnodopskih u ratne uslove. Formiran je Okrug Travnik i viši vojni sud. Uspostavljena je efikasna saradnja civilnih i vojnih struktura. Osniva se logistički centar Armije Republike BiH za čijeg je komandanta imenovan Mehmed Čorhodžić. U periodu velikog porasta broja vojnika i ukрупnjavanja jedinica ovaj Centar je izuzetno doprinio efikasnom pozadinskom osiguranju jedinica.

Na prvi dan Kurban bajrama, 11. 6. 1992. godine, nadomak sela Gluha Bukovica od agresorske granate gine šest mladih boraca Armije RBiH: Vejsil Mekić, Samir Hodžić, Rasim Čosić, Fahrudin Selava, Osman Musić i Mujo Osmanović. Istog dana branitelji Turbeta odbijaju još jedan u nizi žestokih napada i pokušaja agresora da osvoji kapiju srednje Bosne. Naši borci uspješnim protunapadima, ali i izviđačko-diverzantskim akcijama uzvraćaju nanoseći agresoru gubitke u ljudstvu i mts-u. Vri-

jedi pomenuti uspješno izvedenu koordiniranu akciju 28. 6. 1992. godine kada su združene jedinice branitelja RBiH nanijele četnicima velike gubitke u borbama na Bešlijamama, Smetu i Gostilju. U tim borbama svoje živote za odbranu su dali mladi travnički borci Nihad Skrobo, Sefer Mikić, Amir Dželilbašić, Sakib Hrustanović, Hasan Delić i Armin Šaranović.

Bez obzira na već prisutnu nestašicu hrane, nedostatak oružja, municije i uniformi, branioци uspješno odolijevaju agresorskim napadima na svim linijama.

Desetog maja '92, godine u tekiji travničkih derviša osnovane su Muslimanske snage. Prvi emir Muslimanskih snaga bio je Ahmed ef. Adilović. Poslije čitavog niza izvedenih uspješnih borbenih aktivnosti, prije svega na turbetsko-travničkom ratištu, Muslimanske snage od 21. novembra 1992. djeluju kao 7. muslimanska brigada Armije RBiH.

Nakon saznanja o stravičnim stradanjima najbližih u njihovom zavičaju, u mnogim dijelovima Hrvatske i Slovenije, mladi Krajišnici daju zakletvu Bosni i njenoj slobodi. Okupili su se u Zagrebu i formirali Prvi bosansko-krajiški bataljon. U odbranu BiH bataljon se uključuje 6. juna '92. na području općina Jajce i Travnik sa 658 hrabrih boraca. Za svega nekoliko mjeseci bataljon porerasta u Prvu bosansko-krajišku brigadu sa oko 2500 boraca, čiji je prvi komandant Osman Omanović.

Gotovo istovremeno u Klani kod Rijeke, na inicijativu i pod rukovodstvom Ilhada Ićanovića i Fikreta Čuskića, okuplja se velika grupa krajišnika i 27. juna '92. formiraju Sedmu krajišku brigadu. Nakon borbi za deblokadu Gorazda, brigada početkom septembra mjeseca '92. godine dolazi u Travnik i aktivno učestvuje u odbrani Jajca, zatim Karaule i Karaulske gore.

U decembru '92. ove dvije krajiške brigade se spajaju u jednu 17. krajišku brigadu sa Travnikom kao staništem. Osnivanje, organizovanje i stasanje 17. krajiške brigade na ovim prostorima dalo je izuzetno značajne rezultate. Prekaljeni i hrabri borci ove brigade u svojim okršajima sa četnicima stvaraju mit o nepobjedivosti Armije RBiH.

Osim uspješno vođenih odbrambenih dejstava, jedinice TO sa područja Travničke općine uspješno su izvele više izuzetno značajnih aktivnih borbenih dejstava. Uz pomoć i sadejstvo još nekih jedinica iz Novog Travnika i Zenice, jedinice TO travničke općine su 13. septembra 1992. izvele veoma uspješnu akciju na uništavanju borbenih i drugih materijalno-tehničkih sredstava agresora na vlašićkim predjelima Smet i Gostilj. Tom prilikom oštećena su ili uništena brojna sredstva agresora, a renjeno je ili ubijeno više agresorskih vojnika. Potpuno je uništen jedan kamion sa agresorskim vojnicima, a naši borci su jedno vrijeme preuzeli kontrolu puta Smet-Gostilj.

Krajem oktobra (28. 10. 1992.), uprkos herojskom petomjesečnom otporu, agresor osvaja grad Jajce. Kolone novih prognanika i izbjeglica, njih skoro 30.000, gladni i izmučeni, preko Karaulske Gore i Turbeta dolaze u Travnik. Direktna susret sa stradanjem i patnjom tako velikog broja ljudi negativno utiče na branitelje Karaulske Gore, Karaule i Šešićke Planine - tada prve linije odbrane Travnika i srednje Bosne. Agresor koristi trenutnu zbunjenost branitelja i uz angažovanje ogromnih tehničkih

potencijala i žive sile osvaja i ovo područje. Istovremeno HVO napušta i bez borbe predaje četnicima svoje položaje u Podkraju i Đelilovcu.

Još više se steže obruč oko Turbeta, branitelji uspostavljaju novu liniju odbrane: Obišenjak, Križ, Mezarluci, Sečevo, Dijaci. Linija odbrane iznad Paklareva bila je uspostavljena ranije.

Borci biljanske regije, područje Han Bile i Mehurića, uspješno, vojnički briljantno 12. septembra '92. izvode veoma značajnu akciju oslobađanja područja Meokrnja. Uz izbacivanje iz stroja desetine agresorskih vojnika i novog ratnog plijena u mnoštvu naoružanja, municije i druge opreme, osvajanjem ovog prostora stvara se taktička mogućnost za oslobađanje Vlašića i sa njegove istočne strane. Stvorene su strateške mogućnosti uvezivanja sa jedinicama zeničke općine, a četničko-agresorski položaji su značajno odmaknuti od naseljenih mjesta ovog područja travničke općine.

Od ovih boraca 22. desembra '92. osniva se 306. brdska brigada. Njen prvi komandant je Esad Sipić, a zatim je dugi period na njenom čelu bio Munir Karić.

Do kraja ove prve ratne godine završava se organizaciono ustrojavanje i ostalih dijelova oružanih snaga Bosne i Hercegovine na području Travnika.

Tako se 25. novembra 1992. osniva 312. motorizovana brigada, koja je nešto kasnije preimenovana i ustrojena kao brdska brigada. U sastav brigade ulaze Prvi i Drugu travnički odred, Vlašićki odred (bivša Mudrička četa), Turbetski odred, Odred Gradina i Karaulski odred. Za komandanta brigade imenuje se Zijad Čaber. Brigada je sastavljena od iskusnih i u nizu borbi već prekaljenih boraca, sa ojačanim materijalno-tehničkim sredstvima i drugom opremom, uglavnom zarobljenom u neposrednim borbama sa agresorom. Tako je osposobljena za izvođenje najtežih ratnih operacija.

Početakom te zime 1992./'93. cijela BiH se sastojala od izolovanih enklava slobodnih teritorija čije su međusobne komunikacije presijecale srpske i hrvatske snage. Tako je i područje općine Travnik okruženo sa zapada jednim agresorom, a sa istoka drugim. Pred borcima brigada Armije BiH bila je teška zima.

General Džemal MERDAN

PRIPREME ZA ODBRANU I POČETNA BORBENA DEJSTVA U ZENIČKOJ REGIJI

Patriotska liga na prostoru regije Zenica bila je organizovana u Regionalni štab koji je bio potčinjen Glavnom štabu Patriotske lige (PL) Bosne i Hercegovine, a pretpostavljen općinskim štabovima PL sa prostora regije. Regionalni štab Patriotske lige Zenica imao je komandu i nije imao svojih samostalnih direktno potčinjenih jedinica.

Komanda Regionalnog štaba Patriotske lige Zenica imala je komandanta, zamjenika komandanta i pomoćnike komandanta za operativu, za tehničko-administrativne poslove, za posebna dejstva, za obavještajne i bezbjednosne poslove, za logistiku, za sanitet, za tehniku i za veze. Cijenili smo da u toj fazi organizovanja nije bilo potrebe za većim brojem ljudi u Komandi Regionalnog štaba PL, nego da treba jačati organizaciju općinskih štabova Patriotske lige i jedinica u okviru tih štabova.

Komandi Regionalnog štaba Patriotske lige Zenica bili su potčinjeni općinski štabovi PL-a Gornjeg Vakufa, Bugojna, Kupresa, Donjeg Vakufa, Travnika, Novog Travnika, Viteza, Busovače, Zenice, Kaknja, Žepča i Zavidovića.

PRVE SMOTRE JEDINICA PL

Općinski štabovi Patriotske lige imali su komandu, prostorne, manevarske i pozadinske jedinice, te jedinice za posebna dejstva.

Nakon imenovanja komandanta i zamjenika komandanta općinskog štaba PL, odmah sutradan se išlo na formiranje barem jedne grupe od tri člana u kojoj smo imenovali-postavljali vođu grupe. Narednih dana ubrzano se formiraju grupe od po tri člana u mjesnim zajednicama, gdje god se to moglo i u svim tim grupama imenovani-postavljani su vođe. Grupe su spajane u odjeljenja, odjeljenja u vodove, vodovi u čete, a čete u odrede. Vrlo rijetko su čete spajane u bataljone. Na sva komandna mjesta postavljani su ljudi na prijedlog čelnih ljudi Stranke demokratske akcije (SDA) i svi su tražili da se zovu komandanti, a ne komandiri.

Do historijskog Savjetovanja komandanata regionalnih štabova Patriotske lige, članova Glavnog štaba PL Bosne i Hercegovine i predstavnika političkog rukovodstva PL BiH u Mehuriću kod Travnika od 7. do 9. februara.1992., na prostoru regije Zenica imali smo u svakoj općini organizovanu najmanje jednu četvu, više vodova

i veliki broj odjeljenja PL i grupa za posebna dejstva. Dakle, do tada nismo imali odrede niti bataljone Patriotske lige. Njih formiramo tek poslije Savjetovanja spajanjem više četa. Na prostoru Regije Zenica nikada nismo formirali niti jednu brigadu PL, niti drugu jedinicu tog ranga, zato što nas je izbijanje rata preteklo i što smo se određenog datuma svi stavili pod komandu novoformirane Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine.

Prva zvanična smotra jedinice Patriotske lige ranga voda izvršena je sredinom oktobra 1991. godine ispred škole u Mjesnoj zajednici Lugovi, općina Busovača. Smotru su izvršili komandant Regionalnog štaba PL Zenica, komandant Općinskog štaba PL Busovača i predsjednik SDA Busovača. Pripadnici voda od naoružanja su imali jednu automatsku pušku, dvije puške M-48, dva lovačka snajpera, 10 lovačkih pušaka (sačmarice) i četiri pištolja. Ostali su bili bez oružja.

Prva zvanična smotra jedinice Patriotske lige ranga čete izvršena je 2. januara 1992. godine u Mjesnoj zajednici Kaćuni, općina Busovača, u jednoj kući koja je bila u fazi izgradnje, oko 350 metara od kasarne JNA „Silos“. U pripremi za smotru, koja je bila u jutarnjim časovima, svi su borci donijeli naoružanje, ali na predaju raporta, u popodnevnim časovima, nisu donijeli naoružanje, jer je ocijenjeno da bi to mogli primijetiti pripadnici JNA iz kasarne „Silos“. Ispred Glavnog štaba Patriotske lige Bosne i Hercegovine smotru su izvršili Munib Bisić, rahmetli, i Edib Bukvić.

Zvanične i nezvanične smotre grupa i jedinica Patriotske lige su vršene u svim općinskim štabovima regije Zenica sve do prelaska komandi i jedinica PL u sastav novoformirane Teritorijalne odbrane RBiH.

Na cijeloj teritoriji Regije Zenica, u periodu priprema za odbranu, bila je formirana samo jedna manja jedinica Zelenih beretki, jačine oslabljenog voda (dva odjeljenja sa ukupno 25 boraca). Jedinica je bila na prostoru starog grada u Travniku i bila je pod komandom Općinskog štaba PL Travnik. Ova grupa-jedinica Zelenih beretki početkom 1992. ulazi u sastav čete Patriotske lige Stari grad, općina Travnik. Pored toga, na prostoru Starog Viteza, pod komandom Općinskog štaba PL Vitez djelovala je jedna grupa Zelenih beretki koja je imala zadaću obezbjeđenja džamije.

Potrebno je istaći da se polovinom juna 1992. godine u općinama Gornji Vakuf, Busovača i Žepče formiraju jedinice jačine ranga čete pod nazivom Zelene beretke. One su formirane od pripadnika Teritorijalne odbrane. Izvršavale su posebne zadatke. Bile su dosta dobro naoružane i opremljene i veoma su bile mobilne. Kada je prestala potreba za njihovim angažovanjem, rasformirane su, a ljudstvo i oprema su preraspoređeni u druge jedinice Teritorijalne odbrane tih općina.

Djelovanje ovih grupa i jedinica Zelenih beretki kao i onih koje su formirane u Starom gradu Vitez i Starom gradu Travnik 1991. godine, nema ama baš nikakve veze sa jedinicama i komandom Zelenih beretki u Sarajevu. To što se danas dešava sa Zelenim beretkama u Srednjobosanskom kantonu u smislu utvrđivanja mjesta i uloge Zelenih beretki u pripremi za odbranu i odbrani od agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu je istorijski falsifikat.

Dok štabovi i jedinice Patriotske lige regije Zenica izvode svakodnevno razne vrste aktivnosti - od dežurstva, obuke, raznih vježbi do konkretnih akcija, dotle štabovi i jedinice Teritorijalne odbrane miruju i ništa ne čine. Zaposlenici u štabovima Teritorijalne odbrane imaju redovno radno vrijeme, ne vrše nikakve aktivnosti na mobilizaciji i opremanju jedinica Teritorijalne odbrane. Potčinjene komande prepostavljenim šalju redovne izvještaje kao da je sasvim normalna situacija i redovno stanje. Mora se, takođe, istaći da je vrlo mali broj ljudi zaposlenih u štabovima Teritorijalne odbrane bio angažovan u PL, kao što je i mali broj starješina JNA pokazivao simpatije prema PL i davao joj obavještajne podatke o JNA.

Od 7. do 9. februara 1992. u Mehurićima je održano Savjetovanje komandanata regionalnih štabova Patriotske lige Bosne i Hercegovine, predstavnika Glavnog štaba i političkog rukovodstva PLBiH. Savjetovanje je organizovala SDA Travnik. Na Savjetovanju su komandanti regionalnih štabova, pojedinačno i odvojeno, referisali o planovima odbrane svojih regija, problemima u regiji i zahtjevima prema Glavnom štabu PLBiH. Komandant Glavnog štaba Patriotske lige Bosne i Hercegovine, rahmetli, brigadni general Meho Karišik Kemo i načelnik Štaba PLBiH, brigadni general Sefer Halilović Halil su iznijeli osnovne probleme vojnog dijela PL na nivou Bosne i Hercegovine i ukratko izdiktirali zadatke za naredni period. Predstavnik političkog rukovodstva PL Bosne i Hercegovine Hasan Čengić Hasan-Čenga, je govorio o političkoj situaciji u svijetu, susjednim republikama i u Republici Bosni i Hercegovini. Iznese su aktivnosti i mjere koje će poduzeti državno rukovodstvo, rukovodstvo SDA i političko rukovodstvo PLBiH u skoroj budućnosti. Poslije je urađena Direktiva za odbranu suvereniteta Bosne i Hercegovine.

PRELAZAK PL-a u TO

Dežurni u Regionalnom štabu PL Zenica u noćnim satima 8. aprila 1992. godine je dobio naređenje iz Glavnog štaba PLBiH da se Patriotska liga BiH stavlja pod komandu Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine. Iste noći stupili smo u vezu sa komandantom Glavnog štaba PLBiH i tražili pojašnjenja. Odgovoreno je da se to radi na osnovu Uredbe Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine o ukidanju dosadašnjeg Republičkog štaba Teritorijalne odbrane i obrazovanju Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine.

Narednog dana, 9. aprila 1992., u jutarnjim časovima, uži dio komande Regionalnog štaba PL regije Zenica odlaze u kabinet komandanta Okružnog štaba Teritorijalne odbrane Zenica pukovnika Ramiza Šuvalića (danas umirovljeni brigadni general) i stavljaju se pod komandu novoformirane Teritorijalne odbrane. Tog dana komandant Regionalnog štaba PL Zenica naređuje svim komandantima Općinskih štabova «Patriotske lige» da se zajedno sa svim svojim jedinicama stave pod komandu novoformiranih općinskih štabova TO.

U toku 10. aprila 1992. godine svi općinski štabovi PL izvještavaju da su se stavili pod komandu općinskih štabova Teritorijalne odbrane.

U općini Zenica, nakon prelaska svih jedinica PL u sastav Teritorijalne odbrane, ostala je jedna jedinica koja je nosila naziv „Bataljon Patriotske lige“, koja je pod komandom Općinskog štaba Teritorijalne odbrane Zenica. Ovaj bataljon je ostao sve do formiranja 314. mbr. ARBiH (01.12.1992. godine), kada je kompletan bataljon ušao u sastav brigade kao 1. bataljon.

Kada je u aprilu 1992. godine veoma snažna jedinica JNA, podržana tenkovima i artiljerijom, napala radio-televizijski odašiljač Paljenik na Vlašiću, pomoć branocima releja nije pružila jedinica Teritorijalne odbrane Travnik, već Odred PL Mehurići, jedna četa PL Travnik sa pripadnicima Policijske uprave Travnik. Navedene jedinice PL su poslije mobilisane u jedinice Teritorijalne odbrane Travnik.

Jake četničke snage su 20. aprila 1992. godine napale Turbe. Na ulazu u grad zaustavile su ih čete PL Turbe i Travnik, te vod za posebna dejstva Općinskog štaba PL Busovača i pripadnika Policijske uprave Travnik. Ove jedinice PL su poslije mobilisane u jedinice Teritorijalne odbrane. Zanimljivo je da su četničke snage na tim položajima, uklinjeni prema Turbetu, ostale do pred kraj rata.

Jedinica PL, a ne Teritorijalne odbrane Busovača 26. aprila 1992. blokirala je kasarnu JNA „Silos“ u Busovači.

Kasarne JNA u Travniku (krajem aprila i početkom maja 1992.), u Zenici (početkom maja 1992.) i „Kaonik“ u Busovači (9. 5. 1992.) blokirale su jedinice PL, a ne jedinice Teritorijalne odbrane. Ali, te jedinice Patriotske lige odmah poslije toga mobilisane su u jedinice novoformirane Teritorijalne odbrane.

Neposredno pred agresiju i početkom agresije SDS je potpuno opstruirao rad i funkcionisanje Teritorijalne obrane na prostoru okruga Zenica. Njeni kadrovi su, prvih dana agresije, napustili štabove i jedinice Teritorijalne obrane i priključili se jedinicama JNA. Međutim, ponašanje članova HDZ-a je, do sukoba HVO-a i Armije RBiH, bilo različito u pojedinim općinama. Nakon početka sukoba, članovi HDZ-a su, zajedno sa HVO, otpočeli otvorenu borbu protiv TO, a kasnije i protiv Armije R B i H.

Ovaj odnos najbolje ilustruje izvještaj kojeg je pretpostavljenoj komandi 15. aprila 1992. podnijela Komanda Okružnog štaba TO Zenica u kome se kaže:

„Zaključno 15. 04. 1992. u potpunosti su usaglašeni stavovi u opštinama Zenica, Kakanj i Žepče. Djelimično su usaglašeni stavovi sa opštinama Busovača, Novi Travnik, Vitez, Travnik, Bugojno i Gornji Vakuf.

U ovim opštinama snage HDZ-a garantuju suradnju i mogućnost sadejstva u izvršavanju zadataka, ali se ne žele staviti pod jedinstvenu komandu. U opštinama Zavidovići i Donji Vakuf nisu realizovani stavovi i odluke. Razlog: Nacionalna struktura u tim opštinama je takva da je srpsko i muslimansko stanovništvo brojno podjednako, te rukovodstva tih stranaka, radi „sopstvenog mira“ ne žele da se izjasne za bilo koju opciju.“

Pored toga, a u cilju stavljanja HVO-a pod jedinstvenu komandu Teritorijalne obrane Republike Bosne i Hercegovine, komanda Okružnog štaba TO Zenica je potpukovniku Filipu Filipoviću, u to vrijeme zapovjedniku HVO-a za srednju Bosnu,

nudila, u jednoj varijanti, da bude komandant OkŠTO Zenica, a u drugoj da bude komandant, a Džemal Merdan, pripadnik OkŠTO Zenica, njegov zamijenik svih jedinica TO i HVO-a u Lašvanskoj dolini. Rukovodstvo HDZ-a nije prihvatilo ni jednu ponuđenu varijantu.

TEŽIŠNA BORBENA DEJSTVA TO OKRUGA ZENICA

Prema naređenju pretpostavljene komande, težište borbenog djelovanja jedinica Teritorijalne odbrane Okruga Zenica bilo je na deblokadi Sarajeva iz pravca općine Visoko. Pored toga, jedinice općinskih štabova Teritorijalne odbrane bile su uključene u borbena dejstva protiv srpsko-crnogorskog agresora u zonama svoje odgovornosti. Najteža borbena dejstva protiv srpsko-crnogorskog agresora tokom 1992. su vođena u zonama odgovornosti općinskih štabova Teritorijalne odbrane Travnik, Zavidovići i Bugojno.

Nikako ne treba zanemariti ni borbena dejstva koja su vođena protiv srpsko-crnogorskog agresora na teritoriji općinskih štabova Teritorijalne odbrane Gornjeg Vakufa i Novog Travnika.

Situacija se još više usložnjavala na prostoru kojeg su kontrolisale postrojba HVO-a, jer nisu dozvoljavale normalan protok ljudstva, sredstava i opreme jedinica Teritorijalne odbrane. Ovaj problem je bio posebno izražen na prostorima i u vrijeme kada je dolazilo do incidenata i sukoba između postrojbi HVO-a i jedinica Teritorijalne odbrane. Ove incidente i sukobe su uvijek i isključivo izazivale postrojbe HVO-a. Često se dešavalo da, zbog sukoba sa postrojbama HVO-a, nismo bili u mogućnosti pružiti pravovremenu pomoć našim jedinicama u zoni borbenih dejstava prema srpsko-crnogorskom agresoru. Permanentno smo morali držati određen broj snaga u rezervi za eventualni sukob sa postrojbama HVO-a, čime je slabila naša udarna moć prema srpsko-crnogorskom agresoru.

Jedinice Teritorijalne odbrane pod komandom Okružnog štaba Teritorijalne odbrane Zenica su, po naređenju pretpostavljene komande, bile angažovane i izvan zone odgovornosti Okružnog štaba TO Zenica. Pored pokušaja deblokade Sarajeva iz pravca Visokog, bile su angažovane i na Igmanskom bojištu, te na odbrani Maglaja i Jajca.

Posebno treba istaći angažovanje jedinica Teritorijalne odbrane u odbrani Jajca, iako teritorija općine Jajce nije bila u zoni odgovornosti Okružnog štaba TO Zenica. Po naređenju pretpostavljene komande, na širem prostoru grada Jajca, izvršena su dva komandantska izviđanja i uspostavljena je radio-veza između Komande Okružnog štaba TO Zenica i Općinskog štaba Teritorijalne odbrane Jajce. Formiranje zajedničke komande za odbranu grada Jajca od pripadnika Teritorijalne odbrane i pripadnika HVO-a spriječio je Dario Kordić.

Činjenica je da je srpsko-crnogorski agresor probio linije odbrane grada Jajca u zoni koju su branile postrojbe HVO-a, a čije linije odbrane nisu bile dovoljno inženjerski uređene za pružanje odsudne odbrane. Kada su se branitelji Jajca našli u složenoj situaciji, pretpostavljenja komanda je naredila angažovanje dviju brigada,

što je i učinjeno angažovanjem 1. i 7. krajiške brigade. Pored toga, u širi rejon Dnoluka, kao rezerva, premješten je 1. zenički odred Teritorijalne odbrane od 350 dobro naoružanih i opremljenih boraca.

Poslije toga, sa zadatka deblokade Sarajeva, po odobrenju pretpostavljene komande, izvučen je jedan bataljon 1. zeničke brigade Teritorijalne odbrane i sa dijelom komande brigade upućen prema Jajcu da se pridruži braniocima Jajca. Sve to nije bilo dovoljno da se Jajca odbrani.

Nakon pada Jajca, srpsko-crnogorski agresor nije zaustavljen ni na prilazima Karaule, pa je i Karaula uskoro pala u ruke agresora. Jedan od razloga pada Karaule je zasigurno nedovoljno inženjersko uređenje linija odbrane. Tada smo morali povući naše snage sa Šešićke planine, jer bi one došle u potpuno okruženje. Zbog toga se odbrani Turbeta prišlo krajnje ozbiljno i odgovorno. Kvalitetno je izvršeno inženjersko uređenje linija odbrane. Naređena je odsudna odbrana Turbeta. Sve raspoložive snage su dovedene u širi rejon Turbeta.

Od pretpostavljene komande je zatraženo da se dio snaga jačine jednog bataljona 1. zeničke brigade Teritorijalne odbrane izvuče sa zadatka deblokade Sarajeva i uputi prema rejonu Turbeta, što je i odobreno. Dodatnom mobilizacijom ljudstva i tehnike inženjerski su uređivane po dubini još dvije linije odbrane. Pokušano je sa Zapovjedništvom HVO-a Operativne zone „Srednja Bosna“ dogovoriti zajednička borbena dejstva prema srpsko-crnogorskom agresoru, ali dogovor nije uspio. Jedino što je dogovoreno je da dalekometna artiljerija HVO-a dejstvuje po dubini srpsko-crnogorskog agresora. Nije prihvaćeno da načelnik artiljerije Općinskog štaba Teritorijalne odbrane Travnik bude na komandnom mjestu dalekometne artiljerije HVO-a kako bi se mogli preciznije određivati ciljevi artiljerijskog dejstva. Zista je dalekometna artiljerija HVO-a dejstvovala po dubini, ali nismo znali po kojim ciljevima.

Za odbranu Turbeta, Travnika, pa i cijele Srednje Bosne došao je najkritičniji trenutak odbrane kada su jake oklopne snage srpsko-crnogorskog agresora iz pravca Gostilj-Smet-Šešići probijale odbranu Turbeta. Natčovječanskim naporom naših hrabrih branilaca, naših heroja, zaustavljeni su tenkovi srpsko-crnogorskog agresora na tom pravcu. Sa ove vremenske distance može se sa sigurnošću tvrditi da je najkritičniji trenutak odbrane Turbeta bio i ujedno najkritičniji trenutak odbrane u cijeloj zoni odgovornosti Okružnog štaba Teritorijalne odbrane Zenica od srpsko-crnogorskog agresora u cijelom odbrambenom ratu. Da je tenkovska jedinica srpsko-crnogorskog agresora, kojim slučajem, probila linije odbrane Turbeta iz pravca Gostilj-Smet-Šešići, vjerovatno se ni Travnik ne bi mogao odbraniti, što bi bila katastrofa za srednju Bosnu sa nesagledivim posljedicama.

Kemal TERZIĆ

DONJI VAKUF U „VUNENIM VREMENIMA“

Ovo kazivanje imat će formu autobiografskog , jer su događaji vezani direktno za mene, pa molim one koji budu slušali ovo izlaganje ili ga čitali, da ga ne shvate hvalisanjem, jer to nemam ni u zadnjim mislima. Sve što želim jeste da činjenično osvjetlim jedno vrijeme i događaje u njemu, pa i ulogu nekih aktera iz tog vremena.

Donji Vakuf brojao je oko 25000 stanovnika po popisu iz 1991. godine. Muslimani su činili 53 odsto, Srbi 49, Hrvati šest odsto, a ostatak su bili „ostali“. Općina je bila „radnička“ jer je većina stanovništva radila u industrijskim pogonima i važila je za komunističku utvrdu . Ovdje ću ukazati na jednu konstataciju Muhameda Čengića, u to vrijeme sekretara SDA, koju je rekao Aliji Izetbegoviću, kako će mu najteže biti u Donjen Vakufe, jer u razgovoru sa njegovim poznanicima iz tog grada niko nije htio da se prihvati organiziranja SDA. Ja sam na tom sastanku rekao da je SDA za Donji Vakuf moja briga i obaveza, a da za uspjeh ne brinu .

Nisam imao političog iskustva, niti sam znao šta me čeka i možda je to i bilo presudno, jer se nisam bojao smicalica koje se podrazumijevaju u politici. Jer, do tada se nisam bavio političkim radom, i ako sam imao dvije godine zatvora zbog navodnog djelovanja sa pozicija „muslimanskog nacionalizma“.

Prije izbora posebno se ističe dolazak komandanta Štaba Teritorijalne odbrane RBiH Vukosavljevića i Džemila Šarca u Donji Vakuf, gdje je organizovan okrugli sto o JNA u novom političkom uređenju. Sastanku su prisustvovali komande štabova za Bugojno, Gornji Vakuf, Kupres i Donji Vakuf i predsjednici svih partija iz Donjeg Vakufa.

Na tom sastanku sam iznio stavove kako SDA vidi poziciju JNA (instrukcije sam dobio u Sarajevu), nakon čega su me svi redom napali tako da sam mislio da neću kući stići, a da ću biti uhićen.

Nakon izbora SDA je dobila 14 mjesta od 35 koliko je brojala Opštinska skupština, SDS 11, Demokratski savez 1, reformske snage 3, SDP 4, HDZ 1 i Omladinci 1.

SDA je dobila mjesto predsjednika Opštine i ja sam izabran, nakon čega počinje prava haranga na mene, a posebno nakon što je u Donji Vakuf došao Velibor Ostojić, koji je zaprijetio SDS - u da nikakvu odluku ne smiju donijeti ako sa njom nije saglasan Vlado Kunovac, koji je bio perjanica SDP - a i koji je uživao veliki ugled kod Muslimana Donjeg Vakufa. Sve stranke u Donjem Vakufu su se svrstale na jednu

stranu - protiv SDA i Kemala Terzića. Kemal Terzić je postao problem broj 1. Dolazi do blokade rada Skupštine. Počinju strajkovi, Tvornica montažnih kuća se baška isticala. Počinju blokade od strane Srba na putnoj komunikaciji prema Komaru zbog nekakvog parkiranog kamiona koji prevozi otrovne materije, dolazi do nesretnog ubistva jedne starice srpske nacionalnosti od strane Zahirovca koji je pošao u lov, razoružavanje Srba koji su bježali sa Kupresa u rejon Prusačke rijeke.

Od JNA dobijamo garancije da je naoružanje TO u kasarni u Donjem Vakufu i tim povodom, jedne prilike, dolazi pukovnik Osman Selak sa ekipom da nas uvjere da je naoružanje u kasarni. Odvode nas u obilazak, gdje su nam pokazali cjelokupno naoružanje za opštine Bugojno, Gornji i Donji Vakuf i Kupres. Više od oružja mene je interesirao pukovnik i tražio sam pogodan trenutak da ga nešto pitam. Gotovo je izgledalo nemoguće jer ga bezbjednjak nije puštao ni trena samog. Ipak, iskoristio sam samo jedan tren da pitam pukovnika da li je njemu jasna njegova pozicija, a on mi je samo uspio reći: „Kemo, ne igrajte se, sve će nas pobiti.“ Meni je to bilo dovoljno da vidim da je svjestan situacije, ali da je nemoćan i da u nekoj prilici može dati neki išaret za neku akciju. Nažalost, te prilike nije bilo, nego me nazvao kad je već sve bilo gotovo, kad je oružje odvezeno iz kasarne u Mahovljane, da pripremim janjetinu jer mi ima reći jednu radosnu vijest. I zaista pojavio se u istoj pratnji (major Pavlović i vodnik, zaboravio sam ime) oko pola deset da mi kaže kako je spasio Donji Vakuf od napada HOS-a, jer je sve naoružanje izvukao iz kasarne tako da ta opasnost od napada više ne postoji.

Nakon čuvenog sastanka u Domu policije u Sarajevu, donesena je odluka o formiranju Patriotske lige sa ciljem okupljanja patriota za očuvanje BiH i njenih građana. Bio sam na prvom sastanku na kome je iznesena ta ideja i akcija je počela. To je bila najteža aktivnost koju je trebalo voditi, a da ne bude provaljena.

Razgovarao sam sa ljudima u koje sam imao povjerenje i povjeravao im širenje te ideje i pridobijanje ljudi. Za organizovanje vojnog dijela povjerenje sam ukazao Kršlaku, Handžiću policiju, Kapiću okupljanje oficira, koji bi se prihvatili komandovanja jedinicama.

Aktivnosti su se sastojale od prikupljanja podataka o kretanju vojnih konvoja, evidentiranju lovačkog i drugog naoružanja koje posjeduju Muslimani, održavanje sastanaka sa određenim ljudima sa kojima smo razgovarali o situaciji u kojoj će se naći Muslimani, slanju ljudi na obuku za radio - veze, policajce i nabavku naoružanja.

Dok smo radili na ovim aktivnostima, opozicija je pravila nekakvo Mirovno vijeće koje nam je zadavalo mnogo problema iz razloga što su Muslimani nekako voljeli lakšu varijantu i sve se svelo na to da se odreknu Kemala Terzići, a oni bi se mogli dogovoriti sa SDS-om i Srbima i ta kampanja je bila vrlo žestoka. Tako su, dok smo se mi spremali za odbranu, oni nosili pečenu janjad i pite vojnicima, bolje reći – četnicima, na Kupres, gdje se zaustavio onaj čuveni konvoj što je prošao kroz Posušje. Organizovali su prevoz ljudi na demonstracije, koje su bile organizovane pred Skupštinom BiH, a koji je zaustavljen oružanom vatrom nadomak Turbeta. Posebno je bilo napeto pred održavanje referenduma o nezavisnosti. Četnici su zaposjeli Komar i zaustavili saobraćaj na ovoj važnoj komunikaciji.

U našem radu bilo je i naive i neznanja, pa ću navesti jedan primjer. U aprilu, nakon što je Galić povratio Kupres, uveo je punktove i zabranu prevoza svega što slični na vojnu opremu, između ostalog i odvoz trenerki iz Borčeve fabrike u Jajcu. Nakon pregovora on je odobrio prevoz po koji je otišao predsjednik opštine Travnik Tamburić i koji je svratio kod mene da traži nešto protuoklopnih sredstava od naše policije, da, kad naiđe ovaj kamion sa trenerkama, da u taj kamion ubacimo ta protuoklopna sredstva, jer imamo Galićevo odobrenje i niko ga ne smije zaustaviti. Dogovorim sa Handžićem i oni utovare to u kamion, a u međuvremenu meni se u kancelariji pojavi pukovnik Galić, vjerovatno dobro obaviješten. Htio je da nas impresionira, a i isprepada. Dok smo pili kahvu, uđe u kancelariju njegov pratilac i nešto mu šapnu. On izađe i vrati se nakon nekoliko minuta i pita šta da radi sa nama. Mi ga gledamo u čudu jer ne znamo o čemu se radi, dok on ne rče da je u kamionu, za koji je on dao odobrenje da odveze trenerke, pronađen paket tromblonskih mina. Pravo da kažem, situacija nije bila nimalo jednostavna niti za mene, a posebno za Tamburića. Na kraju, završilo se sve na zaplijeni kamiona i opreme, a vozač je pušten uz izvinjenje Tamburića i obavezu da se više u to ne upuštamo ni on ni ja.

Časna uloga Duška Gnjačića zaslužuje da se nađe u ovom kratkom opisu iz razloga što je odbio da služi četnicima i podnio ostavku na mjesto direktora Radija. Isto je postupila i dr. Vesna Šukara. Nakon što su četnici postavili stražu ispred Doma zdravlja, ona je podnijela ostavku. Moj profesor iz srednje škole Novo Zelić jedne prilike je došao kod mene da popričamo o situaciji, pa mi je rekao kako su „njegovi“ tražili da bude komandant njihovih jedinica jer da to što se potpisuje ćirilicom, misle da je on četnik.

Nakon rušenja mosta u Donjem Vakufu (četvrtak), dolazi meni u petak Merzuk Đonlić, koji me čekao da iziđem iz džamije, sa džume, i obavještava me da su na punktu, na ulazu u Prusac, zaustavili neke oficire sa pratnjom koji traže da se vide sa mnom. Dok smo se vozili, pita me usput jesu li dobro postupili što im nisu dali u Prusac, na šta sam potvrdno odgovorio. I doista, na punktu čekali su me pukovnik Kostić, komandant četničke brigade i potpukovnik Koković koji mu je bio zamjenik ili načelnik sa pincgauerom i šestoricom vijnika, naoružani do zuba. Prvi komentar Kostića sa kojim sam se i ranije sretao (Bio je aktivni oficir JNA sa sluzbom u Sloveniji i nakon povlačenja iz Slovenije, dobio je zadatak da u Donjem Vakufu organizira vojno-paravojne formacije SDS-a, a rodom je sa Kosova) bio je kako imam dobru vojsku na šta sam potvrdno odgovorio. Sjeli smo u kaficu, malo niže punkta (i ja sam dobio pratnju od nasih u Enesu Hadziabdicu). Enes je bio sa njihovom pratnjom, a mi smo sjeli vani za jedan sto i naručili kahvu. Uz kahvu oni vele da su došli da idem s njima u Vakuf jer je narod u panici, a i oni bi popravljali most, ali im treba moje odobrenje za to. Ja sam ih zamolio da budu iskreni u razgovoru i da mi iskreno kažu mogu li oni zaustaviti rat ili ne mogu, a sve ostalo je lahko. Gledao me Kostić i napokon reče da ne mogu, ali da sam ja otišao na pogrešnu stranu i da će Muslimani stradati jer oni neće ponoviti grešku iz Slovenije i da mi nemamo nikakvih šansi. Rekao sam mu da mi je drago što je bio iskren i da jedino što je tačno jeste da će mnogo Muslimana stradati, ali da će konačni gubitnici biti Srbi jer ih oni vode u propast. Rekao sam

da, ako preživimo ovaj rat, volio bih da sjednemo pa da vidimo ko je bio u pravu. Podvukao mi je da ih je u Sloveniji pobijedio jedan covjek - Kacin koji je bio, valjda, ministar informisanja u slovenačkoj vladi. Čuo sam u toku rata da je Koković poginuo na Vlašiću od jedne granate još 1992., a o Kostiću ne znam ništa.

Prvi susret sa Bobanom neću nikad zaboraviti (bio je još jedan susret). Išao sam sa Samirom Šutkovićem njegovim autom jer je imao njemačke tablice, pa je bilo sigurnije se kretati s njime. Radilo se o aprilu, zadnjih desetak dana.

Ušao sam kod Bobana, uljudno ga pozdravivši i prenijevši mu pozdrave onih koji su me njemu uputili. I prije nego što sam rekao zbog čega sam došao, on mi je saopštio da smo došli u pravi trenutak jer su upravo donijeli odluku kako je Donji Vakuf izuzetno važan za Herceg-Bosnu i da se mora braniti svim sredstvima, a potom me upitao znam li pjesmu „Evo zore, evo dana, evo Jure i Bobana“ i znam li ko su oni. Rekao sam ono što je istina da nikad nisam čuo ni za jednog, niti za pjesmu, na što je poskočio govoreći o prošlom nakaradnom sistemu. I da ne duljim, rekao mi je da idem u Bugojno kod predsjednika Šoljića i da će mi on dati naoružanje za Donji Vakuf i da odmah udarimo na kasarnu i da zauzmemo komunikaciju prema Jajcu. Obradovan zbog oružja, ja pravo Šoljiću, malo ga napadnem što sam morao ići u Grude, a oružje kod njega. I ispričam mu priču koja je bila kod Bobana, a on ga odmah spakuje u majčinu, nazvavši ga lažovom jer ni njemu ništa nije poslao i vidio sam u njemu strah i da je bio iskren u svom nastupu. To mi je bio znak da hercegovački Hrvati igraju dvostruku igru i da nisu iskreni, o čemu sam izvjestio nadležne.

Posebna je priča oko oduzetog naoružanja od Srba koji su bježali sa Kupresa i koje su naši sačekali, oduzeli im naoružanje, odveli u kafanu, najeli i napili i poslali ih u Donji Vakuf, ali bez oružja. Svaki dan, ali baš svaki dan, u 8 sati, dolazio mi je kapetan I klase Balaban da traži nazad oružje ili će on dati nalog vojsci da krene na Prusac po oružje. I svaki dan sam morao da izvrđavam da se oružje ne vrati, a da oni ne krenu na Prusac "prije vakta". I opet, da ne duljim, dogovorimo da formiramo mješovitu vojnu policiju sastavljenu od 10 Muslimana i 10 Srba. I sve je bilo dobro. Složili smo se oko imena i ko će biti komadant, a ko zamjenik, odijela će dati vojska, a naoružanje za Srbe dat će vojska, za Muslimane vojska. Traži da to bude naoružanje oduzeto od Srba u Prusačkoj rijeci, na što mi nismo pristali. Uglavnom, nismo vratili naoružanje i Prusac nije bio napadnut od strane vojske.

Želim ovdje i da osvjetlim ulogu Štaba TO sa Senadom Alkićem na mjestu komandanta. Uistinu sam Senadu prenio informaciju da se mi moramo spremati za sukob sa JNA ukoliko ona napadne na ustavnopravni sistem, na šta je on ustuknuo, pogotovu što sam mu prenio da sam dio odgovornosti za odbranu prepustio Safeću Kršlaku. Ne samo on, nego i mnogi u Vakufu, nisu imali povjerenja prema Kršlaku, jednostavno nisu ga simpatisali, a sa druge strane, nisu bili spremni da bez njega rade ono što je Safet radio. Kad je stvar sa sukobom bila sve izvjesnija, Alkić je prihvatio da radi sve što može, i on i Mustafa Šutković, a da će veza između nas biti, rahmetli, Čamil Omeragić, a da o tome Kršlaku ne obavještavam jer mu oni ne vjeruju. Tako sam bio prinuđen da vjerujem i Kršlaku, ali i Alkiću, koje sam morao provjeravati, jer su bila "venena vremena". Safet nije znao ono što Alkić i ostali rade,

a ovi nisu znali za Kršlakove aktivnosti. Posljedica toga je bilo nepovjerenje prema Komandi TO, pogotovu kad su izišli u Bugojno. Reći ću vam, i ovdje želim to istaći, kao pohvalu ponašanju i Mustafe, i Sene, i Ćamila da su prihvatili pozicije koje su im ponuđene, bez pogovora, a na kraju je sve došlo na svoje.

Pozicija Kriznog štaba Opštine, bila je pat pozicija, jer su ga činila po četvorica Srba i Muslimana, tako da je bilo nemoguće donijeti bilo kakvu odluku oko koje bi se složili. Ja sam, na kraju, na svoju ruku podnio zahtjev prema Generalštabu, a preko Predsjedništva BiH, da se podigne TO za Donji Vakuf, što, naravno, nije prošlo, ali smo uspjeli podići rezervni sastav policije, gdje je oko sedamdesetak Muslimana dobilo legalno naoružanje.

Posebna priča su Muslimani Donjeg Vakufa, mislim na onaj dio čarsije i tzv. ugledne građane koji su u to vrijeme držali glavu duboko zakopan u pijesak i koji nisu željeli, ili nisu mogli, sve je moguće, da vide da je rat neminovan i da se treba organizirati. A trebali su da to bolje i znaju od mene.

Tako sam jedne prilike, nakon što se počelo pričati o odvajanju srpske opštine Donji Vakuf i pripajanju SAO Krajini, organizirao sa Duškom Gnjatićem, a na pristanak Neđe Ninkovića da dođe i obrazloži opravdanost takvih aktivnosti od strane SDS-a, javnu tribinu u kino-sali u Donjem Vakufu na ovu temu. Neđa je došao pijan, što se kaže ko letva i na tom sastanku on je tako bulaznio da se insanu kosa dizala glavi. U publici su bili ti istaknuti građani koji su na sve te nebuloze samo pitali šta aktualna vlast čini na novim radnim mjestima. Osjećao sam gorčinu koju sam vidio i u Gnjatićevim očima.

Kad smo se osamili, odnosno kad se sala izpraznila, pitao sam Neđu šta je s njime, jer ga ja znam kao čestitog profesora i da mi kaže je li istina da je dobio titulu vojvode, što je on potvrdio uz obrazloženje da je za nas bolje da je on, kao normalan Srbin, na mjestu vojvode nego da je neko drugi, jer je velika borba kod njih ko će biti vojvoda.

Mnogi dušebrižnici (koji i danas rade po nalogima centrala moći ondašnje UDBE) i danas postavljaju pitanje zašto se Donji Vakuf nije branio u Donjem Vakufu.

Allah, dž. š., kaže u Kur'anu časnom da će njegova pomoć i pobjeda doći onima koji se na Njegovu putu povuku sa položaja da bi zauzeli bolju poziciju radi nastavka borbe.

Mi smo se za borbu spremali i, kako je rezultat pokazao, bili uspješni u taktici povlačenja, za koju smo se opredijelili, odgovorni i pred Bogom i pred ljudima, jer smo vladali pravim informacijama koje su bile preduslov za pravu odluku.

Nadam se da će me Bog poziviti, da za neko vrijeme napišem, mnogo više i da sa svoje strane osvjetlim događaje iz tog vremena.

Na žalost, danas pišu i oni kojima je stalo samo do lične promocije bez bilo kakve odgovornosti za napisano. Jedan spisatelj je pisao knjigu o predsjednicima ili načelnicima Donjeg Vakufa. Pored mog imena stoji kad sam izabran i kad sam smijenjen od strane Visokog predstavnika, jer se nije imalo ništa više napisati o tih dvanaest i po godina, koliko sam bio na čelu Donjeg Vakufa.

SCENARISTIČKI POSTUPAK ABDULAHA SIDRANA

(Ovo je jedan od posljednjih tekstova Asafa Džanića koji je napisao za naučni skup: Bosna, čovjek i svijet u umjetničkim vidicima Abdulaha Sidrana, Sarajevo, 22. 10. 2011. godine)

Osamdesete godine dvadesetoga stoljeća su autorski i produkcijski možda naj-snažniji period u cjelokupnoj historiji filmske produkcije u Bosni i Hercegovini. To je period u kome je bosanskohercegovački film zadobio relevantnost u okvirima bosanskog društva, zahvaljujući, prije svega, duhu sumnje i kritičnosti, ali ne samo kao političkim odrednicama, svakako bitnim za pojedine filmove toga razdoblja, već kao ontološkim, egzistencijalnim odrednicama tema kojima se bavio i vremena koje je prikazao u jednoj kompleksnoj i razuđenoj formi, koja ni do danas nije nadmašena. Paradoksalno je što su takvom sazrijevanju jedne umjetnosti kod nas možda presudan poticaj i najsnažniju podršku dali scenariji Abdulaha Sidrana za neke od filmova iz toga perioda¹; paradoksalno u tome smislu što je scenarij prelazna, tranzitivna forma od književnosti ka drugoj, dovršenoj, dokumentarnoj ili igranoj formi filmske umjetnosti. Kao takav, scenarij je relativno malo priznat i cijenjen, gotovo da se smatra da je on nužno zlo, a ne samosvojna profesionalna djelatnost, a uprkos strašnoj banalizaciji i standardizaciji scenarističke prakse u posljednjih dvadesetak godina – on sadrži moć kompleksnog razmišljanja zato što „samo filmska umjetnost“, kako kaže Godar, jeste uvjerljivi svjedok značajnih istorijskih dešavanja u dva-desetom stoljeću.² Zabranjeno je, kao zločin „protiv suštine“, da se u scenariju vidi išta drugo do rediteljskog alter-ega, pa i onda kada je iz njega samoga sasvim jasno da je, uprkos nužnosti i obavezi tranzitivnosti, ishodio takvu vrstu autonomnosti kakvu ima dramski tekst u odnosu na pozorišnu predstavu.

Takvu vrstu autonomnosti simbolično predstavlja scenarij za film „Kuduz“, koji započinje proglašavanjem sumnje kao apsolutnog stvaralačkog načela; sumnja se da je glavni protagonist priče uopće i postojao, ali se kao glavni protuargument, onaj da jeste postojao, navodi da dolazi ljudima na san (a zar se može sanjati ono što ne postoji)! Po ovom proglašavanju sumnje za osnovu pristupa stvarima i ljudima oko

1 Ove bilješke temelje se na zbirci scenarija „Abdulah Sidran: Filmski scenariji“, Izabrana djela, knjiga 3, BOSNIA ARS, Tuzla, 2004.

2 Navedeno prema Žak Omon, *Teorije sineasta*, Clio, Beograd, 2006., str. 184.

nas scenarista Sidran u „Kuduzu“ koristi isti postupak kojim se služi Servantes kada u uvodu „Don Kihota“ sumnja u sve, pa i u postojanje starog arapskog rukopisa zagubljenog na tavanu kuće kao navodnog izvora za priču koja slijedi, a koji je potom navodno izgubljen.³

Tragične sudbine mladih junaka „Kuduza“, koje nose biljeg njihovih emocija i temperamenta, iza melodrame njihovih personalnih odnosa otkrivaju jednu geografiju rubnog i perifernog, jedan socijalni milje koji pokazuje krizu društva na periferiji, tamo gdje je najbolnija, a ta odrednica rubnog metafora je za jedan getoizirani život u širem smislu. Suština njihovog kraha nije zadata ni u njihovim temperamentima, ni u karakterima, već u okruženju, u kojem se zbivaju nagli sudari patrijarhalnog morala i naivnog uvjerenja da je sve moguće i dostižno, da se za novac može dobiti sve, dok istodobno ekonomska i socijalna kriza uništava ljudskost i komunikacijsku sposobnost („Ljudi su zaboravili plakati“, povjerava se imaginarni Kuduz u prologu scenarija). Kuduz je ličnost ograničenih moći razumijevanja i mirenja sa svijetom, bez volje i mogućnosti da u njemu bilo šta izmijeni. U svojoj jednostavnoj svijesti i osjećajnosti, to prihvata kao oblik pravde, prema kojoj se upravlja, intuitivno i sa dubokim osjećajem moralnosti. Nevolje nastaju kada počne uviđati da ta moralnost ničemu ne služi i da mu nije naklonjena, kada u dubokim slojevima svoga bića počne osjećati svu jezu egzistencijalne nelagode. „Život je ozbiljna stvar“ – ponavlja Kuduz u pokušajima da svoju ženu utjera u kalupe svijeta po svojoj mjeri.

Jedan od najupečatljivijih likova bosanskog filma uopće, Kuduz, uporno traga za srećom. Međutim, taj ideal nije nimalo lako ostvariti. I što se Kuduz više trudi, i uz gorka odricanja, pristaje na ustupke, sreća je od njega sve udaljenija. Njega kao ličnost prati višestruka uzaludnost, jalovost: stvarna, odnosno biološka, jalovost njegovog utopističkog projekta (životne sreće), moralna i ontološka, raskorak između života bića i ogromne nezajažljivosti ništavila. Tim svojim ukupnim moralnim i ontološkim statutom Sidranov junak kuca na vrata sopstvene nesreće, neprekidno oscilirajući između banalne sentimentalnosti i strašne ozbiljnosti, zapitanosti nad svojom prirodom, u kojoj ne može da nađe rješenje.

Badema je drugi veliki Sidranov lik, a njeno je ubistvo također duboko motivirano okruženjem. Ona, kao i svi Sidranovi gubitnici, nosi breme svojih grijehova, ali su grijehovi koje su oni primili na sebe obilježje društva koje je najsurovije posljedice ekonomske i socijalne krize ostavilo na periferiji, u nedovršenim gradilištima koja Sidranove junake dočekuju kud god da se okrenu i kud god da krenu. Multipliciranjem nedovršenih gradilišta Sidran stvara globalnu metaforu društva kao nedovršenog, neuspjelog gradilišta, koje svojom nedovršenošću i besperspektivnošću junake njegove priče uvodi u nerješive socijalne probleme. Sidranova filmska utopija

3 Autonomnost scenarija kao književne vrste Sidran hiperbolizira osobito u didaskalijama. Na str. 169. već spomenute zbirke nalazi se uputa: „Cvrkut ptičica što se 'zajebavaju po granama'. Prođe li štogod uskom zmijom makadama što se jedva nazire bjelasajući međ zelenim raslinjem?“. U razgovoru scenariste Sidrana, jedne britanske rediteljke i autora ovoga teksta (u ljeto 2004.) o mogućnostima ekranizacije Sidranovog scenarija „Prvi put s ocem na izbore“, razgovaralo se o rediteljskom tretmanu koji omogućavaju i dopuštaju ovakve vrste didaskalija kao osobit izraz autonomije scenarija.

je tu ograničena dubokim pesimizmom, nema govora o mijenjanju takvoga svijeta, ali ni o prihvatanju njegove otuđenosti; najviše što se može učiniti jeste što će se ta otuđenost jasno sagledati, što će čitalac i gledalac njegove priče postati malo sposobniji da sebe smatra historijskim i društvenim subjektom

„Sve što se uopće može misliti može se misliti jasno. Sve što se može izreći može se izreći jasno“, kaže Wittgenstein u svojim traktatima.⁴ U tome je smislu „*Otac na službenom putu*“ vrlo zanimljiv scenario, prvenstveno zbog vanredno precizne analize pogubnih učinaka ideologizacije društva i njenih razornih učinaka na duše ljudi, koja će razoriti porodične, ljudske i svake druge odnose. Sidran ga je napisao u nastojanju da pruži sveobuhvatan odgovor na pitanje kako je tako nešto uopće moguće. Fokusiranjem na lik dječaka Dine kao perspektive pripovijedanja i perspektive razumijevanja stvari, Sidran u određenoj mjeri sužava i reducira totalitet tog razumijevanja. Ali, takvim sužavanjem njegova alegorija se zapravo proširuje: Bosna pedesetih godina, i Jugoslavija, pedesetih godina, i svako represivno društvo takvoga sklopa moguće je zbog dječijeg strahopoštovanja prema autoritetu svake vrste, prvenstveno očinskom, koji se pokazuje kao centralna figura takvog poretka; te zbog prihvatanja, pokoravanja i prepuštenosti servilnim objašnjenjima, čak i kada su nerazumna, kada se zbog njih pati i trpi.⁵ Demistificirajući politiku i državu kao apstrakcije i sile iznad pojedinačnog ljudskog života, scenarij je žestoka kritika povređivanja ili uništavanja ljudskog života pod znakom bilo koje istine.

Nijedna ljudska degradacija, ili patnja bilo kojeg čovjeka ili čak cijelog naroda ne može da se opravda ničim: ni vjerom u progres, ni ubjeđenjem u ispravnost i opravdanost postupaka na tome putu. Društveni progres, društvena sreća se ne može graditi na nesreći ljudi, pravda na nepravdi, kao što ne može biti ni ljudi važnijih od drugih ljudi. Jedina stvarna istina jeste istina srca, a ona se ne može nametati, jer je ista za sve. I ne radi se uoče o količini prosvijetljenosti koje će neki politički ili društveni projekat učiniti boljim, niti se oni mogu razlikovati po tim svojstvima, nego o etičkom odnosu: politika je predstavljena kao područje destruktivnog egoizma koji natkriljuje svaku pojedinačnu sudbinu. Sidran je, po jednoj sretnoj sintagmi koju dugujemo Erihu Auerbahu,⁶ znalac utonulih slika, takvih po kojima nepogrešivo prepoznajemo jedno vrijeme i jedan lokalitet, te duh života cijele jedne zemlje, a u njemu, izdvojeno, duh manipulacije ljudskim sudbinama. U tim slikama postoji izvjestan vid realnosti kao niz slika-znakova jednog izvjesnog vremena, posredovanih infantilnim pogledom na svijet, preko kojih scenarista Sidran, i mislilac Sidran, parcijalizira složenu nakaznost vremena, gdje taj višak realnosti postaje razlika između neposrednosti tog dječijeg pogleda i slike svijeta po sebi.

U scenarijima filmova „*Otac na službenom putu*“ i „*Sjećaš li se Doli Bel*“ mogu se uočiti tri načina odlaženja u nadrealnost: mjesečarstvo, pijanstvo i čudesni svijet priče.

4 Navedeno prema Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Veselin Masleša-Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 75.

5 U tome se smislu produbljena zapažanja o očinskoj funkciji jezika nalaze u tekstu Nebojše Jovanovića, *Sidran s Lacanom, ili „nesvjesno je strukturirano kao jezik“*, Sarajevske sveske, 06/07, Sarajevo, 2007.

6 Erih Auerbah, *Mimesis. Prikazivanje stvarnosti u zapadnoj književnosti*, Nolit, Beograd, 1968.

Svaki od njih se predstavlja kao oblik prevazilaženja zbilje i način da se groteskne predstave stvarnosti, deformirani likovi i karakteri, pa i preozbiljnost jave, pomire i usklade između sebe i u svijesti glavnih junaka. Mjesečarstvo mladoga Dine Zolja u „*Ocu na službenom putu*“ jeste oblik bjekstva i odlaženja u nadrealno, a ujedno i osnova takvoga paralelizma u kojem somnambulnost dešavanja na javi postaje način da se ispiše. U „*Doli Bel*“ isti, sada stariji junak je izliječen od noćnih lutanja, od mora, ali pijanstvo njegovog bolesnog i upropaštenog oca, Mahmuta, opet je onaj trag nadrealnosti, zahvaljujući kojem stvarnost dobija fantastične, difuzne ili morbidne odbleske ljepote. Za junake ovih priča to je i način da u sebi objedine ono karakteristično krivljenje svijeta, koje nastaje kad u svojim životima počnu da osjećaju svu jezu i tegobu egzistencijalne nelagode.

U toj nelagodi izgovorena riječ je izvor uništenja u vremenima nesigurnosti, izazvane politiziranom svakidašnjicom. Izgovorena riječ postala je smisao sistema koji svoju opstojnost gradi u ritualu, a svoju nesigurnost iskazuje u strepnji upravo od riječi koja poništava ritual postojećeg. Izgovorena riječ postaje optužujući i prelojni trenutak života, razlog izopćavanja, izolacije i gubitka slobode. Ovdje nije od presudne važnosti što je reditelj filma originalnu scenu iz scenarija (3. scena: „Mučan ljubavnički razgovor u vozu“), u kojoj Otac izgovara rečenicu „Ko koga voli... u ovoj ludnici?“ zamijenio scenom sa istim ličnostima u kojoj se uvodi insert sa najznamenitijom karikaturom Zuke Džumhura na kojoj Marks u kabinetu sjedi za stolom i piše, a iza njega na zidu je okačena Staljinova slika, a koju isti junak, bez posebne željeza komuniciranjem sa okolinom, komentira ovako: „Nije sve baš tako...“; bitno je što je takva zamjena motivirana naglašavanjem upotrebe izgovorene riječi i njeno-ga izvitoperenog smisla kao izvorišta ljudske degradacije i uništenja dostojanstva ljudi koji se ne mogu oduprijeti ideologiziranoj stvarnosti. Zanimarena i napuštena ljubavnica koristi uništavajući moć riječi i tragedija počinje; jednom započet, proces denuncijacije se širi, izgovoreno dobija aspurdne razmjere u mjeri u kojoj krugovi denunciranja postaju autonomni, šire značenje izgovorenog i unose svoje stavove i predviđanja u prepoznavanju neprijatelja u sopstvenim redovima.

Svjestan značenja izgovorenog, svoj strah od riječi Otac će svoje stečeno iskustvo, svoj strah prenijeti na dijete koje dobije priliku da u ritualnom obilježavanju počasti vođi partije izgovori ritualne riječi divljenja i preda lokalnom rukovodstvu osobeni simbol predstave za mase. Dječak uči riječi koje će izgovoriti u ritualu, i u tome procesu učenja, nad porodicu se nadvija strah od toga da će dijete u presudnom momentu rituala zaboraviti redosljed riječi. Izvorište toga straha je Otac, koji preuveličava izvjesnu porodičnu katastrofu zbog mogućeg djetetovog neuspjeha da tačno reproducira riječi rituala. Umjesto učestvovanja u počastima, privid ljepote rituala postao je za dijete i njegove roditelje novi izvor individualne i porodične drame, jer će Dinin neuspjeh da ponovi naučeno zatvorska uprava protumačiti kao neprijateljski čin oca, već prokazanog i dokazanog izvršitelja verbalne provokacije.

Isto, traumatično značenje riječi u poretku svijeta varira na osoben način scena svadbe u „*Ocu na službenom putu*“. Svadba je ritualna najava nove porodice koja se

stvara na jednom mjestu gdje zajedno sjede potkazivači i bivši osuđenici, i okupljeni i razdvojeni nepovjerenjem, ožiljcima nejednakog statusa i promašenih života. Ritualno je i izmjenjivanje kratkih, dinamičnih rečenica između brata i sestre, žrtve bratovljeve ambicije da ostane u politici po svaku cijenu. Svadba kao ritual stvaranja nove porodice pretvara se u ritual otkrivanja poraza denuncijacije, u kojem se otkriva neljudska suština i razlozi uništavanja života. Taj vibrantni dijalog brata i sestre je dijalog utonulih slika cijele jedne kulture življenja u koju je usađen opresivni mehanizam stradanja zbog riječi, koji se pojačava zbog surovog kontrasta između iznevjerene humanosti pokreta koji se opravdavao novom humanošću, i stvarnosti u kojoj je vladao nemilosrdnom represijom.

Tu je scenarista Sidran na vrlo precizan način stvorio sliku osavremenjene, modernizirane društvene situacije koju je Andrić ranije locirao u ambijent otomanske „Proklete avlije“: „Reč je pala, a kad reč pođe jednom, ona se više ne zaustavlja, nego ide dalje i usput raste i menja se“⁷, potvrđujući se kao majstor utonulih slika koje predstavljaju svijet.

7 Ivo Andrić, *Prokleta avlija*, Udruženi izdavači, Sarajevo, 1984., str. 64.

Svoni HANT

ŽIVA BOSNA ILI MRTAV NATO

(Iz knjige "Odvojeni svjetovi - Bosanske lekcije za globalnu sigurnost", Izdavač: Duke university press, Durham i London, 2011.)

KARTER I SAVJEST

Bivši predsjednik Karter me pozdravio sa anđeoskim osmijehom. Upoznala sam ga noć prije i on me spontano pozvao da sutradan ručam sa njegovim prijateljima u apartmanu u hotelu Waldorf-Astoria u Njujorku.

Ušli smo pravo u trpezariju i sjeli za stol postavljen za deset ljudi. S jedne strane Predsjednika je sjedila Mary Tyler Moore, glumica i aktivistica. Ja sam sjedila sa druge strane, prekoputa njegove životne saputnice Rosalynn.

Većina gostiju je bila iz Karterovog svjetski priznatog humanitarnog centra. U naš razgovor je ubrzo uplivala politika. S druge stran Atlantika, jedan dio Evrope je bio kidan na komade. Već godinu dana pomalo su curili izvještaji o zvjerstvima dok su srpske snage marširale preko multietničkih dijelova Jugoslavije.

Bill Clinton, novi predsjednik SAD-a, se mučio pokušavajući da odluči šta da uradi sa Bosnom. Njegova snažna retorička kampanja u kojoj je optuživao predsjednika George H.W. Busha za nemoć spram agresije, i sama je postala slaba. Britanska premijerka Thatcher je urgirala kod Clintonovog prethodnika da preduzme akciju. Rekla je da "Srbiji treba dati ultimatum" da prestane sa nacionalističkom agresijom ili da se suoči sa "vojnom odmazdom". Clinton, koji je tada bio guverner Arkanzasa, snažno je poručio: "Ja bih počeo sa zračnim napadima protiv Srba i tako pokušao da vratim osnovne uslove za čovječnost".

Ali godinu dana poslije, i samog Clintona su napadali u štampi. Kolumnista New York Times-a William Safire je bio posebno glasan: "Bez sumnje da je prešutni priistanak Busha prije dvije godine na UN embargo na oružje bosanskim muslimanima bila diplomatska greška. Ali ove godine prekršaj pripada Billu Clintonu... Vrijeme ističe, gospodine Clinton. Izbjegnite UN zamku. Pošaljite Evropi poruku: "Živa Bosna ili mrtav NATO".

Možda je Jimmy Carter gledao isti progam na C-SPAN-u (op. prev: tv program) kao i ja, sa Lawrenceom Eagleburgerom, državnim sekretarom predsjednika Busha,

koji je pred Kongresom iznosio sofisticirani osvrt na Balkan koji je, nažalost, bio na istoj liniji sa onim što su srpski nacionalisti promovirali već šest godina. Eagleburger je trebalo da bude pametniji. Dok je radio kao ambasador SAD-a u Jugoslaviji i živio u Beogradu, čak je 1992. godine nazvao Miloševića "navodnim ratnim zločincem". Uprkos tome, njegov pogled je bio iskrivljen, vjerovatno jer su u političkom vodstvu Jugoslavije, kao i u jakoj Armiji, dominirali Srbi. Često ponavljani izgovor za neintervenisanje je bio jednostavan, lako razumljiv za donosiocce odluka – i iznenađujuće pogrešan: etničke i vjerske mržnje su toliko ukorijenjene da ne možemo ni zamisliti. I bolje nam je da ostanemo izvan te baruštine.

"Ne bismo se trebali petljati u vjerski rat", zaključio je predsjednik Carter. "Ali Jimmy", usprotivila se Rosalynne, "ne možemo samo okrenuti glavu".

Sjedila sam i razmišljala o razlici između ovog razgovora i mojih časova o Balkanu koje su mi davali eksperti State Departmenta. "Vjerski rat", nije bio dio njihovog predavanja. Oni su odgovornima za zločine smatrali političare, ne sveštenike. Tog dana sa Carterovima još jači je bio sveopšti osjećaj bespomoćnosti, osjećaj da možemo obrtati i okretati ovu temu do kraja dana, do kraja sedmice, a da ne dođemo ni do kakvog zaključka. Niko nije imao odgovor.

Oprostila sam se od domaćina, ušla u lift i gledala u prazno, gazila sam po mozaiku na podu dok mi se mutilo u glavi. Uskoro ću preuzeti svoju dužnost ambasadora u Beču, samoprozvanom mjestu rođenja diplomatije. Ako ratni problemi izađu na moj put, hoću li se baviti njima? Hoću li ih sama potražiti?

Zabrinuti glas Rosalynne se urezao u moje pamćenje. Razdramala sam se, nemam više vremena da razmišljam o tome. Žurila sam na naredni sastanak sa mojim prethodnikom u Beču, Henry Grunwald-om, bivšim urednikom Time Magazine, čija je porodica pobjegla pred nacistima. Toliko toga sam još imala da naučim o diplomatskom životu. Uskočila sam u taksi i zaputila se preko Manhattna.

(...)

NIJE NAŠA STVAR

Ona je stara škola diplomatije. Svaki put kad bih sreća Pamelu Harriman, zanijela bi me njena izuzetna sposobnost i pažnja sa kojom se predstavljala. Posljednjih godina stekla je reputaciju žene sa jakim karakterom učestvujući na političkim konferencijama i predvodeći delegacije u Rusiju i Kinu. Zbog svoje dugogodišnje veze sa Francuskom, od početka studija na Sorboni, bila je savršen izbor za SAD ambasadora u Parizu – kao savršen primjer kako politički imenovana osoba može unijeti u diplomatski krug stručnost, kontakte i instikt koji su obogatili mašineriju američke vanjske politike. Njena energija i elan su bili kao kod decenijama mlađih ljudi, ali su je njeni šarm i finese učinili dobrodošlom kod razdražljivih Francuza, koji su je prozvali "čelična lejdi u svilenom odijelu".

Tokom njenog završnog razgovora prije preuzimanja dužnosti senator Jesse Helms je pokrenuo pitanje rata u Bosni upitavši Harrimanovu o zabrinutosti Francuske da će njeni vojnici na terenu biti u opasnosti ukoliko SAD poduzmu vojnu akciju

protiv Srba. Spretno je odgovorila na upit, ukazavši na osjetljivost situacije i uvjerila senatora da bi podržala svaku odluku koju bi njena zemlja donijela.

Na sastanku američkih diplomata upitala sam ambasadoricu Harriman šta misli o ratu na Balkanu. Ipak je ona imala brojnih veza koje je mogla iskoristiti, budući da je njen muž, Randolph Churchill, bio u Bosni kao britanski oficir za vezu kod partizana maršala Tita. Kasnije se i upoznala sa Titom preko njenog trećeg supruga, Averella Harrimana, željezničkog tajkuna koji je postao guverner Njujorka, te ambasador u Sovjetskom Savezu i Velikoj Britaniji i koji je bio u srcu hladnoratovske politike. Harrimanovi su prisustvovali i Titovoj sahrani 1980. godine.

Razmatrajući moje pitanje, prisjetila se da je guverner Harriman naslutio da će se Jugoslavija raspasti nakon Titove smrti. Nakon duge pauze, usudila se odgovoriti: "Možda bismo, jednostavno, trebali ostati van svega – kao što smo uradili na početku – i da ih pustimo da se poubijaju. Najzad, tamo se vode ratovi vijekovima. Na kraju jedna strana pobijedi."

Užasnula sam se njenim odgovorom. Napadi u Bosni su bili toliko barbarski da je to bilo neshvatljivo u sofisticiranoj, modernoj Evropi. Samo je namjerno izvrtanje događaja moglo predstaviti osvajanje teritorija od hrvatske i srpske strane kao nešto potpuno drugo. Očigledno, Milošević je bio uspješan u slanju poruke o etničkoj nekompatibilnosti onima u međunarodnoj zajednici koji su samo tražili izgovor da se na uključe u rat.

Slikoviti opisi zločina u medijima su bili pomiješani sa upozorenjima političkih analitičara da nema kraja borbama u ovom "građanskom ratu". Uprkos tome, nisam očekivala od ambasadrice Harriman da nesmotreno ponavlja srpske stavove, naročito zbog njene prošlosti. Kao prvo, znala je da je Engleska ratovala šest puta u prošla dva vijeka. Čak mi je više puta ponovila kako je, kao mlada nevjesta, igrala dokasno karte u skloništu od bombi sa svojim svekrom Winstonom Churchillom. Premijer se, naravno, žestoko protivio strategiji popuštanja i zagovarao otpor Hitleru. Prozvao je Chamberlainov sporazum iz Minhena 1938. godine "totalni i neublaženi poraz" i definisao je onoga koji popušta kao "čovjeka koji hrani krokodila nadajući se da će njega zadnjeg pojesti".

Pitam se kako je Pamela, uz svu ličnu čvrstoću, mogla odustati od američke intervencije u bosanskom ratu. Zar nije povezala ovu situaciju sa britanskom nadom da će se Amerika uključiti u II svjetski rat? Zar je jedna situacija bila naša stvar, a druga nije?

Željela sam da imamo jednako saosjećanje prema Bosancima kao što smo imali prema Britancima. Ali, ipak, možda je to previše, budući da većina Amerikanaca ne bi mogla naći Jugoslaviju na geografskoj karti Evrope.

(...)

SILAJDŽIĆ

Haris Silajdžić nije bio blag prema budalama. Često je podrugljivo odgovarao na glupa pitanja. Rafnirani intelektualac i bosanski premijer govorio je lijepo arapski i engleski bez greške. Pisao je dramske komade i recitovao poeziju svojim prijateljima s lakoćom sa kojom su drugi komentarisali vrijeme. Novinar Roger Cohen opisao ga je kao "briljantnog, hirovitog čovjeka, sa hamletovskom tendencijom da govori u zagonetkama".

U Silajdžićevom pogledu se ogledao plamen sa mog kamina, aliteracija ga je odvela u drugo carstvo: "Hrđanje i odmaranje (*rusting and resting*). Dok sam u helikopteru letio iznad bosanskog pejzaža, pogledao sam dole i vidio drveće kako hrđa i odmara..."

Silajdžić je došao u našu rezidenciju u Beču oko 22 sata – pretpostavljam nakon tajne transakcije oružja. Bila sam u dnevnoj sobi, razgovarala telefonom sa mužem koji je bio na putu. Batler je otvorio vrata premijeru koji je ušao, prišao mi i poljubio me u čelo. (Poznajući Silajdžićeve romantične tendencije, dogovorila sam sa batlerom da ulazi u sobu svakih 15 minuta).

Razgovarali smo o nepodnošljivoj stvarnosti: talasu ratnih zločina koji su uzimali na hiljade života. Nedavna zvjerstva su ga dovodila do ludila, rekao je, kao i da je radio do iznemoglosti. Iako je naručio sendvič, ostao je pred njim netaknut do ponoći. Tada ga je pojeo kao izgledjeli vuk. "Zima dolazi", rekao je. "Vratiću se na još jednu večeru pokraj tvoje vatre. Očigledno je da je naš susret bio sudbina. Mi ćemo biti zajedno, možda čak ne u ovom svijetu. Mi smo dvije zvijezde na nebu, ukrštanje naših putanja je predodređeno. Laku noć, dušo."

Pedesetogodišnji Haris je bio više od ćudljivog, strastvenog srceomca.

Ministar vanjskih poslova, potom premijer, pa predsjednik, bio je bosanski lider koji se konzistentno zalagao za različitosti u jedinstvenoj državi. Zbog toga je bio u sukobu sa političarima koji su komadali zemlju u srcu Jugoslavije, a njegovi principi su ga odvojili od zvaničnika State departmenta koji su željeli kapitulirati kroz podjele Bosne.

Niko nije mogao sumnjati u njegove sposobnosti. Njegov otac je bio muslimanski religijski lider, a i on sam je islamski učenjak, tako da je Silajdžić imao autoritet dok se obraćao pobožnim Bošnjacima. Ipak je bio prilično sekularan i imao probleme sa konzervativnim muslimanima. Ustvari, njegova akademska karijera je uključivala i pozicije u Sjedinjenim Državama. Nakon što je predavao arapski na Univerzitetu u Prištini i bio profesor na Filozofskom Fakultetu u Sarajevu, postao je profesor na Cornell Univerzitetu. Kao gost držao je predavanja na Harvardu i u *think-tank* organizacijama kao što je Carnegie Fondacija i Woodrow Wilson Centar. Zbog toga što je u sebi objedinjavao razumijevanje islama i ličnu moderaciju, Silajdžić je bio pravi posrednik sa Zapadom.

Određena zvijezdama i medijima, ministrova sudbina je bila da bude na pozornici, ne samo kao dramski pisac, nego kao i glumac. Jednog dana, kada sam ušla u njegovu kancelariju, čekao me je buket crvenih tratinčica.

“Ko je ovo kupio, Vi ili Vaša sekretarica?“, upitala sam.

“Ja sam“, slagao je.

“Čula sam da ste tužni, pa sam došla da provjerim.“

“Nije istina,“ usprotivio se. “To je samo gluma koju sam razvio u posljednjih pet godina – zbog specijalnih efekata.“

(...)

PRELAZAK PREKO LINIJE RAZGRANIČENJA

Od Bosanaca sam čula brojne priče koje opovrgavaju tvrdnju Samuela Huntingtona, kao što je i ona koju mi je ispričala mršava, srednjovječna žena Nafija. Njena priča je isprepletana sa pričom o Goraždu, gradu na Drini, koji se ugnijezdio u planinskom kraju oko 60 milja jugoistočno od Sarajeva.

Ali dok sam se vozila ka Nafijinom izmučenom gradu, primijetila sam da je i sam krajolik pričao neujednačenu priču: prelijepa klisura iznad bombardovane kolibe, široka stabla koja skrivaju izgorjele ruševine nećijih domova, potok pored puta – jedan od šest izvora koji su vodom snabdijevali opkoljeni grad.

Od 16. stoljeća Goražde je bilo značajan trgovinski centar Otomanskog carstva. Četiri stotine godina kasnije, i dalje je bio grad na raskršću. Od prijeratnog gradskog stanovništva od 37 hiljada, 30 posto je bilo Srba. Ali, kad je rat počeo, došlo je do kobnog pomijeranja populacije. Srpske trupe su zauzimale sve veći dio istočne Bosne, nesrpsko stanovništvo je pobjeglo iz svojih kuća na selima i otišlo u UN sigurne zone Srebrenicu, Žepu i Goražde. Dolaskom uglavnom bošnjačkog stanovništva, broj stanovnika grada je porastao na pedeset hiljada. U međuvremenu, većina srpskog stanovništva je poslušala naređenja nacionalista, te napustila svoje domove kako bi se masovni masakr preostalog stanovništva i izbjeglica mogao izvršiti.

Iako je UN garantovao bezbjednost Goražda i Britanci upozorili da će agresija biti suzbijena “značajnim i odlučnim odgovorom“, vojna podrška nije pratila uzvišene riječi. Izgledalo je da bi se Francuska uključila, ali samo uz podršku američkih Apache helikoptera, dok je Vašington apsolutno bio protiv upotrebe tih skupih helikoptera.

“Tu su bila samo četvorica pripdanika UN-a, a i oni su bili u podrumu,“ rekla mi je jetko jedna izbjeglica. Budući da im se niko nije suprotstavljao, srpska vojska se ohrabrila i kontinuirano bombardovala hiljade civila u gradu. Ali, umjesto da kapitulira, Nafijina zajednica je pružila otpor. Goražde je bilo jedina od tri sigurne zone koja nije, u konačnici, pala u srpske ruke.

Pod okruženjem, Goražde je postalo sinonim ljudske izdržljivosti i snalažljivosti. Nakon što im je isključena struja, ljudi su napravili improvizovane električne generatore u rijeci. Fitolji su pravljeni od krpa umočenih u motorno ulje. Kada je presječena humanitarna pomoć, neki građani su prelazili sniježne planinske prijelaze kako bi

donijeli namirnice. Uprkos tome, nedostatak namirnica je bio alarmantan, a i pijaca se prema tome ravnala. Za jednog vola, ili oko 70 dolara, mogla se kupiti šteka cigara. Kasnije se za 300 dolara moglo kupiti nešto više od pola kile duhana, koji su neki poduzetni građani sadili. Ulje za kuhanje je bilo nevjerovatno skupo uz cijenu od 30 dolara za četvrtinu litre. Na kraju se grad oslanjao isključivo na namirnice koje su im dostavljane padobranima.

Hirurzi iz cijele Bosne su došli u grad godinu prije rata. Ubrzo su se našli u okruženju bez mogućnosti izlaska. Dan i noć su radili na spasavanju života, bez lijekova ili neophodnih zaliha. "Ti ljekari su uradili za ovaj grad ono što Bog nije", rekao je jedan izbjeglica.

Građani su odgovorili na destrukciju inventivnošću i tvrdoglavom ljubavlju. Nafija mi je ispričala kako je hodala trotoarom držeći za ruku svoju devetogodišnju kćerku, u trenutku kada je srpska granata pogodila obližnju banku. Geler granate je pogodio djevojčicu u stomak. Umrla je sat kasnije.

Sljedećeg dana, Srpkinja je došla kod Nafije da zamoli za pomoć. Bilo joj je hladno i Nafija joj je pomogla da nađe drva. Nedugo nakon toga, ta Sprkinja je saznala da je Nafijina kćerka poginula neposredno prije njenog dolaska. Tražila ju je danima, majku koja je stavila na stranu tugu i prešla Huntingtonovu "liniju razgraničenja" pomogavši drugoj ženi.

"Zašto si mi pomogla?", pitala ju je Srpkinja.

"Jer si ti ljudsko biće kojem je bila potrebna pomoć", odgovorila joj je Nafija. Ne mogavši odgovoriti, Sprkinja je samo izašla iz sobe bez riječi.

"Ne mrzim ljude koji su ubili moju kćerku. Oni će odgovarati za svoja djela pred Bogom," rekla mi je Nafija. "Ali kad sam pomogla toj Srpkinji", zastala je, suze su joj potekle niz obraze, "nikad se nisam bolje osjećala."

ISTINA O GORAŽDU

Čak i neoborivi dokazi mogu biti iskrivljeni kada se predoče u centrima moći hiljadama milja daleko. Uprkos stalnim srpskim napadima na Goražde, 4. maja 1994. godine grupa za terorizam i nekonvencionalno ratovanje u republikanskom istraživačkom komitetu predala je američkom Kongresu antimuslimanski izvještaj:

"Dok je nasilje bosanskih Srba nesumnjivo igralo značajnu ulogu u tragediji Goražda, manje je poznata uloga koju su imale bosanska Vlada i vojska u poticanju sukoba i naporima da se Zapad, posebno SAD, uvuku u rat..."

Na početku su Bosanci imali prednost kada su, uz pomoć "afganistanaca" – uglavnom arapskih dobrovoljaca, istjerali kršćansko stanovništvo što se može podvesti pod "etničko čišćenje"... Iskoristivši napore UN-a za dostavu pomoći, bosanski muslimani su se infiltrirali u Goražde, budući da su se Srbi morali povući kako bi humanitarne operacije bile izvršene.

Kada je Goražde bilo pod punim napadom, bosanska Vlada je počela ekstenzivnu propagandnu kampanju prema Zapadu ističući stanje civilnog stanovništva u gradu...

Ambasador SAD-a pri UN-u i predsjedavajući "Joint Chiefs" je došao u Sarajevo kako bi izrazio svoje simpatije prema muslimanskom stanovništvu... Od tog trenutka suština bosanske strategije je bila privlačenje srpskih vojnih akcija na Goražde kako bi se izazvala naklonost Zapada."

Takvi izvještaji koji okrutno optužuju žrtvu za privlačenje napada na vlastiti narod radi dobijanja naklonosti, doprinijeli su političkoj paralizi koja je omogućila da se rat nastavi. Riječi kao "Afganistanci" su ponavljane kako bi se posijao strah u srcima političara i dalje smanjila mogućnost intervencije.

U takvoj konfuznoj i prilično napetoj atmosferi sam sjedila u uredu pomoćnika državnog sekretara, g. Holbrooka, pokušavajući da smislim kako mogu biti efikasnija u zagovaranju prestanka rata. Da li bi još jedan poziv u Bijelu kuću napravio neki pomak? Da još više ohrabrim štampu? Da li bi naš politički službenik u Ambasadi trebao da pritisne Austrijance, šaljući demarše i tražeći kolektivnu akciju u njihovom ministarstvu?

Dok sam razgovarala sa Holbrookom, Bob Frasure, njegov razočarani zamjenik, ušao je u sobu. Ambasador Frasure je jetko opisao *još jedan* sastanak direktora Bijele kuće, gdje je *još jedan* izvještaj o zločinima izvukao iz naših centara moći *još jednu* blagu osudu ("demarche –mallow").

Prevela: mr. Aida HODŽIĆ

ZLOČINCI U RATU, SAMOUBICE U MIRU

(Dr. Sci. Zemir Sinanović: „*Samoubistvo – izbor pojedinca i (ili) posljedica krize*“, Izdavač, štampa i godina: Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.)

Samoubistvo je (vrlo) kompleksan problem, permanentno prisutan u svim društvima kroz historiju. Prema zvaničnoj statistici, u toku godine u svijetu milion ljudi izvrši samoubistvo. U posljednjih pedeset godina stopa samoubistava u svijetu je povećana za 60 odsto. Godišnje u Evropi oko 43.000 ljudi izvrši samoubistvo, a preko 700.000 njih pokuša samoubistvo. Od 1974. godine zabilježen je porast samoubistava među muškarcima za 35 odsto. Upozoravajući je porast samoubistava za 65 odsto kod mladih osoba (od 15 do 24 godine života).

U periodu 1985.-2005. ukupno je u Bosni i Hercegovini počinjeno 10.219 samoubistava. Trend samoubistava u Bosni i Hercegovini nastavljen je i u periodu 2006.-2010., kada je zabilježeno ukupno 2.525 samoubistava.

Rezultati dosadašnjih istraživanja, kao i svakodnevna klinička praksa, ukazuju na porast samoubistava u Bosni i Hercegovini, naročito nakon agresije (1992.-1995.).

U knjizi „*Samoubistvo – izbor pojedinca i (ili) posljedica krize*“, autora doc. dr. sci. Zemira Sinanovića, na sadržajan način prikazani su rezultati empirijskog istraživanja samoubistava u Bosni i Hercegovini (1985.-2005.), posebno su prikazani uzroci i motivi samoubistava u poslijeratnom periodu.

Po broju samoubistava (na svjetskom nivou) entitet Republika Srpska za 2000. godinu zauzima 9. mjesto, što je više nego alarmantan podatak ne samo za bosanskohercegovačko društvo i državu već i za Svjetsku zdravstvenu organizaciju. Odgovor na visoke i kritično visoke stope samoubistava u Republici Srpskoj - posebno na kritično visoke stope samoubistava kod demobilisanih boraca Vojske Republike Srpske (37,2), treba tražiti (i) u činjenici da su pripadnici Vojske Republike Srpske bili (i) nosioci planiranja, naređivanja i izvršavanja brojnih ratnih zločina, a njih 19.473 je učestvovalo (i) u zločinu genocida nad Bošnjacima u i oko Srebrenice.

Navedeni problem (samoubistava) ne smije biti samo problem Republike Srbije, (zvanično i nije: na brojnoj skali problema u Republici Srpskoj ovaj se problem uopšte ne nalazi), ovo treba biti problem države Bosne i Hercegovine, ali i međuna-

rodni problem (posebno Svjetske zdravstvene organizacije), budući da u slučaju nedostatka adekvatne društvene predikcije i prevencije, kod navedene kategorije lica, možemo imati ekspanziju (najtežih oblika) PTSP i samoubistava, ali i drugih oblika društvene destrukcije.

Snage odbrane BiH od agresije, ipak, bilježe mali broj samoubistava, u odnosu koliko se to (znanstveno) očekivalo. Tačnije, prisutan je nesrazmjer između obima i jačine traume (kroz koju su prolazile snage odbrane) i broja realiziranih samoubistava.

Dakako da ovakva istraživanja kompleksnog problema ne lišavaju naučnu sociologiju i psihologiju ni mogućnosti ni dužnosti da detaljnije proučavaju i astrukturni (elementarni) oblik pojedinih socioloških i psiholoških problema, a naročito onih koji se javljaju kao tipične reakcije na podražaje fizičke okoline.

U današnjem određenom spoznajno-teorijskom smislu, autor obrađuje problem i pojavu samoubistva i, pri tome, označuje ono zbiljsko što opstoji, neovisno o subjektu koji spoznaje.

Um, faktor ja i razum pripadaju području osjetne prirode, a sastoje se od profinjenе psihičke materije. Socijalni i psihički život autor promatra kao organsku cjelinu. Zalaže se da društvo potpunije razumije i shvati problem samoubistva izdvajajući ga iz cjeline društvenog života (socijalne i psihičke strukture).

Cjelovitost i strukturalna međuzavisnost socijalnih i psihičkih procesa, naglašena i izražena kroz samoubistvo, kao reakciju na određene socijalne uslove i društvenu praksu, podstiče daljnja istraživanja u oblasti psihoanalize i individualne psihologije.

Autor je detaljno obradio i religijsko-moralni pristup razumijevanju čina samoubistva. Jasno je da ni u jednoj religiji samoubistvo nije dozvoljeno. Međutim, etičke teorije različito određuju prirodu moralne sankcije. Autonomna etika nalazi sankciju u samoj prirodi etičkog čina, u njegovoj pripadnosti vrijednosnom redu, u njegovoj saglasnosti sa savješću. heteronomnu religijsku etiku sačinjava Božija volja i određene, nagrada ili kazna u budućem svijetu.

U knjizi su prisutni i stavovi da odgovor na samoubistvo postoji. Raznim oblicima prevencije moguće je dokidanje ove štetne društvene pojave, koja počinje raznim oblicima otuđenja osobe. Zbog toga je neophodno preventivno djelovati u otkrivanju suicidalne osobe i optimistički ih uvjeravati u bolje sutra. Ovo uvjeravanje treba biti zasnovano na što realnim shvatanju sadašnjosti kao adimenzionalne granice između dviju negativnih determinacija: prošlosti (onoga što više nije) i budućnosti (onoga što još nije).

Knjiga ima 528 stranica.

Autor ovom knjigom na jednom mjestu ukazuje na svu problematiku vezanu za problem samoubistva. Na jasan, stručan i pregledan način uspio je obraditi problematiku vezanu za ovu društvenu pojavu.

Pristup obrađenoj temi je originalan, kako po svojim sadržajima, tako i po konkretnoj problematici.

Jezik i stil su razumljivi, jasni, jednostavni, prirodni, odmjereni, racionalni, koherentni i stručni.

Ono što je u ovoj knjizi najbitnije su lični stavovi i zapažanja - naučne činjenice koje je autor izučavao tokom niza godina.

Teorijski i praktični diskurs problematiziranja samoubistva, u najširem smislu, odlikuje stalno nastojanje afirmacije temeljnih naučnih principa koji se prelamaju i kontekstualiziraju u višeslojan set socioloških i psiholoških repera. U tom smislu, knjiga, u svojoj ukupnosti, nosi značajnu dozu edukativnog sadržaja, što je čini korisnom za studij brojnih nauka (političkih, pravnih, medicinskih, kriminalističkih, socioloških i dr.).

Ova knjiga je rezultat velikog i pasioniranog naučnog rada. Ima sve naučne karakteristike i može poslužiti širokom krugu korisnika kao značajan izvor informacija vezanih za problem samoubistva. Kategorizujem je kao veoma značajan naučni rad i preporučujem za izučavanje.

Sarajevo, 26.07.2012. godine

Muhamed IBRAHIMović

KO JE TAJ BOŠNJAK I ODAKLE

Svakodnevna politička dešavanja i prepucavanja u cilju učvršćenja političkih pozicija „prvaka“ konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini na temu šta je to i otkuda to Bosna i Hercegovina i kuda to ona ide, kao i ko su ti i odkud ti Bošnjaci u njoj, navodila me je na razmišljanje koliko to mi Bosanci i Hercegovci, a pogotovo „naši prvaci“, znamo ustvari ko smo i šta smo, te zašto ljudi od struke ne govore o tome, zašto ovi politički stručnjaci ne počnu da se bave poslovima koji su im povjereni na dobro uštimanim izborima.

Prepunu čaša prelilo je posljednje dešavanje oko „institucija od državnog značaja“ pokazujući svu nesposobnost kako ovih tako i onih izabranika na čelu kako entitetskih tako i državnih nivoa vlasti. Volio bih da griješim da je sve to rezultat volje za uništenjem bosanskohercegovačke istorije i kulture naroda koji živješe na ovim prostorima kroz vijekove, te, s druge strane, nebrige za njihovom zaštitom i promovisanjem. S jedne strane primjetna je težnja onih kojima ova zemlja nije u srcu da se što je moguće u većoj mjeri ispred svega izbriše pridjev bosanskohercegovački, te doda novi koji označava pripadnost jednom od konstitutivnih naroda. S druge strane, pak, primjetna je nebriga onih kojima je, navodno, stalo do multietničke države, da tu multietničnost pokažu i potvrde kako ona ne bi i dalje, zbog nedostatka valjanih dokaza, bila posmatrana kao hrvatski ili srpski privjesak. Na sreću, davno, a i danas, postoje historičari koji su istraživali i istražuju po slovu struke, a ne po slovu etničke, vjerske ili političke pripadnosti. Stoga, želio bih sve dobronamjerne historičare uputiti na nepristrasna istraživanja kako bi na temelju dostupnih izvora, uključujući i „institucije od državnog značaja“ kojima prijete skoro zatvaranje, pokazali svijetu i ovdašnjem stanovništvu što iskrenije činjenice iz historije i kulture naroda Bosne i Hercegovine. Neka se povedu namjerom Noela Malcolma koji u djelu „Povjest Bosne“, Predgovor hrvatskom i bosanskom izdanju, kaže: „Mnogi čitatelji na Zapadu nisu uopće znali, prije nego što je izbio rat u Bosni i Hercegovini, da tako brojno muslimansko pučanstvo živi u bilo kojoj europskoj zemlji: za takve je čitaoce kulturna i politička povijest muslimana bila nešto kao tamna strana Mjeseca - nešto neviđeno i nepoznato. Istodobno, moj očaj zbog ugroženog opstanka Bosne naveo me je na mišljenje da će muslimani, od svih naroda u Bosni i Hercegovini, izgubiti najviše kad ta zemlja bude zbrisana sa zemljovida. Stoga svoju knjigu nisam zamislio samo kao pokušaj da suzbijem mitove i zablude, nego i kao svojevrsan spomen na povijest i kulturu kojima prijete uništenje.“ (Malcolm, Zagreb 1995).

Ponukan čestim istupima u javnosti pojedinih političara kako je Bošnjak kao naziv nacionalnosti jedanog od konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini izmišljen termin početkom devedesetih i imajući u vidu lični profil u daljnjem dijelu teksta samo ću se osvrnuti na par djela u kojima se Bošnjak pominje znatno ranije nego li je u bivšoj jugoslovenskoj državnoj zajednici Ustavom iz 1970. godine priznata nacija Musliman.

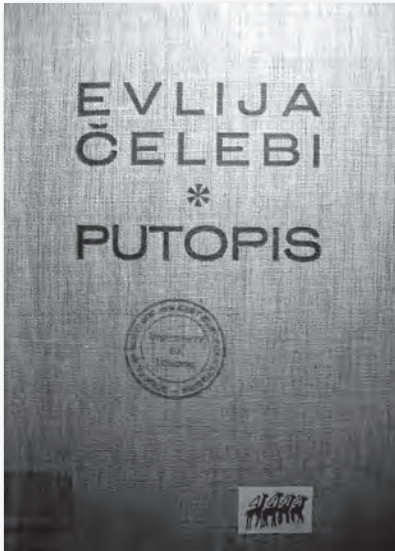
U svom djelu „Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini“, objavljeno u Sarajevu 1906. godine, autor Antun Hangi navodi: „Muslimani Bosne i Hercegovine starinom su Slaveni. Poslije pada slavnoga nekada kraljevstva bosanskoga godine 1463. pod osmanlijsko gospodstvo, odrekoše se mnogi **Bošnjaci** vjere svojih otaca i prigriše vjeru Muhamedovu, Islam), te mu i danas najvjernije pristaše“. (Hangi, Drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo 1906:9). Gle, kakvog li čuda, na kraju Predgovora II izdanju autor se zahvaljuje „ravnateljstvu zemaljskog muzeja u Sarajevu“, kome 2012. godine prijeti zatvaranje za javnost. Valjda je te davne 1906. država bila bogatija, pa mogla finansirati „instituciju od državnog značaja“.

Ko zna, moglo bi biti da je te 1906. godine neko nagovorio Hangija da pominje **Bošnjake** kao narod u Bosni i Hercegovini jer je pretpostavljao da će za 80 do 90 godina doći vrijeme da se izmisli nova nacija. Onda je još „sumnjivije“ pisanje Mehmeda Handžića u djelu „Islamizacija Bosne i porijeklo BH muslimana“, objavljenom u Sarajevu 1940. godine. Naime, Handžić u pomenutom djelu osim **Bošnjaka** spominje i **bosanski jezik**, za koga jedni kažu da je verzija srpskog ili drugi pak da je verzija hrvatskog jezika. „Osim toga, kada je nakon osvojenja Bosne, do nekih sadamseset godina osvojena Mađarska, mnoge dijelove Mađarske naselili su bosanski muslimani, koji su govorili bosanskim jezikom. Turski putopisac Evlija Čelebija, koji je Mađarskom putovao 1660. i 1661., dakle, prije bečkog rata, spominje da se našim jezikom govori u Pečuju. Za stanovnike Budima kaže da su svi Bošnjaci. Stanovnici Šikloša govore poturski, što po našem mišljenju svakako označava naš jezik. Za stanovnike Sigetvara kaže da su

bijele boje i da su Bošnjaci. Za stanovnike Kaniže kaže da su Bošnjaci i da znadu nekoliko jezike, između kojih je na prvom mjestu bosanski. Da u Bosni i Hercegovini nije odmah nakon osvojenja bilo mnogo muslimana slavenske krvi i bosanskog jezika, ne bi oni mogli naseliti ovolika mjesta po Mađarskoj i u njih prenijeti svoj jezik". (Handžić, 1940:26-27).

I na kraju, pitam se da li je neko mogao došapnuti turskom putopiscu Evliji Čelebi da u svojim putopisima spomene „izmišljenu naciju“. Pominjanje **Bošnjaka** u Čelebinom Putopisu, već smo vidjeli u navodima ih Handžićevog djela. Međutim, posebno ću istaći dio o stanovništvu Srebrenice navedeno u Evlija Čelebi „Putopisi“, Odlomci o jugoslovenskim zemljama, gdje Čelebi 1660. godine, bilježi: „Stanovnici su **Bošnjaci**, a raja su im Srbi i Bugari. Svi su, međutim, prijatelji stranaca“. (Čelebi, Sarajevo 1967:99)

Svakako, da pitanje **Bošnjaka** kao naziva nacije jednog od konstitutivnih naroda nije počelo 1990-tih, kao što nije ni pitanje osporavanja počelo 1990-tih. O porijeklu muslimana u Bosni i Hercegovini Mehmed Handžić zaključuje: „Da ovdje završim sa izlaganjem! Ovom bi pitanju trebalo posvetiti još pažnje i istraživanja. Nadati se je da će se u buduće naći još vrijednih dokumenata koji će ovo pitanje još bolje osvijetliti.

Iz svega ovoga da se zaključiti ovo: Bosansko-hercegovački muslimani su starosjedioci ove zemlje, a ne došljaci. Svojevoljno su napustili svoju staru bogumilsku vjeru i prigrlili uzvišeni Islam iz opravdanih razloga. Bosansko-hercegovački muslimani vole svoju domovinu i svoj narod i za njih se bore, te su prema tome patrioti i nacionalni. Prigovori da su muslimani anacionalan element nemaju nikakve osnove. Podloga tim prigovorima je to što oni, koji ih iznose, razumijevaju pod nacionalizmom ono što nikako ne spada u ovaj pojam. Krivica je, dakle, kod njih, a ne kod muslimana ponosne Bosne i kršne Hercegovine“. (Handžić, 1940:34).

Da li je došlo vrijeme da se ovom pitanju posveti još israživanja ili zbog neprofesionalnog pristupa i političkog odnosa prema već dokazanim činjenicama, nebrige o „institucijama od državnog značaja“ iste treba zatvoriti i po mogućnosti što prije uništiti, pitanje je za sve izabranike. Ali, odgovornost, svakako, snosimo svi ponaosob.

Prof. dr. Džemal NAJETOVIĆ

SVJETSKI DAN KUDSA – SIMBOL MUSLIMANA SVIJETA

Pod parolom „Palestina je država bez naroda, a Jevreji narod bez države“ otpočelo je uništenje države Palestine koja je imala sva obilježja državnosti (institucije vlasti, znamenja, novac, itd.). Godine 1917., okupirana je od strane Velike Britanije, a 1948. godine na njenoj teritoriji proglašen je Izrael. Okupacija cijele Palestine i dijelova Sinaja i Golanske visoravni izvršena je 1967. godine, a 1969. godine zapaljen je Mesdžidu-l-Aksa.

U ovo vrijeme u svijetu se čine ogromni napori da se bilo kako stvori činjenična osnova za opravdavanje nasilja nad muslimanima i marginalizaciju bilo kakve njegove osude. Kako je moguće getoizirati, progoniti i terorizirati nekoga, a očekivati simpatije i prijateljstvo od njega?

KRAĆI OSVRT NA OBILJEŽEVANJE SVJETSKOG DANA KUDSA

Palestinsko pitanje vezano je za sve muslimane svijeta. Palestina i Kuds nemaju posebno značenje samo za Arape, već cijeli islamski svijet. U avgustu 1979. godine Imam Hommeini (r.a.) uputio je poziv za obilježavanje Svjetskog dana Kuds. Svake godine na ovaj dan muslimani širom svijeta učestvujući na okruglim stolovima, prigodnim predavanjima, mitinzima, izražavaju svoju podršku ugroženom palestinskom narodu i pokazuju svjesnost za odbranu svog identiteta. To je pitanje odgovornosti koja se tiče svakog pojedinog muslimana. Ovaj dan može se smatrati vezom politike i duhovnosti, gdje je, upravo u mubarek mjesecu ramazanu, najočitija predanost vjeri. Palestinci su simbol svih muslimana svijeta. Dan Kuds izražava jedinstvo svih muslimana

Cionistički režim u današnjem svijetu ima mnogo sponzora i na razne načine dobiva podršku za svoje stravično djelovanje. To se odnosi na stavljanje u službu cionistima putem političke, diplomatske, medijske i informativne podrške, kao i podrške u novcu, naoružanju i savremenoj tehnologiji. Danas je položaj cionističkog režima u svjetskom javnom mnijenju gori od njegove mračne prošlosti. Glas protiv njega dižu svi slobodarski narodi i nacije u skoro cijelom svijetu. Demonstracije protiv ovog režima provedene su u 120 država, između ostalog, i u Velikoj Britaniji koja je zasadila i uzgojila ovo stablo.

Povodom Svjetskog dana Kudsa reisu-l-ulema IZ u BiH prof. dr. Mustafa ef. Cerić u svojoj poruci prije tri godine navodi: „Pridružujući se pozivu Imama Hommeinija (r.a.) da se zadnji petak u mubarek ramazanu obilježi kao Svjetski dan Kudsa, u ime IZ u BiH, mi dižemo svoj glas protiv upotrebe sile koja skrnavi svetost Mesdžidu-l-Aksa, trećeg svetog mjesta po važnosti u vjeri svakog muslimana i muslimanke u svijetu. Mi se najsnažnije protivimo ubijanju nevinih ljudi bilo kada, bilo gdje i bilo koga. Mi vjerujemo da postoji rješenje za palestinsko pitanje ako postoji dobra volja kod ljudi da shvate da se silom nikoga ne može prisiliti da odustane od svog prava na život, slobodu, vjeru, imetak i čast. Mi smo počašćeni ovogodišnjom ramazanskom porukom predsjednika SAD-a Baraka Obame, u kojoj on muslimanima širom svijeta pruža ruku mira i saradnje, posebno muslimanima Bliskog istoka, te se nedvosmišleno zalaže za dvije jednako suverene države, kao trajno i pravedno rješenje koje osigurava, kako Palestincima, tako i Izraelcima da žive u miru i sigurnosti...“¹

I međunarodna fondacija „Al-Kuds“, formirana u Bejrutu 2001. godine, također, obilježava Svjetski dan Kudsa, a u znak podsjećanja na 21. avgust 1969. godine, kada su cionisti prije 43 godine zapalili Mesdžidu-l-Aksa. Oni su tog dana u prostor Al-Akse unijeli i zapalili velike količine zapaljivog materijala, dok su prije toga planski prekinuli dotok vode, a vatrogasna služba je kasno stigla na lice mjesta. Tom prilikom zapaljen je mihrab Zekerijjaa, a.s. i mimer kojeg je sagradio Salahuddin El-Ejjubi. Na ovaj dan ummet se podsjeća na ono što se desilo, ne samo toga dana, već šta se dešava na prostoru okupirane Palestine od 1917. godine, kada je ta država okupirana od strane Velike Britanije. Mesdžidu-l-Aksa je prva Kibla ummeta, naš treći Harem i mjesto Israa, odakle se Poslanik s.a.v.s. uzdigao na najviše nebo. Nju i Palestinu je Omer ibnu-l-Hattab r. a., drugi halifa Hulefai-rušidina, uvakufio pokoljenjima, a red je da se vakuf čuva.²

KARAKTERISTIČNE IZJAVE U VEZI PALESTINE I KUDSA

Polis Hana: „Hrišćani vjeruju da je Bog otac svih, muslimani vjeruju da je Allah gospodar svih svjetova, a cionisti žele da imaju Boga samo za sebe, pa je poznato da je On kod njih Bog Izraela“.

Rože Garodi: „Izrael ne posjeduje legitimitet ni historijski, ni biblijski, ni pravni – u pogledu prostora na kojem je osnovan.“

Ben Gorion: „Najbolji tumač i komentator Tevrata je vojska.“ Tu izjavu sproveli su u djelo pokoljem nedužnih stanovnika Dir Jasina i u šatorskim naseljima Sabra i Šatila. U arapskom selu Dir Jasin 09. 04. 1948. godine pobijeno je svo stanovništvo od strane vojske iz Argona, pod komandom Ariela Šarona i Menahema Begina. Begin je nakon toga, zapisao: „Država Izrael se ne bi mogla uspostaviti da nije bilo pobjede u Dir Jasinu.“

Izrael ne odustaje od svojih snova o teritorijalnom proširenju. Njihova zamišljena država ili kako oni kažu „obećana zemlja“, proteže se od Nila do Eufrata. Oni ne po-

1 „Dnevni avaz“, 17.09.2009., 6.

2 Hutba Nezima Halilovića Muderrisa, Sarajevo, 28. 08. 2009. godine.

štiju međunarodno pravo i konvencije, a kada god potpišu primirje, oni ga koriste samo kao pripremu za još žešći napad. Izrael se ne pokorava sili logike, već logici sile.

Židovi smatraju Al-Kuds jednim od njihovih najvažnijih pitanja, jer se tamo, po njihovom mišljenju, nalazi njihova kibla, koju su izgubili prije 2.000 godina. U vezi s tim, Ben Gorion je izjavio: „Izrael nema nikakve vrijednosti bez Kuds, a Kuds nema nikakve vrijednosti bez Hrama“. On je, podržan od ekstremnih jevrejskih vođa, 17.09.1998. godine izjavom: „Iznad zemlje Hrama će se zavijoriti zastava Izraela, tamo neće biti ni stijene, ni kupole, ni džamije, nego samo zastava Izraela. To je sveta zadaća naše generacije.“

Cionisti tvrde da se na mjestu Mesdžidu-I-Aksa nalazio Solomonom hram, a država Izrael je, prema njihovim shvatanjima, nezamisliva bez tog hrama. Zato uporno rade na pronalaženju bilo kakvih „dokaza“ o njegovom postojanju, kako bi se dobio legitimitet za njegovu ponovno izgradnju. Od početka okupacije cionistički režim u kontinuitetu radi na „pronalaženju tih dokaza“ i iz tih pobuda iskopane su brojne bušotine i tuneli ispod džamije i njenog prostranog harema. Sve se to radi po nalogu izraelske okupatorske vlade i na očigled cijelog svijeta.

U posljednjih osam godina cionisti su pojačali napore u vezi s rušenjem džamije Al-Aksa i u tom smislu su proveli devet projekata, kojima se direktno ugrožava Mesdžidu-I-Aksa, od: prokopavanja tunela, gradnje sinagoge u blizini mesdžida, zatvaranja zapadnog prilaza mesdžidu i sl. Muslimanski svijet sve to nijemo posmatra, bez bilo kakve želje da sačuva svetost prve Kible muslimana.

KOMPARACIJA BIH SA PALESTINOM

Kada više nije bilo moguće otvoreno negirati postojanje BiH kao države i njenog najbrojnijeg naroda – Bošnjaka, tada je negacija te države i naroda bila prikrivena navodnom borbom protiv opasnih ekstremnih ideja koje nastaju u tom narodu. Tako je tokom vladavine komunističkog režima cijelo vrijeme izmišljena opasnost od Mladih muslimana, muslimanskog nacionalizma i sl.

Mada je zvanična teorija i politika negirala postojanje muslimana kao naroda sve do 1969. godine, nije se ustezala od stigmatizacije (izdaja na Kosovu, prelazak na islam - poturice, da među muslimanima proizvodi nacionalizam, izmišljeni islamski fundamentalizam, a sada evo i tzv. islamski terorizam. Za tako nešto nikada nisu postojale relevantne osnove, činjenice i dokazi koji bi takve tvrdnje dokazali, osim eventualnih pojava, sasvim individualnih slučajeva pojedinaca, koji prije spadaju u sferu psihijatrije, a nikako u oblast kulture i civilizacijskih načela muslimanske prakse i politike, još od kada je u ovim krajevima islam nastao.

Muslimane se tendenciozno pozicionira u globalnu šemu satanizacije islama i navodne opasnosti koju oni predstavljaju po mir u svijetu. U vezi s tim, proizvedena je antiislamska literatura u kojoj su razni kvazinaučnici pisali o „ratnicima džihada“ i opasnosti koju oni sa sobom nose po Evropu i svijet. A ti isti muslimani-Bošnjaci, žive ovdje stotinama godina zajedno sa drugim narodima i nikada nisu izazvali nikakve ratove, ubijanja i sl. Naprotiv, često su bili objekt „oslobodilačkih“ akcija izvrše-

nih radi „istrijebljanja muslimana“ (Turaka u lokalnoj terminologiji). Ironija te kampanje sastoji se u činjenici da ti „ratnici-Bošnjaci“ ni u minulom ratu, koji je stvarno i formalno vođen protiv njih, uopšte nisu počinili nikakve zločine, a ako jesu, onda su oni pojedinačni i izolovani, dok su branioци demokratije i Evrope izvršili planske sistemske masovne zločine, kojih se treba stidjeti cijeli svijet, zločine koji svijet opominju da vrijeme barbara nije prošlo i da brzo neće proći.

Ovom prilikom želim da citiram akademika prof. dr. Muhameda Filipovića koji, u svojoj knjizi: „Bosanski duh lebdi nad Bosnom“, piše: „Ono što su tvorci zapadno-evropskog civilizacijskog uma željeli nametnuti i od čega, izgleda, nisu odustali je da onemoguće da BiH, kada u njoj već postoje muslimani i kada ih nije bilo moguće istrijebiti, postane ikada država koja će moći formirati svoje političko gledište i normalno funkcionisati. To je onaj um koji je razvio kolonijalnu dominaciju u svijetu, onaj um koji je vodio oba svjetska rata sa enormnim žrtvama svih vrsta, onaj um koji je iznjedrio male i velike Hitlere, Musolinije, Staljine i sl., koji se oglašavao o antisemitizam dok je on bio djelatan, a zatim iskupljivao svoje grijehе prema Jevrejima na račun Arapa i palestinskih interesa, eksteritorijalizirajući svoju mržnju na Jevreje u arapski svijet gdje ona nikada nije postojala i gdje je neprirodna koliko i mnogo opasnija. To je onaj um koji danas mačem i ognjem uvodi demokratiju i slobodu u mnoge države. Na kraju, što da se ne kaže, to je onaj um koji je otvoreno antimuslimanski i to je bio još od dana krunisanja Karla Velikog i Deklaracije o Evropi kao izuzetnom i samo kršćanstvu namijenjenom životnom prostoru, što je ostao u biti do danas.“³

Otpor Palestine uspio je da probudi savijest skoro cijelog svijeta. To je poruka da odbrana ugroženih, slobode i ljudskih prava, nikada neće biti uzaludna. Otpor i strpljenje palestinskog naroda uskoro će razbiti okupaciju Palestine, a formiranje slobone i nezavisne države Palestine, palestinski narod osloboditi ropstva.

3 Navedeno djelo, Prosperitet, Sarajevo, 2006., 143 – 144.

DA LI SU UBISTVA MUSLIMANA U MIJANMARU GENOCID?

Zajednica muslimana Rohingya, u skladu s definicijom pojma vjerske skupine, uvjerljivo čini jednu vjersku skupinu, i samo zbog ove značajke, tj. činjenice da su muslimani, izloženi su napadima budističkih ekstremista. Prema članu 2 Konvencije iz 1948. godine, ubistva muslimana u Mijanmaru jasan su dokaz genocida.

Novi val ubistava i raseljavanja muslimana iz regije Rohingya (Arakan) počeo je u trenutku kad su ekstremni budisti plemena Mag, pod izgovorom ubistva jednog budiste od strane jednog muslimana u međusobnom konfliktu, napali muslimanska područja i počeli ih ubijati. Ekstremni budisti, koje je podržavala mijanmarska vlada, ubili su veliki broj muslimana, a veliki broj i protjerali. Prenose se različiti i ponekad proturječni statistički podaci o broju ubijenih u Mijanmaru, a mediji su prenijeli brojke između 20 i 50 hiljada ljudi, pa čak i više.

Prema izvještaju Ujedinjenih nacija, u posljednjem talasu napada na muslimane raseljeno ih je više od 90 hiljada. Britanski list "Sunday Times" je izvijestio o užasnim zločinima nad muslimanima, između ostalog, ubojstvima muškaraca i silovanjima žena u regiji Rohingya. U međuvremenu mijanmarska vlada i vojska, ne reagirajući, na određeni način saradivali s ekstremnim budistima. Zagovornici ljudskih prava, među kojima i Aun San Su Či, dobitnica Nobelove nagrade za mir, na poziv američke vlade posjetili su ovu i ostali bez riječi pred ovim velikim zločinom.

Zločin genocida u međunarodnom kaznenom pravu

Zločin genocida klasificira se u red specifičnih međunarodnih zločina i u skladu s međunarodnim kaznenim pravom mora se preispitati i kazniti. Zabrana počinjavanja genocida, u skladu s propisom Konvencije iz 1948. o sprečavanju i kažnjavanju genocida, sada je postala dio međunarodnog običajnog prava i smatra se imperativnom normom. Član 2 spomenute konvencije ovako definira pojam genocida: „Genocid znači sprovođenje svake od dolje navedenih radnji, protiv jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe, s ciljem njenog potpunog ili djelomičnog uništenja zbog posjedovanja tih karakteristika:

- ubijanje pripadnika jedne skupine,
- uzrokovanje ozbiljnih tjelesnih ili duševnih povreda pripadnicima jedne skupine,

- namjerno izlaganje jedne skupine nepovoljnim životnim uvjetima, očekujući potpuno ili djelomično fizičko istrebljenje te skupine,
- nametanje određenih mjera s namjerom sprečavanja razmnožavanja skupine,
- prisilno preseljavanje djece iz jedne u drugu skupinu)

Kod definiranja pojma vjerske skupine, može se reći da se pod vjerskom skupinom podrazumijeva grupa čiji članovi imaju istu vjeru, sektu, molitvene obrede ili zajednička vjerovanja. Priroda ovog strašnog zločina jasno se vidi u savjetodavnoj teoriji Međunarodnog suda pravde o djelovanju prava uvjetovanja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida.

„Prema međunarodnom pravu genocid je zločin koji podrazumijeva negiranje prava postojanja čitavih ljudskih skupina, zločin koji je povrijedio savjest čovječanstva i, osim što donosi velike gubitke čovječanstvu, u suprotnosti je s moralnim pravilima i duhom Ujedinjenih naroda.“

Za utvrđivanje zločina genocida u međunarodnom kaznenom pravu potrebno je sakupiti dva materijalna i mentalna dokaza o zločinu, dakle sakupljanje tih dvaju elementa na određenom geografskom području ili regiji znakom je počinjenog zločina genocida.

Za utvrđivanje genocida nije potrebno potpuno izumiranje jedne skupine. Kad god jedna od gore spomenutih radnji bude popraćena mentalnim elementom potrebnim za činjenje tog zločina, primjenjuje se naziv genocida.

MENTALNI ELEMENT GENOCIDA

Da bi se jedna osoba osudila za zločin genocida, treba dokazati da je optuženi imao specijalnu namjeru uništenja barem dijela jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine zbog posjedovanja tih karakteristika. Drugim riječima, potrebno je dokazati da je znao ili da je morao da zna da će njegovo djelo dovesti do uništenja cijelih ili dijela zaštićenih skupina.

Koliki je tačni broj ubijenih u regiji Rohingya, ne utiče na utvrđivanje zločina genocida. Jer, prema članu 6 Statuta Međunarodnog krivičnog suda, „nema razlike da li će broj žrtava genocida biti jedna osoba ili više, dovoljno je da te osobe pripadaju jednoj određenoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj skupini, te da je prilikom činjenja radnje postojala namjera uništenja cijele ili dijela određene skupine zbog tih značajki.“

Da bi se utvrdilo da li je ubijanje muslimana u regiji Rohingya uistinu genocid u okvirima međunarodnog kaznenog prava ili ne, moramo razmotriti da li se pravna načela kaznenog djela genocida mogu primijeniti na činjenice iz Mijanmara.

1. Zajednica muslimana u regiji Rohingya je, prema definiciji pojma vjerske skupine, dokazano jedna vjerska skupina i samo zbog te karakteristike, tj. činjenice što su muslimani, izloženi su napadima ekstremnih budista.

2. Ubijanje muslimana regije Rohingya je, prema paragrafu a) člana 2 Konvencije iz 1948. o sprečavanju i kažnjavanju genocida, genocid. Zapravo, u ovom slučaju

realiziran je materijalni element zločina genocida. No, koliki je tačan broj ubijenih u regiji Rohingya, nema utjecaja na utvrđivanje činjenice zločina genocida. Jer, prema članu 6 Statuta Međunarodnog krivičnog suda, "nema razlike da li će broj žrtava genocida biti jedna osoba ili više, dovoljno je da te osobe pripadaju jednoj određenoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj skupini, te da je prilikom činjenja radnje postojala namjera uništenja cijele ili dijela određene skupine zbog tih značajki."

3. Što se tiče mentalnog elementa zločina genocida, što je zapravo specijalna namjera i cilj uništenja jedne određene grupe, može se reći da su se mijanmarski budisti tijekom proteklih godina, s namjerom uzurpacije države Rahenin, koja je historijsko stanište muslimana u toj regiji, doselili u tu regiju i uz saradnju vlade počeli ubijati i progoniti muslimane. U toku je novi talas ubijanja muslimana u tom regionu, s ciljem njihovog iskorjenjenja i zauzimanja njihovog teritorija. Stoga je dokaziv mentalni element zločina genocida u slučaju pokolja muslimana Mijanmara.

4. I mijanmarsku vladu se, zbog nereagiranja, pa čak u nekim slučajevima i saradnje s budistima u vršenju zločina nad muslimanima, prema međunarodnom kaznenom zakonu, može smatrati odgovornom, jer kao što izvršenje radnje, spomenutih karakteristika, dokazuje zločin genocida, tako i neizvršenje radnje potvrđuje taj isti zločin. Prema međunarodnom kaznenom zakonu, genocid se može vršiti radnjom, kao i pomanjkanjem radnje. Izostanak podrške vlade svojim građanima, i čak saradnja s budistima u provođenju tog zločina, jasan je primjer neizvršenja radnje iz spomenute definicije.

Predsjednik Mijanmara Thein Sein je zvanično izjavio da zajednicu od 800 hiljada muslimana Rohingye smatra stranim stanovništvom, koje mora biti okupljeno u izbjegličke logore ili protjerano.

S obzirom na ta objašnjenja, može se reći da je, prema međunarodnom kaznenom pravu, da je ubijanje muslimana u Mijanmaru jasan primjer zločina genocida.

Masakr muslimana Mijanmara još jednom je stavio međunarodne organizacije za ljudska prava u važnu eksperimentalnu poziciju. Da li će međunarodne organizacije, koje tvrde da štite ljudska prava i ljudske živote, moći da ispravno reaguju na ove užasne zločine, ili ćemo opet biti svjedocima još jedne tužne priče kao što je bio genocid muslimana Srebrenice i šutnja međunarodnih organizacija?

U organizaciji Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH i Ministarstva za boračka pitanja Kantona Sarajevo

ČAS HISTORIJE NA PROSKOKU

U organizaciji Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu i Ministarstva za boračka pitanja Kantona Sarajevo u nedjelju, 16. septembra ove godine, organizovan je čas historije na Proskoku, simbolu odbrane Igmana za vrijeme najveće operacije Mladićevih snaga koja je nosila naziv „Lukavac 93“. Času historije prisustvovalo je tridesetak učenika Željezničkog školskog centra iz Sarajeva, koje je predvodila profesorica historije Štefica Jovanović. Predavači su bili jedan od prvih komandanata odbrane Igmana, predsjednik Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH general Mustafa Polutak i Šefko Hodžić, u toku agresije ratni reporter „Oslobođenja“, a sada glavni urednik časopisa „Korak“. Času historije prisustvovalo je nekoliko poznatih ratnika i članova i prijatelja Udruženja, a među njima general Abdulah Kajević, Enisa Kajević, Osman Čengić, Rasim Hodžić, Šaćir Hrustemović, Hasib Hodžić, Zahir Dervišević, Ismet Bajrović...

Predsjednik sarajevskog Kantonalnog odbora Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH Šaćir Hrustemović najviše se angažovao u vezi sa organizacijom časa historije.

Prije odlaska na Proskok učenici i članovi Udruženja su posjetili „Tunel spasa“, odnosno čuveni tunel „D – B“, koji je prokopan ispod aerodromske piste 1993. godine.

Ispred Fonda memorijala Sarajevo, u čijem sastavu se nalazi tunel, učenicima se obratio Harun Hodžić, učesnik bitke za Igman 1993. godine, a i mnogih drugih bitaka. On je govorio o značaju tunela za odbranu Sarajeva, posebno Igmana u kritičnim danima 1993. godine, kada su srpske snage bile nadomak cilja da spoje drugi обруč oko Sarajeva.

Dina Memić, kustos Memorijala provela je učenike kroz zanimljivu muzejsku postavku „Tunela spasa“. Pokazujući im replike izgradnje tunela, objasnila je da je tunel s

butmirske srane oblagan drvetom, jer je s te strane bilo šume u izobilju, a sa dobrinjske metalom, „jer smo prve ratne zime u gradu posjekli svo drveće“. Učenici su vidjeli i razne vrste granata kojom su četnici razarali Sarajevo. Tu su i mnogi tekstovi o tunelu, kao i spisak građana Sarajeva ubijenih u ratu. Učenicima je prikazan i film o tunelu.

Od hotela „Maršal“ do Proskoka učenici i njihovi domaćini iz Udruženja pješačili su do Proskoka. U ratu su tim putem poješačili i borci koji su hitali na bojište Proskoka.

Na Proskoku je postavljena spomen ploča na kojoj su uklesana imena 46 boraca 82. fočanske brigade koji su jula 1993. poginuli vodeći ovdje odsudne bitke za odbranu Igmana.

Čas historije održan je na koti iznad Proskoka, gdje je jula 1993. bio jedan od vatrenih položaja ARBiH, a osmatračnica u posljednjoj ratnoj godini, kada je Armija RBiH oslobađala ove prostore.

Sa ove kote pruža se prelijep pogled prema Jahorini, Treskavici, Bjelašnici, vide se mnoga trnovska sela, brda, kote i doline gdje su se vodile borbe, pa je general Mustafa Polutak izlaganje počeo tako što je pokazivao gdje se šta događalo u toku operacije „Lukavac 93“ i kasnijih borbi.

General Polutak je rekao da je bilo veoma važno što su u proljeće 1992. jedinice TO i MUP-a Hadžića, Trnova i Hrasnice oslobodile Igman i Bjelašnicu. On je dodao kako se na Igmanu i Bjelašnici mijenjala ratna sreća.

„Armija RBiH je bila uspješna ovdje od proljeća 1992. do ljeta 1993., kada je oslobodila Igman, Bjelašnicu, Trnovo, Rogoj, Golo brdo, Obeljak, Stupnik“, kazao je on i dodao: „Ljeto 1993. bilo je najteže za branioce Igmana i Bjelašnice, jer je srpski

Pred sarajevskim „Tunelom spasa“ (Snimio: Ismet Bajrović)

agresor pokrenuo veliku ofanzivu pod nazivom „Lukavac 93“ s ciljem zatavaranja dvostrukog obruča oko Sarajeva i prisiljavanja građana glavnog grada na predaju. Agresor je okupirao Rogoj, Trnovo, Grebak, Treskavicu, Bjelašnicu i dio Igmana, te Golo brdo, Trešnjevo brdo i Brezovaču, ali branioци Igmana, uz pomoć jedinica koje su izašle iz grada kroz tek prokopani tunel, te i iz srednje Bosne, uspjeli su da zaustave agresora nadomak cilja.“

Polutak je, dalje, kazao da smo nakon toga u jesen 1993. bez borbe vratili veliki dio okupirane teritorije: dijelove Igmana, Bjelašnicu, te dio Treskavice. Prema njegovim riječima, izgradnjom tunela stvorene su pretpostavke za oslobađanje i preostalih dijelova okupirane teritorije, jer su u Sarajevu bili ljudski, a na slobodnoj teritoriji materijalni resursi. „U 1994. Armija RBiH je na Čaklama nanijeli veliki poraz agresoru“, rekao je general Polutak. „Do kraja rata Armija RBiH je oslobodila najveći dio okupirane teritorije. Ipak, nije oslobodila Trnovo.“

Šefko Hodžić je kazao kako je 16. jula 1993., u jeku srpske ofanzive upravo na ovoj koti napravio jednu od najdražih ratnih fotografija. Fotografisao je borca Armije BiH, mitraljesca Jasmina Čengića, koji je poginuo petnaest dana kasnije. On je kazao kako je odsudna odbranu Igmana vođena upravo na Proskoku, da je general Mladić lično komandovao napadom na Proskok, gdje su ga naši borci 14. jula doveli u poluokruženje i umalo zarobili.

Hodžić je naglasio da je više jedinica branilo Proskok, ali da je, ipak, glavni teret odbrane iznijela 82. fočanska brigada, koja je ovdje izgubila desetine hrabrih ratnika, a među njima i komandanta bataljona Dževada Hanjalića.

„Ono što je Žuč za sarajevsko, to je Proskok za igmansko-trnovsko bojište“, kazao je Hodžić.

General Polutak i Hodžić su naglasili kako su branioци Proskoka odolijevali 15 dana, ali su se morali povući bez borbe jer su srpske snage napravile manevar preko Treskavice, zauzeli Jabuku, Mlakvu, Šabiće, Lukavac i nekoliko drugih sela, te i opservatoriju na Bjelašnici i krenuli prema Igmanu.

Nakon časa historije na Proskoku profesorica Štefica Jovanović je kazala:

„Lijepo je što se organizuju časovi historije za mladu generaciju i trebalo bi ih organizovati češće. Predavanja su bila zanimljiva. Mislim da bi na Proskoku trebalo obilježiti sva značajna mjesta, kote, pa i onaj vidikovac, da oni koji dolaze ovdje na izlete znaju šta se gdje događalo.“

Učenica drugog razreda Nejra Murtić je prvi put došla na Proskok. Kaže da je na ovom času historije saznala mnogo toga što nije znala o borbama za Igman i Bjelašnicu.

„Na ovim prostorima su u ratu nestale dvojica mojih amidža - Esad i Huso i još nisu pronađeni“, kaže ona. Veli da je i njen otac Sakif bio borac i da je ranjen na Otesu.

Hamza Hajredinović, učenik trećeg razreda, kaže da mu se svijdela priča o Proskoku i borbama za Igman i Bjelašnicu. Oduševljen je i pogledom sa kote Proskoka. Njegov otac je poznati sarajevski ratnik i dobitnik „Zlatnog ljiljana“ Ismet Hajredi-

nović. Kaže da mu otac često priča o ratu, pa i o botbama na Igmanu. Takođe mu je, veli, drago gledati filmove o ratu, posebno Avde Huseinovića "Vanzemaljci iznad Sarajeva" i „Krvavi ples nad Sarajevom“, u kojem se pojavljuje i njegov otac Ismet.

Za Emraha Hadžovića čas historije na Proskoku, kao i posjeta „Tunelu spasa“, „bili je super“. Kaže da je do sada bio na mnogim mjestima gdje su vođene značajne borbe za odbranu zemlje. Još kao učenik osnovne škole, kaže, išao je na Žuč. Takođe je nekoliko puta bio na Igmanu, a učestvovao je i na „Igmanskom maršu“.

„S ocem sam išao i u Srebrenicu, odnosno Potočare“, kaže on.

Bili su ovo i zanimljivo druženje u prekrasnoj prirodi i vedrom danu.

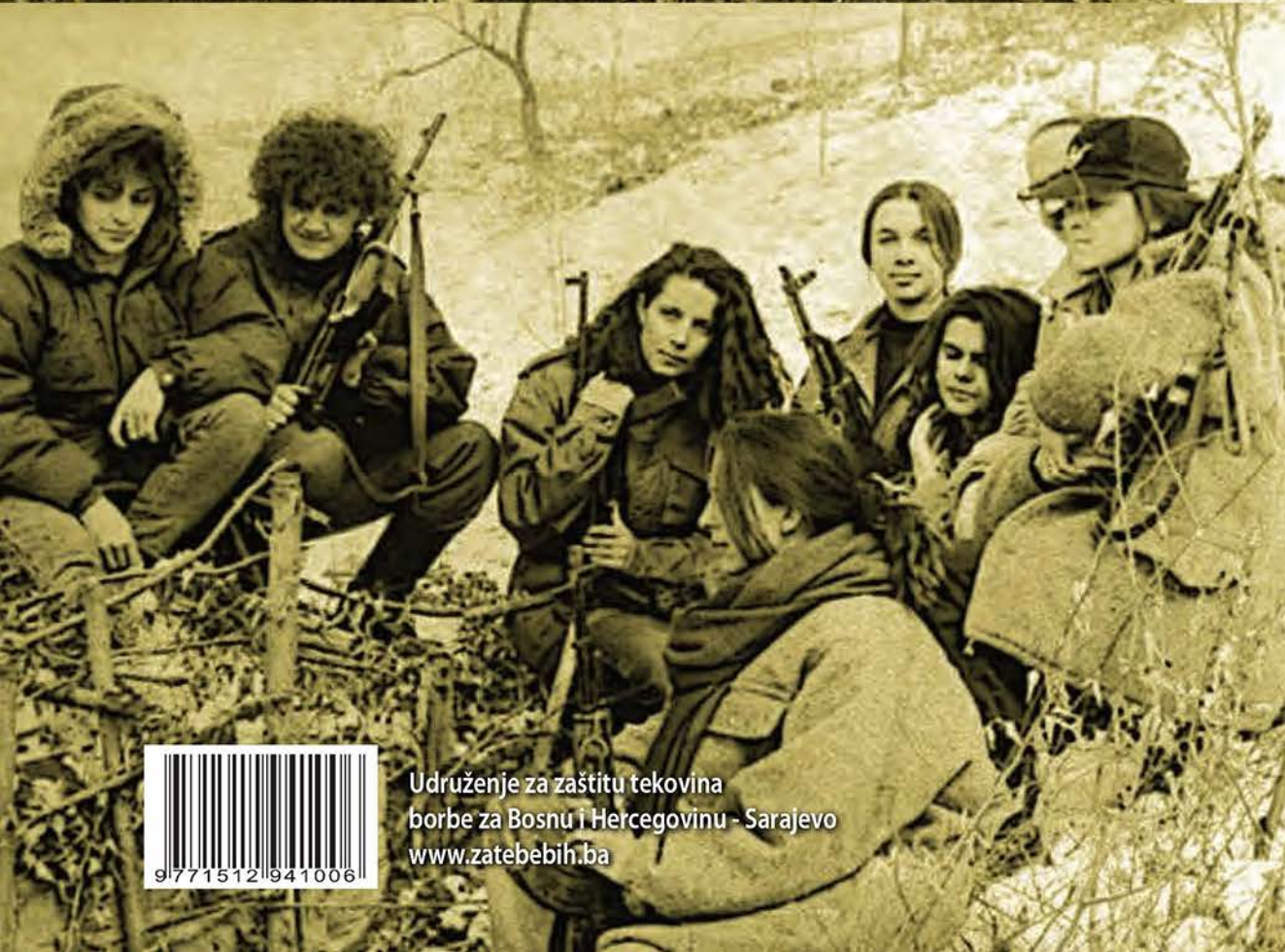
Š. RAZIĆ

General Mustafa Polutak drži čas historije na Proskoku (Snimio: Zahir Dervišević)

Kraj spomen – ploče šehidima 82. fočanske brigade koji su poginuli na Proskoku jula 1993. godine (Snimio: Zahir Dervišević)

Udruženje za zaštitu tekovina
borbe za Bosnu i Hercegovinu - Sarajevo
www.zatebebih.ba